

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**AMERİKAN CAYDIRICILIK POLİTİKASININ İRAN
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Ayşe Betül AKSOY

İstanbul, 2015

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**AMERİKAN CAYDIRICILIK POLİTİKASININ İRAN
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Ayşe Betül AKSOY
Öğrenci No:
110771020

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Pınar BAL

İstanbul, 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “AMERİKAN CAYDIRICILIK POLİTİKASININ İRAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yapıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 21/04/2015.



Ayşe Betül AKSOY

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

21 / 04 / 2015

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **110771020** numaralı **Ayşe Betül AKSOY**'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Amerikan Caydırıcılık Politikasının İran Üzerindeki Etkisi* " konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 14.04.2015 tarih ve 2014/15 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (.....) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.



DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR.PINAR BAL



ÜYE
PROF.DR. LEVENT ÜRER

ÜYE
YRD.DOÇ.DR.GİZEM BİLGİN AYTAÇ



Adı ve Soyadı : Ayşe Betül AKSOY
Danışman : Yrd. Doç. Dr. Pınar BAL
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans/Tezi, 2015
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Caydırıcılık politikası, Nükleer Caydırıcılık, Amerika-İran
Sorunları, Petrol, Terörizm, ABD, İran, Yaptırım.

ÖZ

AMERİKAN CAYDIRICILIK POLİTİKASININ İRAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

20. Yüzyılın en etkili dış politika araçlarından biri olan caydırıcılık, nükleer silahların gelişimiyle devletlerin önemli bir dış politika stratejisi haline gelmiştir. Caydırıcılık, olası bir eyleme geçilmeden önce, karşı devleti durdurmak, vazgeçirmek için devletler tarafından bir taktik olarak kullanılmaktadır. Soğuk Savaş'ın en etkili dış politika aracı olan caydırıcılık, iki kutubun birbirleriyle sıcak bir çatışmaya girmesini önlemiş, istikrarın korunmasını sağlamıştır. Bu istikrarı, nükleer silahların kullanılması durumunda oluşabilecek tahribatın dehşet verici boyutlarından duyulan korkunun yarattığı söylenebilir.

Bu çalışmada, Amerikan caydırıcılık politikasını ana hatlarıyla ele alıp, İran'a karşı uyguladığı caydırıcılık politikasını incelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'in dönemsel olarak tehdit algılamalarını ve Amerikan caydırıcılık politikasının dinamiklerini incelemek, spesifik olarak İran ile aralarındaki sorun alanlarını ele alıp, İran'a uygulanan yaptırımları ele almaktır. Bu çalışma, Soğuk Savaş'tan sonra süper güç olan ABD'nin tehdit algılamaları karşısında, caydırıcılık politikasını nasıl kullandığını anlayabilmek için önem arz etmektedir.

Bu çalışmaya, ilk önce caydırıcılığı kavramsal olarak inceleyerek başlanılmış, sonrasında Amerikan caydırıcılık politikası, "Soğuk Savaş Süresi", "Soğuk Savaş

Sonrası” ve “11 Eylöl Saldırısı Sonrası” olmak üzere üç dönemde incelenmiştir. Tarafların stratejik konumunu daha iyi anlayabilmek için İran’ın bölgede ve dünyadaki konumu incelenmiş, bu bilgiler ışığında İran dış politikasına yön veren dinamikler ele alınmıştır. Çalışmada, ABD-İran arasındaki başlıca sorunları “Nükleer, Petrol ve Terörizm” başlıkları altında incelenmiştir. Bu sorunlar her iki taraf açısından ele alınmış ve İran’a karşı uygulanan yaptırımların etkili olup olmadığına bakılmıştır.

Konunun güncel olması ve sürekli yeni gelişmeler yaşanması sebebiyle konu 2014 sonu itibariyle sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada literatür taraması yapılarak, başta konuyla alakalı akademik kitaplardan faydalanılmış, yazılan makalelere yer verilmiş, güncel gelişmeler internet kaynaklarından takip edilerek incelenmiştir. Bu konuda yayınlanmış olan tezlerden ve Amerika’da University of California, Los Angeles (UCLA)’da profesör olan İran’lı bir akademisyenle yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır.

Name and Surname : Ayşe Betül AKSOY
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Pınar BAL
Degree and Date : Master, 2015
Major : International Relations
Key Word : Deterrence policy, Nuclear Deterrence, the America-Iran
Issues, oil, terrorism, United States, Iran, Sanctions.

ABSTRACT

THE IMPACT OF THE US DETERRENCE POLICY OVER IRAN

Deterrence as one of the 20th century's most influential foreign policy tools became an important foreign policy strategy of countries by the development of nuclear weapons. Deterrence, before being passed to a possible action, is used as a tactic by the countries to stop or to discourage the opposite country. Deterrence, as the most effective foreign policy tool of the Cold War, prevented the interference of opposite two poles into a hot conflict and ensured that the stability is maintained. We can say that this stability is created by the fear of the terrifying dimensions of the damage which could happen in the case of using the nuclear weapons.

In this study, the US deterrence policy is outlined and examined its deterrence policy applied against Iran.

The aim of this study is to investigate the dynamics of the periodic threat of American and American deterrence policy, specifically addressing the issue with Iran, and is to handle the sanctions imposed on Iran. In this study, it is important to understand how the US, which became a super power after the Cold War, uses its deterrence policy against threat perceptions.

This work started first to examine the deterrence as a concept and then the American deterrence policy is explored in three period as of "Cold War Time," "After the Cold War," and "after the September 11". To better understand the strategic

position of parties, the position of Iran in the region and the world was examined and under the guidance of this information the dynamics shaping Iran's foreign policy were discussed. In this study, problematic issues between the US and Iran were examined under the headings of "Nuclear, Oil and Terrorism". Problematic issues were discussed and analyzed in terms of both sides and the sanctions imposed against Iran.

The subject limited as end of 2014 due to the fact that is current and has been constantly updating dated according to the recent events.

In this work literature review has been made and primarily the relevant academic books are scrutinized and the recent ongoing has been examined by following internet sources. The thesis that has been published concerning the issue and interviews with an Iranian Professor at UCLA, in the USA has been also utilized.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

Birinci Bölüm

CAYDIRICILIK POLİTİKASI

1.1. Caydırıcılık Kavramı.....	3
1.2. Caydırıcılık Politikası ve Amaçları.....	4
1.3. Nükleer Caydırıcılık.....	5
1.3.1. Nükleer Silahların Azaltılmasına Yönelik Uluslararası Kurumlar ve Yapılan Anlaşmalar.....	9
1.3.1.1. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT).....	10
1.3.1.2. SALT-1 ve SALT-2 Antlaşmaları.....	11
1.3.1.3. START-1 – START-2 ve Yeni START Antlaşmaları.....	12
1.3.3.4. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA).....	14
1.4. Konvansiyonel Caydırıcılık.....	14
1.4.1. Konvansiyonel Silahların Azaltılmasına Yönelik Anlaşma: AKKA.....	15
1.5. Terörle Mücadelede Önleyici Saldırı.....	16

İkinci Bölüm

AMERİKAN CAYDIRICILIK POLİTİKASI

2.1. Soğuk Savaş Dönemi.....	18
2.1.1. Soğuk Savaş Döneminde Etkin Olan Taraflar.....	18

2.1.2. Soğuk Savaş Dönemini Şekillendiren Tehditler.....	18
2.1.3. Soğuk Savaş Döneminde Etkin Olan Stratejiler.....	23
2.1.4. Soğuk Savaş Döneminde Yapılan Anlaşmalar.....	25
2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemi.....	28
2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Döneminde Etkin Olan Taraflar.....	28
2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemini Şekillendiren Tehditler.....	30
2.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Döneminde Etkin Olan Stratejiler.....	31
2.3. 11 Eylül Saldırısı Sonrası Dönem.....	34
2.3.1. 11 Eylül Sonrası Döneminde Etkin Olan Taraflar.....	34
2.3.2. 11 Eylül Sonrası Dönemini Şekillendiren Tehditler.....	35
2.3.3. 11 Eylül Sonrası Döneminde Etkin Olan Stratejiler.....	37
2.3.4. 11 Eylül Sonrası Yapılan Anlaşmalar ve Birleşmiş Milletler.....	39

Üçüncü Bölüm

ABD’NİN İRAN’A YÖNELİK UYGULADIĞI CAYDIRICILIK POLİTİKALARI

3.1. Yakın Dönemde İran.....	41
3.1.1. Şah Dönemi.....	41
3.1.2. Şah Dönemi Sonrası.....	43
3.1.3. İran Dış Politikasındaki Temel Belirleyiciler.....	47
3.2. ABD- İran İlişkileri ve Öne Çıkan Sorunlar.....	51
3.2.1. İran’ın Nükleer Programı ve Caydırıcılık Politikası.....	51
3.2.1.1. Nükleer Programın Tarihi Süreci.....	52
3.2.1.2. İran’ın Nükleer Enerji Konusuna Bakış Açısı.....	58
3.2.1.3. ABD’nin Nükleer Enerji Konusuna Bakış Açısı.....	61
3.2.1.4. ABD’nin İran’ın Nükleer Programına Yönelik Uyguladığı Caydırıcılık Politikası.....	64

3.2.2. ABD-İran Arasında Petrole Dair Yaşanan Sorunlar ve Caydırıcılık Politikası.....	71
3.2.2.1. Petrol Sorununun Tarihi Süreci.....	72
3.2.2.2. İran'ın Petrol Konusuna Bakış Açısı	76
3.2.2.3. ABD'nin Petrol Konusuna Bakış Açısı.....	76
3.2.2.4. ABD'nin İran'ın Petrol Politikasına Yönelik Uyguladığı Caydırıcılık Politikası.....	77
3.2.3. ABD-İran Arasında Terörizme Dair Yaşanan Sorunlar ve Caydırıcılık Politikası.....	80
3.2.3.1. Terörizm Sorunun Tarihi Süreci.....	80
3.2.3.2. İran'ın Terörizm Sorununa Bakış Açısı.....	82
3.2.3.3. ABD'nin Terörizm Sorununa Bakış Açısı.....	84
3.2.3.4. ABD'nin Terörizmle Mücadele Bağlamında İran'a Yönelik Uyguladığı Caydırıcılık Politikası.....	85
SONUÇ.....	89
KAYNAKLAR.....	100
EKLER	
Ek-1: İran'lı UCLA Profosörü Mona Jerrahi ile Repörtaj.....	110

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Ülkelerin Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2013) (İlk 20 Ülke).....	75
Tablo 2. İran’a Yönelik Yaptırım Kararları.....	88

HARİTALAR LİSTESİ

Sayfa No.

Harita 1. İran’da Tespit Edilen Nükleer Tesisler.....	56
Harita 2. İran’ın Önemli Petrol Bölgeleri.....	72
Harita 3. Dünyada Petrol Üretiminde Lider Ülkeler.....	74

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABM	: Anti- Balistik Füze
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Central Treaty Organization- Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CIA	: Central Intelligence Agency
FATF	: Financial Action Task Force
FKÖ	: Filistin Kuruluş Örgütü
INF	: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (Intermediaterange Nuclear Forces Treaty)
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (The North Atlantic Treaty Organization)
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
RAND	: Research and Development
RSFC	: Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (The Southeast Asia Treaty Organization)
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

GİRİŞ

Yeryüzü varolduğundan bu yana insanoğlunun hep bir çatışma içinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu çatışmalarda kullanılan silahların çeşitliliği ve tahribat gücü arttıkça, insanlar –veya devletler- arasında silahlanma yarışı doğmuştur. Karşı tarafı caydırmak için devletler daha fazla askeri güce sahip olmak yolunu seçmiştir. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların gelişmesiyle savaşların maliyeti azalmıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin ilk nükleer silah geliştirmesi ve diğer büyük devletlerin de bu teknolojiyi üretebilir olması nükleer yarışı doğurmuştur. Nükleer silahların tahribat gücünün bir anda tüm dünyayı yokedeabilecek boyutlara ulaşması uluslararası sistemi bir kaosa sürüklemiştir. Dehşet dengesi olarak adlandırdığımız bu kavram, bir saldırıya uğrayan tarafa, geri saldırıda bulunma imkanı vermemektedir.

Caydırıcılık kavramı özellikle nükleer yarışın arttığı Soğuk Savaş döneminde gelişmiştir. Caydırıcılık, olası bir eyleme geçmeden önce karşı tarafı durdurmak, caydırmak olarak adlandırılabilir. Bu da, eylem başlamadan önce karşı tarafa eylemin gerçekleştiği takdirde kötüye mal olacağını açık bir şekilde göstermekle mümkün olabilmektedir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği arasında sıcak bir çatışma yaşanmamasının nedenini, caydırıcılık politikasına bağlamak yanlış olmaz.

1960'larda ABD bazı ülkelere nükleer araştırmaları için yardımda bulunmuş, İran gibi bazı ülkeler nükleer enerji üretebilme yeteneğine erişmiştir. 1979 İran İslam Devrimi bu çalışmaların seyri için bir dönüm noktası olmuştur. 1979'a kadar ABD-İran ilişkileri belirli bir seviyede sorunsuz seyrederken, 1979 sonrası ilişkiler tamamen kopmuştur. İran'ın Batıya karşı kapalı dış politika izlemesi ve aynı zamanda nükleer çalışmalarına devam etmesi, İran'ın Batı tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Başta ABD olmak üzere, İran'ı nükleer faaliyetlerinden caydırmak için yaptırımlar uygulama yolunu seçmişlerdir. Bir taraftan ABD'nin düşman ilan ettiği İran'ın bir nükleer güç olması, diğer taraftan İran'ın uzlaşmaz dış politika eğilimi bu krizi uluslararası sisteme taşınmasını sağlamıştır. İran senelerdir ABD tarafından türlü ağır yaptırımlara maruz kalmıştır. Yaptırımlardan beklenen sonuç, darboğaza girip güçsüzleşen bir İran'ı anlamaya zorlamaktır.

Bu tezin asıl sorusu; Amerikan caydırıcılık politikası İran üzerinde etkili olmuş mudur?

İlk bölümde, caydırıcılık polikası nükleer caydırıcılık ve konvansiyonel caydırıcılık olarak incelenecek, ve silahsızlanma bağlamında kurulan kuruluş ve yapılan anlaşmalar ele alınacaktır. Bu tezde caydırıcılığı sosyal konstraktivizm açısından değerlendirdik ve caydırıcılık politikasını 1979 yılı sonrası olarak ele aldık.

İkinci bölümde, Amerikan caydırıcılık politikası Soğuk Savaş, Soğuk Savaş Sonrası ve 11 Eylül saldırıları sonrası dönem olarak üç dönem olarak incelenecektir. Bu dönemlerde varolan taraflar, stratejiler, tehditler ve yapılan anlaşmalara yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ABD-İran arasındaki sorunlar incelenecektir. ABD-İran arasında nükleer çalışmalara, petrole ve terörizme dair sorunlar iki tarafın bakış açısı dahilinde ele alınacak ve ABD'nin İran'ı caydırmak için uyguladığı politikalara yer verilecektir.

Sonuç kısmında, tezin ana sorusuna cevap aranacak ve ABD caydırıcılık politikasının hala işler olur olmadığı sorgulanacaktır. ABD'nin İran'a uyguladığı caydırıcılık politikasının etkili olup olmadığına yanıt aranacaktır.

Bu çalışma bugün hala uluslararası ilişkilerde caydırıcılık politikasının işler olup olmadığını anlayabilmek için önem arz etmektedir. Soğuk Savaş dönemi şartlarında kusursuz çalışan caydırıcılık politikası, günümüzde ne kadar etkili bir dış politika stratejisi olduğunu anlayabilmemize yardımcı olacağı kanısındayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

CAYDIRICILIK POLİTİKASI

1.1. Caydırıcılık Kavramı

Kavram olarak caydırıcılık, oluşabilecek bir eyleme karşı, eylem gerçekleşmeden önce karşı tarafı durdurma, engelleme stratejisi olarak tanımlayabiliriz. 20. Yüzyılın ilk yarısında caydırıcılık önemini artırarak değişmeye başladı. 20. Yüzyılın en etkili dış politika araçlarından biri olan caydırıcılık, nükleer silahların gelişimiyle devletlerin önemli bir dış politika stratejisi haline gelmiştir. Soğuk Savaş'ın en etkili dış politika aracı olan caydırıcılık, iki kutubun birbirleriyle sıcak bir çatışmaya girmesini önlemiş, istikrarın korunmasını sağlamıştır.

Caydırıcılık kavramı, içinde strateji ve tehdit kavramlarını barındıran ve gerektiğinde sorunların çözümü için başvurulacak bir dış politika aracıdır.¹

Caydırıcılık Soğuk Savaş ile işlevini artırmış, dış işlerinde henüz başlamamış bir eylemi durdurmak için aktif politika olarak kullanılmıştır. Caydırıcılık teorisi, Soğuk Savaş döneminde nükleer silahlanma yarışının zeminine karşı geliştirilmiş ve nükleer çatışmanın önlenmesi üzerine inşa edilmiştir.

Patrick Morgan'ın tanımına göre²; caydırıcılığı uygulamada iki örtüşme vardır. Varolan bir tehdit; güvenilirliği çok önemlidir, kötü şeyler yapmak zorunda kalmamak için karşı tarafı tehdit etmek; ve bu nedenle karşı tarafı kendisini savunmaya zorlamaktır. Yine Morgan'a göre caydırıcılık üç düzeyde çalışılmıştır. Bir taktik olarak, bir ulusal güvenlik stratejisi olarak ve uluslararası sistemin güvenliğinin kritik bir bileşeni olarak. Bu son ikisi, teorik bir analiz için son derece uygundur. Fakat onun caydırıcılığı ulusal bir strateji olup, özellikle karşılıklı caydırıcılık ilişkisi içinde temel oluşturur ve merkezî bir odak haline gelir.³

¹ Mustafa Kibaroglu, *11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık*, Foreign Policy, Ocak 2002, ss. 1.

² Patrick M. Morgan, *Deterrence Now*, Cambridge Universitesi Yayınları, İngiltere, 2003, ss. 3.

³ Morgan, a.g.e. ss. 4.

1.2. Caydırıcılık Politikası ve Amaçları

Caydırıcılık politikası, olası bir eyleme geçilmeden önce karşı tarafı tehdit ederek caydırma eylemi veya karşı devlete istediğini yaptırma gücü şeklinde tarif edilebilir. Başka bir ifadeyle caydırıcılık politikası, taraflar arasında varolan düşmanlıktan kaynaklanabilecek muhtemel bir çatışmayı engellemeyi amaçlayan bir savunma stratejisidir. Morgan, Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB'nin birbirine saldırma niyetleri olmaması durumunda caydırıcılık teorisinin de gelişmeyeceğini belirtmektedir (Morgan, 2003: 10).

Caydırıcılık politikasının başarılı uygulanabilmesi, bir sorun olduğunda devletin çözüme karşı siyasi iradesini açık ve net şekilde belirtmesi, bunu yapabilmek için askeri kapasitesinin yeterli olması ve ortaya konulan iradenin karşı devlet tarafından açık ve net bir şekilde anlaşılmasına dayanır.

Caydırıcılık politikasının amaçlarını incelediğimizde, 1959 yılında Bernard Brodie'nin yaptığı "henüz kullanılmayacak şekilde ancak her zaman saldırıya hazır olmaktır." tanımıyla karşılaşırız (Project RAND, 1959: 264). Caydırıcılık olası bir saldırıya karşı devletlerin her an hazır ve tetikte olmasıdır.

Huth tarafından yapılan tanımlamaya göre; caydırıcılık iki katagoride açıklanabilir. İlki, devletin topraklarına karşı askeri saldırıyı önlemek, ki buna direkt caydırıcılık (direct deterrence) denir; diğeri ise bir devlete karşı silahlı saldırıyı önlemektir; buna da genişletilmiş caydırıcılık (extended deterrence) denilmektedir. Direkt Caydırıcılık, komşu devletler arasındaki toprak anlaşmazlıklarıdır. Buna örnek olarak Amerika Birleşik Devletlerinin kurulurken Meksika ile yaşadığı toprak anlaşmazlıkları verilebilir. Genişletilmiş caydırıcılık ise, olayla ilgili iki devletin yanı sıra büyük devletlerin de olaya müdahil olmasıdır. Yani konuyla ilgili devletlerin yanında konuyla ilgisi bulunmayan devletler de vardır. Buna örnek olarak Kore Savaşı verilebilir. Bu iki kategoriye bakıldığında, Huth'un, caydırıcılığı kısa dönemli tehdide karşı tepki (immediate deterrent) ve askeri karışıklığı önleme stratejisi ya da

kısa dönemli tehdide uygulanacak genel caydırıcılık (general deterrent) diye de sınıflandırılmış şekilde incelenebilir.⁴

Kenneth Waltz'a göre⁵; devletlerin caydırma ve savunma yetenekleri arttıkça savaşın olasılığı da azalır. Eğer devletler caydırıcı mesaj gönderebilirlerse, fethetme girişimi de sonuçsuz kalır. Caydırıcılığın inandırıcılığı ise, tehdit eden tarafın gerçekten saldırı kabiliyetine sahip olması ve bunu karşı tarafa bildirmesine dayanır.

Prof. Brodie, mukabele yeteneğini emniyete almadıkça caydırıcılığın aldatıcı olduğunu savunur. Etkili bir caydırma için ilk önce gerekli olan, ateş gücünden ziyade, ilk darbeyi yedikten sonra ayakta kalabilme ve mukabele edebilme yeteneğidir. Düşmanın bir baskın taarruz ile bu yeteneği etkisiz hale getirebileceği kanısına varmasına meydan vermemek gerekir.⁶

1.3. Nükleer Caydırıcılık

Bilim ve Teknolojinin gelişmesine paralel olarak savaşlarda ve çatışmalarda kullanılan silahların da tahribat boyutu artmıştır.

Teknolojinin ve durmaksızın süregelen güç mücadelesinin varlığıyla şekillenen caydırıcılık stratejisi, ilk nükleer silahın II. Dünya Savaşı'nda Japonya'da kullanılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında güvenliği sağlamada demokrasi, uluslararası örgütlenmelerin ve silahsızlanmanın önemi vurgulanırken, 1955-1985 yılları arasında ise; nükleer silahların uluslararası politikayı belirlemeye başlamasından sonra, nükleer silahların ulusal ve uluslararası güvenliği sağlamada nasıl etkin olacağı üzerine yoğunlaşmaya başlanmıştır. Caydırıcılık bir güvenlik stratejisi olarak algılanmış, devletler barışı sağlamak için caydırıcılığı diğer devletlere karşı kullanmıştır. Fakat nükleer silahların hızla yayılması ve tahribat boyutunun artması sonucunda nükleer silahların azaltılması üzerine yoğunlaşmıştır.

⁴ Begüm Urgancı, *Caydırıcılık (Deterrent Policy)*, <http://www.tuicakademi.org/index.php/temel-kavramlar/4403-caydiricilik-deterrent-policy> 28 Ocak 2014, Erişim Tarihi 05 Nisan 2015.

⁵ Kenneth Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Better*, Adelphi Papers, Number 171, London: International Institute for Strategic Studies, 1981.

⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, *Nükleer Stratejinin İlk On Yılı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 1, Yayın Tarihi 1996, ss. 324-346.

Nükleer silahların hızla artması, çıkabilecek bir nükleer savaş karşısında oluşabilecek bir “dehşet dengesi”ni beraberinde getirmiştir. Bir Soğuk Savaş kavramı olan dehşet dengesi; nükleer silahların bir kez kullanılması sonucunda dünyanın yok edilmesi olasılığına karşı süper güçler arasında nükleer bir savaşın imkansızlığını gözler önüne sermektedir. Öyleki; Soğuk Savaş’ta sıcak bir çatışma olmamasını bu “dehşet dengesi”ne bağlandığı söylenebilir. Fakat dehşet dengesi beraberinde nükleer yarışı getirmiştir. Buna göre ilk vuruşu yapan ülke karşı tarafın ikinci vuruş yeteneğini önlemek için daha fazla nükleer güce sahip olmalıdır. Dehşet dengesinin sonucunda taraflar bunu anladıklarında caydırıcılık politikasına dönüşmüştür. 1964’te yaşanan Küba Krizi dünyaya olası bir nükleer savaşın sebep olabileceği “dehşet dengesi”ni hissettirmiştir. Dehşet dengesinin ardından silahsızlanma artmıştır. Nükleer silahların hızla yayılma dönemi olan Soğuk Savaş döneminde silahlanma yarışı hızla artmış ve silahlanma bir caydırıcılık modeli olarak kullanılmıştır. Biz genel olarak buna baktık ama asıl Küba Krizi sonrasında tarafların karşılıklı dehşeti anlamış olmalarından sonrasını caydırıcılık politikası olarak algılamayı tercih ettik.

Nükleer strateji üzerine yazılan ilk büyük kitap, Bernard Brodie'nin editörlüğünü yaptığı "Mutlak Silah" (The Absolute Weapon, 1946) başlıklı müşterek eserdir. Brodie, Joseph Viner’in⁷ görüşlerini tahlillerinin başlangıç noktası olarak kabul etmiştir. Tıpkı onun gibi, yerleşim ve sanayi merkezlerini atom silahlarının başlıca hedefi olarak görür, fakat atom bombasının bir baskın silahı olarak kullanılmasının hiçbir işe yaramayacağını ileri sürer. Brodie, "caydırma" kavramının önemini açıklıkla ortaya koyan ilk düşündürdür. Ona göre, atom bombalarının kullanılacağı gelecekteki bir savaş hangi tarafın kazanacağı üzerinde durmak önemini kaybetmiştir. Bugüne kadar silahlı kuvvetlerin temel amacı savaşları kazanmak iken; bundan sonra, savaşları önlemek olacaktır. Caydırma, yegane akılcı askeri politika haline gelmiştir. Onun için her savunma programının öngöreceği ilk tedbir, atom silahlarıyla bir saldırıya maruz kaldıktan sonra aynı şekilde mukabele etme imkanını temin etmek olmalıdır. Bu bakımdan, mukabelede kullanılacak kuvvetlerin, şehirlerin yakınında üstlendirilmemesi, dağınık bir şekilde konuşlandırılması gereklidir. Brodie’ye göre, nükleer felaket kaçınılmaz değildir. Ona göre, bir nükleer savaşın

⁷ Joseph Viner Şikago Üniversitesi’nde ekonomi profesörüdür.

önlenmesi için önemli olan, saldırgan devlete, saldırının pahalıya malolacağını göstermektedir.⁸

Peki devletler neden nükleer silahlara sahip olmak istiyorlar? Kenneth Waltz'ın tespitlerine göre bunun birden çok nedenleri bulunmaktadır. Birinci nedeni, büyük güçler daima diğer büyük güçlerin silahlarını hesaplarlar ve genellikle yeni silahların diğer ülkeler tarafından taklidi üretilir. İkincisi, diğer büyük güçlerin saldırısına karşı misilleme yapamama korkusu, onları nükleer silah elde etme eğilimine sokabilir. Üçüncüsü, eğer bir ülkenin düşmanları nükleer güce sahip olup ve kendisinin nükleer müttefiki yoksa, nükleer silahlara herkesten fazla sahip olmak isteyebilir. Dördüncüsü, düşmanlarının şimdiki veya gelecekteki gücünden korkan bir devlet nükleer silahlara sahip olmak isteyebilir. Beşincisi, ekonomik yıkım ve askeri tehlikeli konvansiyonel silah yarışı içinde olan bazı ülkeler, nükleer silahları ucuz ve güvenli alternatif olarak görebilir. Altıncısı, ülkeler saldırgan amaçları için nükleer silah sahibi olmak isteyebilirler. Son olarak, nükleer silahlarla bir ülke inşaa etmek, belki ülkelerin uluslararası konumunu geliştirebilir.⁹

Waltz'a göre nükleer caydırıcılık barışı sağlamak için etkili bir güç olabilir. Waltz bunun savaşın maliyetini yükselttiği için işe yaradığını savunur.¹⁰ Böylece savaşın maliyetinden kaçınan devletleri yüksek maliyete yol açan bir savaşa girmekten alıkoyacaktır.

Sovyetler Birliği'nin nükleer alanda güçlenmesiyle birlikte ortaya çıkan bir görüşe göre, iki süper devlet, Robert Oppenheimer'in dediği gibi,¹¹ "aynı şişenin içindeki iki akrep" gibiydi. Bu akreplerden birisinin diğerini sokması, intihar etmesi demekti. Çünkü saldırıya uğrayan akrep ölmeden önce kaçacak bir yeri olmayan saldırgan akrebi mutlaka sokacak ve böylece akreplerin her ikisi de ölecekti. Bu sebeple şişe içindeki akrepler bakımından en akıllıca tutum birbirlerini sokmaya teşebbüs etmemekti. RAND (Research And Development) şirketinin araştırmalarının

⁸ Karaosmanoglu, a.g.m. ss. 328.

⁹ Waltz, a.g.m.

¹⁰ Keith L. Shimko, *International Relations Perspectives, Controversies and Readings* (5. Baskı), Cengage Learning, United States of America, 2014, ss. 280.

¹¹ Richard Rhodes, *Arsenals of Folly: The Making of the Nuclear Arms Race*, First Vintage Books Edition, United States of America, 2007, ss. 308.

bir ürünü olan Albert Wohlstelter'in makalesi, o yıllarda geniş kabul gören bu anlayışı köklerinden sarsmıştır.

Stratejistlerin tespitlerine göre, nükleer caydırıcılık stratejisi minimum caydırma stratejisi ve nihai caydırma stratejisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Minimum caydırma stratejisi saldırılan tarafın kaldıramayacağı ölçüde bir misilleme saldırısına yetecek kadar nükleer silaha sahip olmayı hedefler. Nihai caydırma stratejisinde ise amaç karşı tarafın karşılık verme kapasitesini yok etmek olduğu için, ilk vuruşta karşı tarafın tüm nükleer cephaneliğini yok edebilecek kadar donanımlı silaha sahip olmak gerekir. Bu bağlanma nihai caydırma stratejisi nitelik ve nicelik olarak çok daha fazla silaha sahip olmayı gerektirmektedir. Minimum caydırmada ise stratejik dengeyi sağlayacak kadar silaha sahip olmak yeterlidir.¹²

Soğuk Savaş'taki dengenin iki temel direğinden söz edilebilir: ilki, nükleer dengedir. Küba bunalımının ardından (1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılması'nın Önlenme Sözleşmesi gibi) çok taraflı çabaların yanı sıra ABD ve SSCB silahsızlanma görüşmelerine başlamışlardır. Diğer önemli anlaşmaların yanı sıra, 1972 tarihli ABM (Anti-balistik Füze) Antlaşması'yla bir denge sağlamışlardır. Taraflar, bu antlaşmayla çok basit bir anlatımla nükleer başlık taşıyan füzeleri hedeflerine ulaşmadan havada (uzayda) yok edecek füze yapımını yasaklamışlar, başka bir deyişle nükleer şemsiyelerini karşılıklı olarak kapatmışlardır. Bu, her iki tarafı da nükleer hedef haline getirmiş ve gerek ABD, gerek SSCB 1950'lerdeki çılgınca silahlanma yarışından kopmuşlardır. Söz konusu gelişme, teknoloji geliştirme çabalarını sonlandırmadıysa da, nükleer silahlarla "vurulgan" hale gelen iki süper güç bu temel üzerinde silahsızlanma çabalarını sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda 1987'de imzalanan INF (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty) Antlaşması'yla, varolan tüm orta menzilli füzeler ortadan kaldırılmış, böylece Avrupa kıtası olası bir nükleer savaş alanı olmaktan çıkarılmıştır.

İkincisi, Avrupa'da konvansiyonel dengedir. Eş zamanlı biçimde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı çalışmaları başlamış, 1975 Helsinki Son Senedi'yle taçlanmış. Son Senet, savaş sonrasında Avrupa'da sınırların kabul edildiğini

¹² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayınları, Bursa, 7. Baskı, 2008, ss. 54.

belgelemiştir. SSCB, Batı'ya bunu kabul ettirirken, karşılığında “insan hakları” ödününü vermiştir. Bunu yanı sıra kurulan ekonomik, teknolojik işbirliği ile başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere, SSCB'nin Batı'ya olan bağımlılığı artmıştır. Helsinki'yle başlayan süreç burada kalmamış, 1990'da imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'yla (AKKA), bu coğrafya olası konvansiyonel savaş tehdidinden azad edilmeye çalışılmıştır. İmzacı devletler, konvansiyonel güçlerini en az düzeye indirmekle kalmamışlar, o güne değin geliştirilen en kapsamlı denetim düzeneklerini de kabul etmişlerdir.¹³

Nükleer silahlar üç farklı şekilde kendi enerjisini üretirler; basınç, ısı veya termal radyasyon ve nükleer radyasyondur.¹⁴ 1945 yılında yüzbinlerce insanın ölümüne yol açan Amerika tarafında Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan nükleer bombalar savaş alanında kullanılan ilk nükleer bombalar olarak tarihe geçmiştir. Soğuk Savaş döneminde nükleer caydırıcılık iki blokun kendi güvenliğini sağlamada bir strateji-inanç olarak görülmüştür. Tabiki nükleer caydırıcılık “mutlak doğru” olarak görülmemekle beraber bir inanç sistemidir fakat bu nükleer caydırıcılığın tamamen yanlış ve hata olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁵

1.3.1. Nükleer Silahların Azaltılmasına Yönelik Uluslararası Kuruluşlar ve Antlaşmalar

Nükleer silahların hızla yayılmasının yarattığı dehşet dengesi, nükleer silahların azaltılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu soruna çözüm bulabilmek amacıyla bir çok girişimlerde bulunulmuştur. Bu bölümde, nükleer silahsızlanmaya yönelik uluslararası kuruluşları ve yapılan anlaşmaları inceleyeceğiz.

¹³ Erel Tellal, *20.Yüzyıl Dengelerine Neler Oluyor?*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, No: 4, ss. 227-228, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/932/11682.pdf>, 22 Şubat 2015.

¹⁴ John Baylis ve Steve Smith, *The Globalization of World Politics* (2.baskı), Oxford University Press, New York, 2001, ss. 419.

¹⁵ John Baylis, Kristan Stoddart, *The British nuclear Experience: The Roles of Beliefs, Cultures, and Identity*, Oxford University Press, United Kingdom, 2015, ss. 218.

1.3.1.1. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT)

ABD'nin nükleer teknolojiyi diğer devletlerle paylaşmaya başlamasından sonra, nükleer teknoloji diğer ülkeler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bunun akabinde büyük devletler tarafından nükleer silah üretimi başlamıştır. ABD'yi takiben Sovyetler, İngiltere ve Fransa'dan sonra Çin'in de nükleer silah deneyimi gerçekleştirmesi kaygı uyandırmıştır. Dönemin ABD Savunma Bakanı McNamara'nın yaptığı tespiti göre; gelecek 20 yıl içinde 40 ülke nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaşabilecekti. Bu tespit, ABD ve Sovyetlerde büyük kaygı uyandırdı. Bu kaygının sonucunda, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT) 1968 yılında büyük devletler tarafından onaylanmıştır.

NPT'yi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) 5 daimi üyesinin de (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) içinde bulunduğu 189 ülke imzalamıştır. İsrail, Pakistan, Güney Sudan ve Hindistan anlaşmaya katılmamışlardır. Kuzey Kore ise, anlaşmaya katıldıktan sonra nükleer silah ürettiğini itiraf etmiş ve Anlaşmadan çekilmiştir. İran 1968'de imzalamış 1970'de de onaylamıştır. Türkiye ise, NPT'yi 1969 imzalamış 1979'da da onaylamıştır. NPT, nükleer silaha sahip olan ülkelerin taraf olduğu tek bağlayıcı anlaşma olması sebebiyle önem arz etmektedir.¹⁶

NPT üç temel ilke üzerine kurulmuştur. Bunlar; nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, silahsızlanma ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanılmasıdır. NPT prensip olarak, barışçıl amaçlı olarak kullanılan nükleer enerjinin insanlığa faydalarını kabul etmektedir. Fakat aynı zamanda bu teknolojinin nükleer silah yapımında da kullanılabiliyor olması, barışçıl amaçlar dışında kullanımının kısıtlanması ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla NPT; “Nükleer Silaha Sahip Devlet” ve “Nükleer Silahlara Sahip Olmayan Devletler” ayrımı getirmiştir.¹⁷

¹⁶ Talha Köse, *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti*. Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları, Ankara: SETA Yayınları, 2008, ss. 21.

¹⁷ NPT Antlaşmasının tam metni için bkz.

www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/pdf/NPTEnglish_Text.pdf

1.3.1.2. SALT-1 ve SALT-2 Antlaşmaları

1968 yılında imzalanan NPT Anlaşması'ndan sonra ABD ve SSCB, atom silahlarını taşıyan her türlü savunma ve taarruz füzelerinin önce sınırlandırıp sonra azaltılması için görüşmelere başlamıştır. NPT Anlaşmasıyla başlanan nükleer silahların yayılmasının önlenmesi yeterli olmamış, nükleer silahları azaltmak için Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT-1) görüşmelerine başlanmıştır. SALT-1 görüşmeleri 1969 yılında Helsinki'de başlamıştır. ABD ve SSCB tarafından 1950'lerin sonlarında başlayan nükleer silahlanma yarışı, 1960'lara gelindiğinde iki ülkeyi de yok edebilecek boyutlara ulaşmasıyla, bu yarışa bir sınır koyma gereksinimi doğmuştur. ABD ve SSCB arasında yaklaşık 3 yıl süren görüşmeler 26 Mayıs 1972'de bir anlaşmayla sonuçlanmıştır.

SALT-1 Anlaşması, ABD ve SSCB'nin kıtalararası balistik füzeleri ile denizaltından atılan uzun menzilli füzelerinin, 1977 Ekim'ine kadar sayıca sınırlandırılmasını içeriyordu. Anlaşma'da stratejik savunma silahlarının sınırlandırılmasında sürekli bir uzlaşma sağlanırken, stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılmasında ancak 5 yıllık geçici bir uzlaşmaya varılmıştır. 26 Mayıs 1972'de SALT Anlaşması çerçevesinde ABM (Anti-Balistik Füze) Anlaşması da imzalanmıştır. ABM Anlaşması ile taraflar, birbirlerine yönetilecek stratejik nükleer silahların daha hedeflerine ulaşmadan havada yok edilmesi için kurulabilecek sistemleri sınırlandırmayı kabul etmektedirler.¹⁸

21 Kasım 1972'de ABD ve SSCB arasındaki görüşmeler Cenevre'de yeniden başladı. ABD ve SSCB arasında SALT-2 Anlaşmasının imzalandığı 18 Haziran 1979'a kadar pek çok görüşmeler olmuştur. 1979 yılında Leonid Brejnev ve Jimmy Carter tarafından imzalanan SALT-2 Anlaşması'na göre; SALT-1'de iki ülkenin elindeki kıtalararası nükleer füzelerin sayısı 2.400 kabul edilmişken, SALT-2'de bu rakam 2.250 ile sınırlandırılmıştır. SALT-2'nin asıl önemi, stratejik yani uzun menzilli nükleer silahları sınırlandırılması idi. Fakat SALT-2 yürürlüğe giremedi. SALT-2 Amerikan kamuoyu tarafından ağır tenkitlerle karşılandı. Bu tenkitlerin

¹⁸ Sibel Kavuncu, *Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci*, Bilge Strateji, Cilt: 5, Sayı: 8, ss. 119-148,

https://www.academia.edu/2944152/N%C3%BCkleer_Silahs%C4%B1zlanma_Yolunda_START_S%C3%BCreci_The_START_Process_in_the_Way_of_Nuclear_Disarmament_, 28 Şubat 2015.

sebebi; getirilen sınırlamalarla birlikte ABD'nin stratejik üstünlüğünü Sovyetler'e kaptırmasıydı. SSCB'in Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmesiyle SALT-2 ABD tarafından rafa kaldırıldı. SSCB'nin Afganistan'ı işgali ABD kamu oyunda, silahsızlanma konusundan SSCB'nin samimi olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁹

1.3.1.3. START-1 - START-2 ve Yeni START Antlaşmaları

Stratejik Silahların Azaltılması (START) görüşmeleri ABD ve SSCB tarafından Haziran 1982'de Cenevre'de başlamıştır. Görüşmeler tarafların karşılıklı verdikleri önerilerde uzlaşamamaları nedeniyle kesintilere uğramıştır. Anlaşma, SSCB'nin yıkılışından beş ay öncesinde 31 Temmuz 1991'de imzalanmıştır.

700 sayfadan oluşan START-1 Anlaşması, taraflar arasından ilk kez uzun menzilli nükleer silahlarda indirimde gidilmeyi öngörüyordu. Anlaşmaya göre, her iki taraf için kıtalararası balistik füze (ICBM), denizaltı platformuna konuşlu balistik füze (SLBM), ve ağır bombardımanların sayısının 1.600'e düşürülecekti. Kıtalararası balistik füze (ICBM), denizaltı platformuna konuşlu balistik füze (SLBM) ve ağır bombardımanlara yüklü 6000 adet harp başlığının en fazla 4900 adedi ICBM ve SLBM'lerde yüklü olabilecekti. 1540 adedi Sovyet SS-18 gibi ağır füzelerde, 1100 adedi mobil ICBM'lere yüklü olabilecekti. Bu konuda tarafların birbirlerini denetleme kuralı da getirilmiştir.²⁰ Taraflar ellerinde bulundurdıkları uzun menzilli nükleer silahlarda % 30'luk bir indirimde gitmiştir. Anlaşma ile SSCB nükleer savaş başlıklarında % 48, ABD ise % 39, nükleer saldırı silahlarında SSCB % 35, ABD ise % 28 azaltma yapmakla yükümlüydü. ABD elinde bulundurduğu 12 bin nükleer füze ve bombayı 9 bine indirirken, SSCB ise sahip olduğu 11 bin nükleer füze ve bombada 4 binlik bir azaltmaya gidecekti.²¹

SSCB'nin dağılmasıyla START-1 Anlaşması devamlılığını sürdürmüş, ikili anlaşmadan çoklu anlaşmaya dönüşmüştür.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 412.

²⁰ Serdar Erdurmaz, *Stratejik Silahlar İndirim Antlaşması (START) 2010 Yılı Başına Kadar Yenilenecek*, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/678-stratejik-silahlar-indirim-antlasmasi-start-2010-yili-basina-kadar-yenilenecek>, 28 Şubat 2015.

²¹ Kavuncu, a.g.m. ss. 137.

ABD ile Rusya'nın stratejik silahların azaltılmasına yönelik görüşmeleri neticesi START-2 ile sonuçlanmıştır. START-2 Bush ve Yeltsin tarafından 3 Ocak 1993'de Moskova'da imzalanmıştır. Anlaşma, iki ülkenin de nükleer silahlarını üçte iki oranında azaltmayı öngörüyordu. Ayrıca Anlaşma, karadan fırlatılan çok başlıklı füzelerin imha edilmesini öngörüyordu.

İki aşamada gerçekleştirilmesi öngörülen Anlaşma'ya göre, ilk yedi yıl içinde nükleer başlıkların tavanı her bir taraf için 4250'ye, bunlardan çok başlıklı füzelerde konuşlandırılacak olanların sayısı 1200'e, tek başlık taşıyabilen füzeler 650'ye, denizaltılarda konuşlandırılmış füzelerde ise 2160'a indirilmesi öngörülmektedir. İndirimlerin geri kalanı üç yıl içinde tamamlanacaktı.²² ABD Senatosu Anlaşmayı onaylamasına rağmen, Anlaşma Rusya Parlamentosu tarafından ancak 14 Nisan 2000'de onaylanmıştır.

11 Eylül Saldırıları'ndan sonra, ABD "başka bir çağda başka bir düşmana göre" hazırlanmış olduğunu ileri sürdüğü ABM Anlaşması'ndan çekildiğini açıkladı. Bunun üzerine Rusya ABD ile 1993'te imzaladığı START-2'nin kendilerini bağlamadığını ilan edip, Anlaşmayı geçersiz kabul etmiştir. 24 Mayıs 2002'de ABD ve Rusya stratejik silahların indirimi ile alakalı Stratejik Taarruzi İndirim Anlaşması'nı (Moskova Anlaşması) imzaladılar. Anlaşmaya göre; her iki ülkenin nükleer savaş başlıklarının sayısı 2012 yılı sonunan kadar 1700-2200 sınırına indirilmesi öngörülüyordu.

ABD'nin Füze Kalkanı kurma politikası iki ülkenin soğuk bir döneme girmesine sebep olmuştur. 2009'da ABD'nin Rusya'nın karşı çıktığı Füze Kalkanı kurma projesinden vazgeçmesiyle, iki ülke yeni bir START anlaşması yapmak için görüşmelere başlamıştır.

22 Aralık 2010'da ABD ile Rusya arasında Yeni START Anlaşması imzalanmıştır. Yeni START Anlaşması 10 yıl süreyle yürürlükte kalacaktır. Anlaşmaya göre; iki ülkenin sahip olduğu stratejik nükleer silah başlıklarının üçte biri, nükleer başlık taşıyabilen füzelerin ise yarısı ortadan kaldırılacaktır.

²² Kavuncu, ss. 139.

1.3.1.4. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)

UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) nükleer enerjinin keşfinden kaynaklanan derin korkular ve beklentiler karşısında 29 Temmuz 1957’de kurulmuştur. Ajansın doğuşu, Amerikan Başkanı Eisenhower’ın 8 Aralık 1953’te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na yaptığı “Barış için Atom” adlı konuşmasına dayanır. Bu fikirler UAEA’nin hükümlerinin şekillenmesine yardımcı olmuştur.²³

UAEA’nin merkezi Viyana’dır. UAEA, BM (Birleşmiş Milletler) ile birlikte çalışan özerk bir kuruluştur. Başlıca amacı, NPT’nin hükümlerini korumak, nükleer silah yapımını engellemek, NPT’ye taraf olan devletlerin nükleer silah kullanıp kullanmadığını denetlemek ve nükleer enerji teknolojisinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlamaktır. UAEA 139 üyeye sahip olup, Başkanı Yukiya Amano’dur. İran 1956 yılında UAEA statüsünü imzalamış, 1958’de de üye olmuştur.

1.4. Konvansiyonel Caydırıcılık

Konvansiyonel silahlar top, tüfek, tank, bomba, savaş uçakları gibi çeşitleri olan klasik silahlardır. Teknolojinin gelişmesiyle işlevini göreceli olarak yitirmiş, yerini nükleer ve kimyasal silahlara bırakmıştır.

Konvansiyonel silahlar ile nükleer silahlar arasındaki farklar şöyle sıralanabilir. Konvansiyonel silahlar belli bir amaç için kullanılır, fakat nükleer silahlar aynı anda bir çok etki yaratabilir. Konvansiyonel silahlarda hedef belli ve küçük iken, nükleer silahların en küçüğünün hedefi bile kilometreleri bulmaktadır. Nükleer silahların etki süresi konvansiyonel silahlara göre çok daha kısadır. Nükleer silahlarda varolan, ölüme ve hastalıklara yol açan radyolojik etki, konvansiyonel silahlarda yoktur. Nükleer silahlar konvansiyonel silahlara oranla çok daha güçlüdür. Daha büyük ölçekte ölüm ve yıkıma sebep olurlar. Konvansiyonel silahların maliyeti

²³ David Fischer, *History of the IAEA*, <https://www.iaea.org/about/history> , Erişim Tarihi: 23 Nisan 2015.

yüksek iken, nükleer silahlar çok ucuzdur.²⁴ Nükleer silahların yaygınlaşmasıyla konvansiyonel silahlar eski işlevini kaybetmiştir.

1.4.1. Konvansiyonel Silahların Azaltılmasına Yönelik Antlaşma: AKKA

Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler arasında yaşanan silahlanma yarışı, nükleer silahların kullanımıyla “dehşet dengesi”ne dönüşmüştür. Sovyetlerin silahlanmada üstünlük yaratma çabası, silahsızlandırma çabalarına sebep olmuştur. Bu silahsızlanma çabaları nükleer silahları da kapsamakla beraber, asıl konvansiyonel silahları üzerine yapılmıştır. Bu bağlamda 1990’da AKKA (Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması) Varşova Paktı (Sovyetler) ile ABD ile 29 NATO üyesi ülkeler tarafından imzalanmıştır.²⁵ AKKA, 1992 yılında yeni düzenlemeleriyle yürürlüğe girmiştir. AKKA bu zamana kadar yapılan en kapsamlı silahsızlanma antlaşması olması sebebiyle önem arz etmektedir. AKKA’nın amacı önsözünde şöyle tanımlanır;” Avrupa’da şimdiye kadar mevcut bulunan kuvvetinden daha az düzeyde güvenli ve istikrarlı bir konvansiyonel silahlı kuvvetler dengesinin kurulması, istikrara ve güvenliğe zararlı olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve öncelikli olarak, Avrupa’da baskın tarzında saldırı ve geniş çaplı taarruz başlatma yeteneklerinin ortadan kaldırılması”dır.²⁶ AKKA; tanklar, zırhlı muharebe araçları, savaş uçakları, toplar ve taarruz helikopterleri olmak üzere beş katagoride büyük sınırlandırmalar getirmiştir.

Bugün AKKA uygulanabilirliğini ve işlevini yitirmiştir. Yine de, AKKA konvansiyonel silahların sınırlandırılması için bir örnek teşkil eder ve ihracatı için uygun bir model kabul edilebilir.²⁷

²⁴ “Nuclear and Conventional Weapons”,

<http://www.nucleardarkness.org/nuclear/nuclearandconventionalweapons>, 14.03.2014.

²⁵ James M. McCormick, *American Foreign Policy and Process* (Sixth Edition), Wadsworth Cengage Learning, United States of America, 2014, ss. 139.

²⁶ Marc Zwilling, “Treaty on Conventional Forces in Europe”, Avenhaus, R., Kyriakopoulos, N., Richard, M., Stein, G., *Verifying Treaty Compliance*, Springer, Germany, 2006, ss. 155.

²⁷ Zwilling, a.g.e., ss. 153.

1.5. Terörle Mücadelede Önleyici Saldırı

11 Eylül saldırılarından sonra ABD savunma stratejisi olarak önleyici saldırı doktrini benimsenmiştir. Bush Doktrini olarak adlandırılan önleyici saldırı (Pre-emptive Strike) doktrini Amerika'nın yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi olmuştur. Önleyici Saldırı Doktrini; oluşabilecek bir saldırıyı düşmanın hareketinden önce önleyip, düşmanın saldırı hazırlıklarını boşa çıkarmayı hedefleyen bir savunma stratejisidir.

11 Eylül saldırılarından sonra Amerika'nın güvenlik algılamalarının değiştiği bir gerçektir. Bu olay, Amerika'nın hukuki meşruluğa dayanmayan müdahalelerin sözde gerekçesi olacaktır. 11 Eylül sonrası Amerikan dış politikasının parametreleri; terör, kitle imla silahları, rejim değişikli ve bir tehdidi daha ortaya çıkmadan vurmaya yönelik önleyici vuruş olmuştur. Ve ABD 2001 Ekiminde Afganistan'a ve 2003'te Irak'a gerçekleştirdiği müdahalelerini bu gerekçelere dayandırmıştır.²⁸

Bush Doktrini olarak adlandırılan yeni Amerikan ulusal güvenlik stratejisi uluslararası ilişkilere hem teorik hem de pratik olarak yeni kavramlar kazandırmıştır. Doktrinin en dikkat çeken yönü, bir Soğuk Savaş dönemi güvenlik stratejisi olan caydırıcılık ve çevreleme politikalarının uluslararası terörizmin ve kitle imha silahlarının şekil verdiği 21.y.y.'da yetersiz kaldığı ve bu politikaların yetersizliğini gidermek için önleyici meşru müdafaa hakkına dayandırılmış olmasıdır.²⁹ Önleyici meşru müdafaa kavramı, saldırı gerçekleşmeden önce tehdide karşı güç kullanılabileceği ve bunun meşru müdafaa çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Genel olarak savunma stratejileri güvenliğe yönelik tehditlerin devletlerden geleceğini varsaymaktadır. Bu mantığa göre saldırgan eğilimler caydırıcılık yoluyla durdurulabilirdi. Fakat 11 Eylül saldırılarından sonra artık tehditler sadece devletlerden değil, herhangi bir ülkeye veya vatandaşlara sahip olmayan, yeri ve eylem zamanı tespit edilemeyen terörist gruplarından

²⁸ Merve Mesçioğlu, *Kuvvet Kullanma Yasası ve ABD'nin 2003 Irak Müdahalesi*, <http://akademikperspektif.com/2013/03/23/kuvvet-kullanma-yasagi-ve-abdnin-2003-irak-mudahalesi/>, 23 Mart 2013, Erişim Tarihi: 10/05/2015.

²⁹ Fatma Taşdemir, *Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici meşru Müdafaa Hakkı*, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, Sayı: 5, 2006, ss. 86.

kaynaklanabilmektedir. Bu durum caydırıcılık stratejisinin her zaman işe yaramadığını gözler önüne sermektedir. Çünkü caydırıcılığın temelinde karşılaşılabilecek zarar ve kayıplardan çekinme korkusu vardır. Fakat bu terörist grupların ne endişelenmesi gereken bir ülkesi ne de koruması gereken vatanadaşları vardır.³⁰ Dolayısıyla caydırıcılık bu gruplar üzerinde etkili olamamaktadır. Canlı bomba eylemlerine baktığımızda, bu gruplar canlarından vazgeçmeyi bile göze almaktadır. Küreselleşmenin olanaklarını iyi kullanan bu gruplar dünyanın her köşesine dağılmışlardır.

2012’de yayınlanan yeni Amerikan ulusal güvenlik stratejisine göre caydırıcılık artık yeni tehditlere karşı etkili olamamaktadır. Savunma hatlarını kolaylıkla aşarak saldırılarını gerçekleştiren uluslararası terörizme karşı savunma ortamı, klasik anlamda ordular arasında gerçekleştirilen savaşlarda olduğundan çok daha belirsizdir. Ülkeler arasındaki sorunları algılayıp güvenlik tedbirleri almak kolaydır. Çünkü ülkeler birbirlerinin davranışlarını gözlemleyebilmekte ve gerilimi kontrol edebilmektedir. Eskiden güvenliği tehdit etmek büyük ordulara ve endüstriyel kapasiteye ihtiyaç vardı. Günümüzde ise karanlık networklar, küresel ağlar tehdit oluşturmaktadır.³¹

Yeni tehditlere ilişkin bir diğer kaygı saldırılarda kullanılacak silahların niteliğidir. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlarının gelişmesi uluslararası sistemi değiştirmiştir. Bu silahların terörist grupların eline geçmesi uluslararası sisteme korku salmaktadır. Devletlerden gelebilecek bir saldırıya karşı önleyici meşru müdafaa yapabilmek saldırıya saldırıyla karşılık vererek mümkün olabiliyordu. Zira saldırıyı yapan bir devletdi, ve aynı şekilde karşılık verebilecek bir muhatap bulunabiliyordu. Fakat terörist saldırılar için aynı şeyi söylemek zor. Saldırıyı önceden tespit edip durdurmak her zaman kolay olmamaktadır. Saldırıdan sonra meşru müdafaa hakkını kullanmak pek bir anlam ifade etmemektedir. Örneğin 11 Eylül saldırılarında terörist gruplar hedefledikleri zararı vermişlerdir. Saldırıdan sonra meşru müdafaa anlamsız olmaktadır.

³⁰ Haluk Özdemir, Gökhan Sarı, *Uluslararası Güvenliğe Yönelik Yeni Tehditler Bağlamında Önleyici Mesru Müdafaa*, Savunma Bilimleri Dergisi, Kasım 2004, ss. 9.

³¹ Özdemir, Sarı, a.g.m. ss. 9-10.

İkinci Bölüm

ABD CAYDIRICILIK POLİTİKASI

2.1. Soğuk Savaş Dönemi

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) caydırıcılık politikasının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen Soğuk Savaş yıllarında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu kapsamda Soğuk Savaş döneminin özellikleri de dikkate alınarak, caydırıcılık politikasında taraflar, tehditler, temel stratejiler ve kabul edilen anlaşmalar incelenecektir.

2.1.1. Soğuk Savaş Döneminde Etkin Olan Taraflar

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya güç dengesinin ortadan kalkması ve Avrupa'nın bir güç merkezi olarak uluslararası arenadan çekilmesi sonucu dünya, ABD ve SSCB'nin başını çektiği iki kutuplu, ideolojilerin belirleyici olduğu bir döneme girmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa dış politikayı belirleme kabiliyetini ve ekonomik gücünü kaybetmiş, dünya ABD ve SSCB'nin önderliğinde yeni bir uluslararası düzen ile tanışmıştır.³² II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın belirleyici olduğu uluslararası sistem ortadan kalkmış ve nispeten çok kutuplu dünya düzeni, yerini iki kutuplu bir yapıya bırakmıştır. Bu dönemde bölgesel bazı savaşlar dışında taraflar arasında doğrudan bir sıcak çatışma yaşanmamıştır.

2.1.2. Soğuk Savaş Dönemini Şekillendiren Tehditler

Soğuk Savaş sürecinde ABD'nin SSCB karşısındaki stratejileri belirli tehditler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç boyunca dünyanın belirli bölgelerindeki gelişmeler iki ülke çıkarlarını karşı karşıya getirmiştir.

³² Hikmet Erdoğan, *Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 52.

ABD tarafından tehdit Sovyetler ve komünizm iken, SSCB tarafından ise ABD ve kapitalizm olmuştur. Soğuk Savaş'ın dinamikleri bu karşılıklı tehdit algılamaları belirlemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistem, adını Winston Churchill tarafından alan “Demirperde” adlı fiziki sınır ile ikiye bölünmüştür. Demirperde'nin Doğusunda; SSCB'nin önderliğinde Varşova Paktı ve Karşılıklı Ekonomik ve Yardımlaşma Konseyi; Batıda ise ABD'nin önderliğinde NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) ve AT (Avrupa Topluluğu) vardı. Demirperde, Soğuk Savaş'ın sonu olan 1991'e kadar varlığını sürdürmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD, ilk olarak Doğu Avrupa'nın Sovyet etkisine girmesi ile ABD atom gücünün verdiği etkinin işe yaramadığını görmüş ve SSCB ile ikili görüşmeler yürütme yolunu seçmiştir. Ancak ikili görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca ABD Demirperde'yi ekonomik baskı yoluyla geriletmeyi denemiştir. Stalin'in 1945 Ocak'ında 6 milyar dolar borç isteği, ABD tarafından reddedilmiştir. ABD yönetimi Almanya'nın tesliminden sonra Stalin Ödünç Verme ve Kiralama Yardımı'nı kesmiştir.³³

Soğuk Savaş'ın doruk noktasına ulaştığı gelişmelerden biri de kuşkusuz NATO'nun kuruluşudur. NATO, ABD'nin barış zamanında Avrupa ülkeleri ile yaptığı ilk ittifak olması sebebiyle önemlidir. NATO Batı Avrupa ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkilere belirli bir düzen ve kurallar bütünü getirmiş, ancak öte yandan iki blok arasındaki Soğuk Savaş'ın da doruk noktasını oluşturmuştur. SSCB 1955'te NATO'nun Doğu Bloğundaki karşıtlığı olan Varşova Paktı kurulunca iki blok kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Yumuşama havası da bu iki karşıt bloğun güç eşitliğine dayanacaktır ve bu güç eşitliğini sağlayan başlıca unsur da NATO ve Varşova Paktı arasında kurulan ittifak düzenlemeleridir.³⁴

Soğuk Savaş döneminde iki bloğun karşı karşıya kaldığı ilk önemli tehdit kuşkusuz Kore Savaşı'dır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Sovyetler 1905 yılından itibaren Japonya'nın işgalindeki Kore'yi kurtarmışlarsa da, Almanya'da

³³ Oral Sander, *Siyasi Tarih:1918–1994* (6. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 1994, ss. 210.

³⁴ Sander, a.g.e, ss. 242.

olduğu gibi ülke ikiye bölünmüştür. 38. paralelin güneyi ABD, kuzeyi ise Rus etkisine girmiştir. Sovyet Rusya ve Çin kendi çıkarları doğrultusunda iki Kore'nin birleşmesi ve kendi egemenliklerinde olmasını amaçlamış, bu kapsamda Kuzey Kore'nin güneyi işgal etmesi için cesaretlendirmiştir. ABD ise tek başına hareket etmek yerine, Birleşmiş Milletler (BM)'den izin alarak dünya ülkeleri ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Sonuç olarak BM komutası altında 17 ülke Kore'ye müdahale etmiş, 1953'te ateşkes ilan edilmiş ancak görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine ülkenin bölünmüş yapısı sürmüştür.³⁵

Nükleer güce sahip olan ABD, II. Dünya Savaşı sonunda karşısında siyasal, ekonomik ve teknik açıdan herhangi bir rakip bulamayacağını zannederken 1950'de çıkan Kore Savaşı'nda Çin'in desteklediği konvansiyonel güçlerle başa çıkamamış ve 1949'da atom bombasını patlatan Sovyetler 1953'te de hidrojen bombasını patlatmışlardır. ABD bir yandan askeri gücünü geliştirirken öte yandan gittikçe artan askeri harcamalarla karşı karşıya gelmiştir. Büyüyen bütçe açığının ve enflasyonun Amerikan toplumunun yapısına ve değerlerine aykırı olduğunun farkına varılmıştır. Amerika'da kitle imha silahlarının varlığı, daha fazla insan ve teçhizat gerektiren konvansiyonel askeri harcamaların kısılarak daha az masrafla düşmanı bertaraf etmenin bir yolu olarak görülmüştür.³⁶

1960'lara gelindiğinde Sovyet Rusya'nın atom bombasına sahip olması, uzun menzilli füze yapması, Sputnik'in³⁷ yerleştirilmesi, uzun menzilli bombardıman uçakları yapması, sürekli barış çağrısı ve emperyalizm karşıtlığı propagandaları yapması uluslar arası kamuoyunda ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle ABD, SSCB'yi yakından takip etme ihtiyacının bir sonucu olarak U-2 casus uçaklarını geliştirmiş ve Türkiye, Norveç ve Pakistan üslerini kullanarak SSCB topraklarındaki faaliyetleri izlemeye başlamıştır. Ancak Rus lider Kruşçev 3 Mayıs 1960'da Sovyet hava sahasında bir Amerikan casus uçağını düşürdüklerini dünyaya açıklamış ve ABD'den özür talep etmiştir. ABD özür dilememiş ve dolayısıyla iki

³⁵ Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, ss. 121-122.

³⁶ Hasan Köni, *Amerika'nın Uluslararası Politikası*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 37-38.

³⁷ Spuknit, SSCB tarafından geliştirilen ilk yapay uydudur. SSCB tarafından 4 Ekim 1957'de Dünya yörüngesine oturtulmasıyla, Soğuk Savaş döneminde SSCB ile ABD arasında yeni bir uzay savaşı başlamış oldu.

ülke arasında yürütülmesi gereken silahsızlanma, Almanya ve geri kalmış ülkelere yardım konularını içerecek Paris görüşmeleri yapılamamıştır. ABD'nin 25 Mayıs 1960'da casus uçakların faaliyetlerine son verdiğini açıklaması ile kriz, büyük sonuçlar doğurmadan sona ermiştir.³⁸ Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin NATO aracılığıyla kurduğu hegemonyanın en büyük dayanağını Sovyet tehdidi oluşturmuştur. Bu kapsamda Soğuk Savaş sürecindeki caydırıcılığın önündeki en önemli tehdit ise Küba Krizi olmuştur.

16 Ekim 1962'de ortaya çıkan Küba Krizi, SSCB'nin orta menzilli nükleer başlık taşıyan füzeleri Küba'ya konuşlandırması ile Soğuk Savaş'ın taraflarını bir nükleer savaş eşiğine getirmesi ile önem kazanmaktadır.³⁹ Krizin başlangıcı olarak 1959'da Küba'da Batista diktatörlüğünün yıkılarak, Castro'nun milliyetçi ve sosyalist rejiminin kurulması gösterilmektedir. Başlangıçta sorunsuz ilerleyen ABD-Küba ilişkileri, Küba rejiminin Latin Amerika'ya yayılma endişesi nedeniyle bozulmaya başlamıştır. 1960'da ABD'nin Küba'ya bütünsel bir ticari ambargo başlatması ve Domuzlar Körfezi Olayı⁴⁰ sonrasında, Küba ve SSCB yakınlaşması ortaya çıkmıştır.⁴¹

Küba ve SSCB arasında sıkı ilişkilerin bir sonucu olarak 1962 ilkbaharında Küba'ya Sovyet füzelerinin kurulmasına başlanmıştır.⁴² Küba'daki füzelerin yerleştirilmesine ABD'nin tepkisi çok sert olmuş ve Ekim 1962'de Küba denizden abluka altına alınmıştır. 27 Ekim 1967'de ise Kruşçev, ABD Başkanı Kennedy'ye gönderdiği mektupta ABD'nin Türkiye'de konuşlandırılan Jüpiter füzelerinin sökülmesi halinde, SSCB'nin de Küba'daki füzeleri sökeceğini belirtmiştir. Ayrıca Kruşçev Türkiye'nin işgal edilmeyeceği garantisini de vermiş ve ABD'nin de aynı garantileri Küba için sağlaması gerektiğini belirtmiştir.⁴³ Sonuç olarak ABD ablukayı

³⁸ Çakmak, a.g.e, ss. 126–127.

³⁹ Ayşegül Sever, *Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 1, 1997, ss. 647.

⁴⁰ Domuzlar Körfezi Olayı, sürgün Kübalıların ABD'nin desteğiyle, Fidel Castro rejimini yıkmak için gerçekleştirdikleri başarısızlıkla sonuçlanan işgal girişimidir. Olaydan sonra Castro'nun başlattığı devrimin popülaritesi artmış, Küba ile SSCB yakınlaşmasıyla sonuçlanmıştır.

⁴¹ S. Pacteau ve F.C. Mougel, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 113.

⁴² Sander, ss. 290.

⁴³ Sander, ss. 290.

kaldıracağını ve Küba'yı işgal etmeyeceği garantisini vermiş ve dünyada nükleer savaş korkusuna neden olan bunalım aşılmıştır.

Küba krizi, iki blok arasında artan bir gerginlik yaratmak yerine paradoksal olarak uluslararası ilişkilerde daha iyimser ve daha olumlu ve yumuşama olarak adlandırılan yeni bir aşama başlatmıştır.⁴⁴ Bununla birlikte Küba Krizi Soğuk Savaş'ın tarafları olan ABD ve SSCB'nin nükleer silahların kontrolü yönünde birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Bununla beraber NATO içerisinde kuruluşundan bu yana, ABD'nin konumu her zaman baskın olmuştur. Bu nedenle silah siparişlerinden, stratejilerin belirlenmesine kadar önemli birçok olayda ABD'nin kararı baskın çıkmıştır. ABD, kendi politikalarını Avrupalı üyelere kesin olarak dayatmasa da, örneğin Vietnam'da Avrupa ABD'nin yanında yer almamıştır, üyelerin uluslararası davranışlarını çok büyük ölçüde etkilemiştir. NATO'nun Avrupalı üyeleri, kuruluş döneminde temel olarak ABD nükleer şemsiyesi altında güvenlik sağlama eğiliminde olmuş, böylece ekonomilerini askeri harcama yapma yükünden kurtarmışlardır. Ancak 60'larla beraber, özellikle Küba Krizi sonrasında kendilerini de tehdit edebilecek durumlarda ABD'nin tek başına hareket ettiğini görmüş ve NATO içerisinde görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamıştır.

ABD'yi 1964–1972 yılları arasında etkileyen en önemli tehdit ise Vietnam Savaşı olmuştur. Amerika'nın Vietnam Savaşı'na katılmasının nedeni dönemin stratejik düşünce sistemine hâkim olan “*Domino Teorisi*”dir. Buna göre Sovyetlerle yakınlaşan, Sovyetlerden ekonomik yardım alan rejimler zaman içinde Sovyet hegemonyasının etkisi altına gireceklerdir. Arka arkaya Sovyetlere tabi olacak olan ülkeler hür dünya sistemini sarsacaktır. Sovyetler Asya-Pasifik bölgesine yayılmadan Vietnam'da durdurulmalıdır. Bu kapsamda dâhil olunan Vietnam Savaşı'nda Kore Savaşı'nda olduğu gibi ikinci büyük yenilgisini alan ABD, yeni arayışlara yönelmiştir.⁴⁵

1980'lerin ortalarından itibaren Soğuk Savaş'ın sona erişine dek uluslararası sistemde yumuşama havası hâkim olmuştur ve bu sayede 1979'da kesintiye uğrayan

⁴⁴ Pacteau ve Mougel, a.g.e, ss. 114.

⁴⁵ Köni, a.g.e, ss. 39.

silahsızlanma görüşmeleri bu dönemde yeniden başlamıştır. Gorbaçov'un işbaşına gelmesi ile başlattığı Glastnos ve Perestroyka politikaları çerçevesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde SSCB Doğu bloğundaki iç gelişmelere daha az müdahale etmeye başlamıştır.⁴⁶

2.1.3. Soğuk Savaş Döneminde Etkin Olan Stratejiler

Soğuk Savaş düzenin en önemli stratejisi kuşkusuz nükleer caydırıcılık stratejisidir. Hem ABD hem de SSCB tarafından uygulanan bu strateji Soğuk Savaş'ın sona erişine dek belirleyiciliğini sürdürmüştür. Bununla birlikte bu stratejinin günümüzde de etkili olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır.

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde uyguladığı temel caydırıcılık stratejileri: *Topyekûn mukabele*, *Esnek mukabele*, *Seçilmiş hedefler*, *İkinci vuruş kapasitesi*, *Sınırlı nükleer savaş* ve *Çevreleme stratejileri* olarak belirtilebilecektir.

Topyekun mukabele stratejisi temelde Batı bloğu olarak lanse edilen bölgeye olası bir Komünist saldırısı karşısında Amerikan Stratejik Hava Kuvvetlerine bağlı uçakların Sovyetler ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin stratejik endüstri merkezleri ve şehirlerine nükleer silahlarla saldırılmasını öngörmektedir. Topyekun mukabele, nükleer silahlarla düşmanı hem sınırlı hem de topyekun bir savaştan caydırmayı öngörmekteydi. Nükleer silahlar üzerinden kurulan bu yapı Sovyetleri olası bir savaşa karşı caydırmakla beraber ABD'yi ve Avrupa ülkelerini büyük kara orduları oluşturma masrafindan kurtarmıştır.⁴⁷

ABD'nin tek nükleer güç olmayı sürdürdüğü 1960'ların ortalarına kadar NATO stratejisi olarak benimsenen topyekûn mukabele stratejisi SSCB'nin de nükleer bir güç haline gelmesi ile tehlikeli ve kullanılabirliği olmayan bir strateji haline gelmiştir. 1967 sonrasında NATO'nun stratejisi, *Esnek Mukabele* stratejisi olarak değiştirilmiştir.⁴⁸ Ayrıca Rusların kıtalar arası balistik füzeleri geliştirmiş

⁴⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 126.

⁴⁷ Sander, ss. 206.

⁴⁸ Arı, a.g.e, ss. 462.

olmasıyla ABD'nin tehdit algılaması artmıştır. O zamana kadar en fazla orta menzili füze geliştirmiş olan ABD bu durumdan tedirgin olmuş, topraklarını bir Rus nükleer saldırısına açık hale getirmiştir. Bu da ABD'nin topyekûn mukabele stratejisinden sınırlı nükleer savaş stratejisine geçişine neden olmuştur. Bu strateji olası bir nükleer savaşın ABD topraklarında değil, Avrupa'da ya da kanat devletler üzerinde olmasını öngörmüştür. ABD bu politikaya uygun olarak Avrupa (ve Türkiye gibi bazı kanat ülkeler) topraklarına orta menzilli balistik füze yerleştirmek yoluna gitmiştir.⁴⁹

1962 yılından sonra seçilmiş hedefler stratejisi de ABD'nin nükleer strateji doktrininde önemli bir değişiklik getirmiştir. Bu stratejiye göre; SSCB ile olası bir nükleer savaşta öncelikle ilk etapta sivil hedefler dışarıda tutularak askeri hedeflere saldırılacaktı. Kennedy zamanında Savunma Bakanı McNamara tarafından ortaya atılan bu strateji de, 1972'de ABD ve SSCB arasında nükleer farkın kapanması ve aynı anda birden fazla bağımsız hedefe yönelebilen çok başlıklı nükleer füzelerin geliştirilmesi ile anlamını yitirmiştir.⁵⁰

Esnek karşılık stratejisi ABD'nin de kıtalararası balistik füze geliştirmesi ile uygulamaya konulmuştur. NATO'nun da 1967'de Savunma Planlama Komitesi'nde kabul ettiği esnek karşılık stratejisi temelde üç aşamalı bir stratejidir. İlk aşamada üye ülkelerden birisinin konvansiyonel bir saldırıya uğraması durumunda buna aynı şekilde karşılık verilecektir. Eğer saldırı konvansiyonel yollarla gerçekleştirilmiyorsa planlı ve ölçülü bir şekilde nükleer silahlar kullanılacaktır. Üçüncü aşamada ise nükleer savaş vardır. Böylece aşamalı olarak krizler üç bölümde incelenebilecektir. Bununla birlikte anında ve topyekûn bir nükleer karşılık yükümlülüğü de ortadan kalkmış olmaktadır.⁵¹

ABD Soğuk Savaş döneminde başvurduğu stratejilerden biri de *Çevreleme Stratejisidir*. ABD Sovyetler etrafında NATO, CENTO, SEATO gibi askeri paktlar ve bu paktların içindeki ülkelerde askeri üsler kurarak SSCB'ni Avrupa-Ortadoğu-Pasifik Okyanusundaki ittifakları ile çembere almıştır. Avrupa'da genellikle, çok taraflı savunma sistemi kuran ABD, Asya'da ikili sistemler ile yetinmiştir. Soğuk

⁴⁹ Erdoğan, a.g.e, ss. 82.

⁵⁰ Arı, ss. 463.

⁵¹ Erdoğan, ss. 84.

Savaş'ta bu yönde ikinci strateji ise Sovyetleri geri döndürme stratejisi olmuştur. Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi 68 no'lu bildirisiyle Sovyet yayılmacılığına karşı koyulacağı taahhüdünü vermiştir. Amerika Sovyetlerin ancak karşı güçten anladığına karar vermiştir. Çevreleme taraftarlarına göre başarı Sovyetlerin ilerlemesini durdurmaktan geçerken, geri itme taraftarları için başarı Sovyetlerin eline geçen Doğu Avrupa ülkelerini ve Balkanları geri almak olmuştur.⁵²

2.1.4. Soğuk Savaş Döneminde Yapılan Anlaşmalar

Soğuk Savaş dönemi boyunca hâkim iki güç ABD ve SSCB güvensizlik temelinde kurulan ilişkiye rağmen, belirli anlaşmalar çerçevesinde politikalar üretmişlerdir. Öncelikle Hitler'in 1941'de Sovyetler'i işgali, iki ülke arasında dört yıl sürecek bir ortaklık yaratmıştır. Savaş dönemi işbirliği ve 9 milyar dolar tutan Ödünç Verme ve Kiralama yardımına rağmen, savaş stratejileri ve savaş sonrası düzenlemeleri konularında anlaşmazlıklar sürmüştür.⁵³

ABD atom bombasını İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'ya karşı kullanmasından sonra, atomun barışçıl amaçlarla kullanılması için BM'de girişimlerde bulunmuştur. BM Genel Kurulu, Kuruluş Yasası'nın 11. maddesinde kendisine verilen yetkiye dayanarak 24 Ocak 1946'da Atom Enerjisi Komisyonu'nu kurmuştur. Komisyon'un amacı atom enerjisini sadece barışçıl amaçlarla kullanılması için önlemler almaktadır. Bunun dışında yine ABD'nin girişimi ile Klasik Silahlar Komisyonu kurulmuşsa da, Rusya'nın 1950'de iki komisyonda da çekilmesi ile işlevsiz hale gelmişlerdir.⁵⁴ BM Genel Kurulu 11 Ocak 1952'de Atom Enerjisi Komisyonu ve Klasik Silahlar Komisyonu'nu birleştirerek Silahsızlanma Komisyonu'nu kurmuş, bu komisyon 1965'e dek görevde kalmıştır. Ancak iki bloğun birbirine olan güvensizliği nedeniyle önemli sonuçlar elde edememiştir.⁵⁵

⁵² Köni, ss. 37.

⁵³ Sander, ss. 204.

⁵⁴ Çakmak, ss. 164.

⁵⁵ Çakmak, ss. 165.

Soğuk Savaş döneminde özellikle yumuşama döneminde nükleer silahların yayılmasının durdurulması kapsamında bazı anlaşmalar da kabul edilmiştir. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması başta olmak üzere, yumuşama döneminde kabul edilen bu anlaşmalar da Soğuk Savaşın en önemli özelliklerinden biri haline gelmiştir.

İlk olarak Pakistan'ın teklifi üzerine, 17 Kasım 1966 tarihinde BM Genel Kurulu'nda alınan bir karar ile Nükleer Olmayan Devletler Konferansı'nın (Conference of Non-Nuclear-Weapon States) toplanması kararlaştırılmıştır ve konferans 29 Ağustos–28 Eylül 1968 tarihleri arasında Cenevre'de toplanmıştır. Oy hakkı bulunmaksızın Konferansa katılan İngiltere, ABD, SSCB ve Fransa olmak üzere nükleer devletlerin de dâhil olduğu 96 devlet arasında yürütülen Konferans sonucunda bazı kararlara varılsa da, önemli bir sonuç elde edilememiştir.

Bunun dışında konferanstan, nükleer olmayan devletlerce, UAEA tarafından yürütülecek olan kontrol sisteminin kabul edilmesi yönünde bir karar çıkmış olmasına karşın, nükleer silahların yayılmasını önleyici tedbirler ve kontrol konusunda, nükleer alanda daha ileri olan Brezilya ve Hindistan gibi devletler ile daha sıkı bir denetim mekanizması isteyen Pakistan ve denetim hükümleri üzerinde ısrar eden ABD ve SSCB arasında fikir birliği sağlanamamıştır.⁵⁶ Bu süreçte BM çatısı altında devam eden görüşmeler sonucunda Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT), 1 Temmuz 1968 yılında egemen devletlerin büyük bir çoğunluğu tarafından da imzalanmıştır. Anlaşma, adından da anlaşılacağı gibi, nükleer silahların yayılmasının engellenmesi amacına yöneliktir.⁵⁷

NPT Soğuk Savaş döneminin yumuşama sürecinde, nükleer silahlara ilişkin yapılan çok taraflı antlaşmadır. Soğuk Savaşın şiddetinin arttığı dönemlerde, ABD ve SSCB dışında Hindistan, İtalya, Japonya ve İsveç, Brezilya, Federal Almanya, Pakistan, İsrail, Güney Kore, Libya ve İran nükleer bomba yapma yönünde çalışmalar yapıyorlardı. Bunun üzerine, özellikle bağlantısız devletler, Birleşmiş milletler çerçevesi içinde nükleer silahların yayılmasını önlemek için girişimde bulunmuşlardı.

⁵⁶ Ömer Zeytinoğlu, *Silahsızlanma*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, ss. 24.

⁵⁷ Arzu C. Ekinci, *İran Nükleer Krizi*, USAK Yayını, Ankara, 2009, ss. 16.

Bu nedenle ABD ve SSCB, nükleer silahların yayılmasını önlemek için, 1 Ocak 1967 tarihinde bir metin üzerinde anlaşmışlardır. Metin 14 Mart 1968 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulmuş; yapılan bazı değişikliklerden sonra, NPT 95 olumlu oya karşı, 4 olumsuz (Arnavutluk, Küba, Tanzanya ve Zambiya) oyla kabul edilmiştir. Antlaşma, 1 Temmuz 1968 tarihinde Moskova, Washington ve Londra'da imzaya açılmış; 5 Mart 1970'te de yürürlüğe girmiştir.⁵⁸ NPT nükleer silah sahibi devlet ve nükleer silah sahibi olmayan devlet ayrımı yapmıştır. Buna göre antlaşma öncesinde kontrollü nükleer reaksiyon ile nükleer düzenek patlatan ülkelerin bu kabiliyetlerinden vazgeçmeyecekleri düzenlenmiştir. Hindistan başta olmak üzere bu yapıyı ayrımcılık olarak değerlendiren bazı ülkeler, antlaşmaya taraf olmaya karşı çıkmıştır.

NPT' nin imzalanması sonrasında ABD ve SSCB, nükleer silahların yayılması dışında sınırlandırılmasının da gerektiğinden hareketle, görüşmelere başlamıştır. Böylece Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT) görüşmeleri ilk olarak 1969'da Helsinki'de başlatılmıştır.⁵⁹ SALT-1 görüşmeleri birçok konuda anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşmanın temel gerekçesi her iki bloğun da elindeki silahların tahrip gücünün çok yüksek olması dolayısıyla, ilk darbeye maruz kalmaktan korkmalarıdır. Böylece bu korkuyu bertaraf etmek için anti balistik füze sistemlerinin sınırlandırılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. ABD ve SSCB liderleri 26 Temmuz 1972'de imzaladıkları anlaşma ile silahlar kadar tehlikeli olan aralarındaki yüksek tansiyonu düşürmüşlerdir. Bu anlaşmadan üç gün sonra 29 Mayıs 1972'de ABD ve SSCB aralarındaki ilişkilerin normal olması gerektiğinin temel ilkelerini belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır.⁶⁰ SALT-1 anlaşmasının yürürlüğe girmesi sonrasında oluşan olumlu hava sonucunda 21 Kasım 1972'de SALT-2 görüşmeleri başlamıştır. Yaklaşık altı yıl süren SALT-2 görüşmeleri 18 Haziran 1979'da Viyana'da bir anlaşma ile imzalanmış, buna göre taraflar nükleer başlık taşıyan saldırgan füzeler konusunda bir sınırlandırmaya gitmişlerdir. ABD kamuoyunda

⁵⁸ Faruk Sönmezoğlu ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 130.

⁵⁹ Sibel Kavuncu, *Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci*, Bilgi Strateji, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, ss. 120.

⁶⁰ Çakmak, ss. 180.

anlaşma hükümlerinin ABD çıkarlarına aykırı olduğu düşüncesinin hâkim olması, Reagan'ın Yıldızlar Savaşı isimli stratejik savunma girişimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali, gibi konular nedeniyle SALT-2 imzalanmasına rağmen hukuki olarak yürürlüğe girmemiş, ancak taraflar silahsızlanma anlaşmasının hükümlerine uymuşlardır.⁶¹

2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemi

İki kutuplu dünya düzeninde, bir kutbun çöküşü ile beraber yeni bir dünya düzeninden söz edilmeye başlanmıştır. Bu kavram, ilk olarak ABD eski başkanı George Bush tarafından Körfez savaşı sonrasında Washington'da bir basın toplantısında dile getirilmiştir.⁶² Soğuk Savaş kavramı, bu dönemde sıcak bir çatışma yaşanmaması sebebiyle bu şekilde adlandırılmıştır.

2.2.1. Soğuk Savaş Döneminde Etkin Olan Taraflar

Soğuk Savaşın bitişi sadece dünya siyasi coğrafyasını değiştirmekle kalmayıp, uluslararası ilişkilerde yapısal ve ilişkisel bazda önemli dönüşümlerin başlangıcı olmuştur.⁶³ İki kutuplu sistem boyunca bir bloğun lideri durumundaki SSCB, resmen 1991 yılında dağılarak 15 bağımsız devlete bölünmüştür. Ve bu durum, uluslararası sistemde iki kutuplu yapının da sona ermesine yol açmıştır.

Gorbaçov'un 1985'te Komünist Parti Genel Sekreterliği görevine gelmesiyle başlayan SSCB'nin dağılma sürecini iki kısma ayırıp incelemek mümkündür. Bunlar, Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glastnost (açıklık) dönemi ve 1990 sonrası federal birimlerin Bağımsızlıklar Geçidi olarak adlandırılan dönemdir.

⁶¹ Çakmak, ss. 181–182.

⁶² Erdoğan, ss. 122.

⁶³ Zerrin Ayşe Bakan, *Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri Ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları*, www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/61.pdf, 12.04.2013, ss. 35.

80'lerle beraber SSCB'de anti-Stalinist bir görünüm altında ve Stalin uygulamalarına bir tepki niteliğinde uygulamaların, içte ve dışta önemli darboğazlarla karşılaştığı ve bu darboğazların büyük bunalımlara yol açtığı bir evrede glasnost ve perestroyka ortaya çıkmıştır. Oral Sander'e göre⁶⁴ "otuz yıllık Stalin döneminin belirgin özellikleri; Stalin diktası ve kültü, siyasal terör, Komünist Parti tekeli, devlet işlerinde her alanda kapalılık, Komünist dünyanın tek parçalı bütünlüğü olmuştur". Gorbaçov'un SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) Genel Sekreterliği'ne seçilmesinden itibaren yeni bir yolun başladığı da herkesce kabul edilen diğer bir gerçektir. Perestroyka, yani yeniden yapılanma ile sosyalist ülkelerin yeni düzenlemeler yapacakları bütün dünyaya ilan edilmiştir. Özellikle, SBKP'nin 27. Kongresinde okunan rapor, Gorbaçov'un Ekim Devriminin 70. yılında yaptığı konuşmalar ve nihayet Perestroyka adlı kitabı, bu konudaki gelişmelerin netleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla 80'lerin sonunda ağır sosyal ekonomik sorunlar yaşayan SSCB'de belirleyici unsur, soğuk savaşı tırmandıracak politikalar uygulamak yerine, ülke içinde yapılanmaya önem veren Gorbaçov politikaları olmuştur. Silahlanma harcamalarının azaltılması, Batı tipi bir parlamento kurulması, demokrasi için şart olan güçler ayrımının gerçekleştirilmesi gibi, SBKP'nin tekeline son veren uygulamalar ile yeniden yapılanma politikasına işlerlik kazandırılması sonrasında, bu denli hızlı reformlar, merkezi yönetime karşı direniş hareketlerine yol açmıştır. Bu hareketlerin milliyetçi bağımsızlık hareketlerine dönüşmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Cumhuriyetlerde milliyetçi hareketler devam ederken, 1990 yılında RSFC (Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti), Ukrayna, Kazakistan, Beyaz Rusya, Moldova ve Letonya ile bağımsızlaşmayı özendirici ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, cumhuriyetlerin bağımsızlığını ilan eden ilk hukuki belgeler olmaları yönünden önem arz etmektedir. Sovyetler Birliği bu gelişmeleri yaşarken, RSFC I. Halk Milletvekilleri Kongresi, 12 Haziran 1990'da Bağımsızlık Deklarasyonunu kabul etmiş, bu SSCB'nin dağılışının ilk hukuki metni olmuştur.⁶⁵ Son olarak, 8 Aralık 1991'de Minsk'te SSCB'nin resmen dağıldığı, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya başkanları tarafından deklare edilmiştir.

⁶⁴ Sander, ss. 440.

⁶⁵ Sander, ss. 440.

Sovyetlerin yıkılışına dair birçok yorum yapılsa da, Hobsbawm'ın “ Soğuk Savaşın sona ermesi Sovyet sisteminin de sona ermesini mi gerektirdi?” sorusu önemlidir.⁶⁶ Hobsbawm' a göre⁶⁷ bu iki olay birbiriyle bağlantılı olsa bile, Sovyetlerin müttefiki ülkelerin SSCB'ye yıllık 10 milyon dolar gibi sürekli bir yük oluşturması, kapitalizme alternatif olarak sunulan sosyalizmin 1960'larla beraber rekabet gücünün ortadan kalkması gibi nedenlerden ötürü, Soğuk Savaş en başından beri eşit olmayanlar arasında bir mücadeleydi. Bu nedenle, en genel ifadeyle, Sovyetlerin ortadan kalkışı, soğuk savaşın da ortadan kalkmasına yol açmıştır.

SSCB'nin dağılması öncesinde, Gorbaçov'un Doğu Avrupa'daki müttefik devletlerle ilişkileri de, bu devletlerin Sovyet etkisine ve kendi ülke yönetimlerine karşı ayaklanmalarının, Romanya dışında kansız şekilde sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'da komünist rejimler sona ermiştir.

2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemini Şekillendiren Tehditler

Soğuk Savaşın bitişiyle uluslararası güvenlik ortamındaki belirsizlik, tehdit/ tehlike/risk algılamalarının artmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı ile Doğu arasındaki güçler dengesi ortadan kalkmış, Sovyet tehdidi yerini asimetrik tehditlere bırakmıştı. Asimetrik tehdit kavramına göre, tehdit doğrudan bir devlet tarafından gelmeyebilir. Yani Soğuk Savaş döneminde aktörler iki devlet ve iki ideoloji iken, Soğuk Savaş sonrasında tehditin nereden geleceğini kestirebilmek güçleşmiştir.

90'larla beraber, en çok kullanılan kavramlardan olan Yeni Dünya Düzeni, Soğuk Savaş'ın ertesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılışı, Doğu Avrupa ülkelerinin kansız devrimlerle demokrasiye geçmeleri, Varşova Paktı'nın dağılışı ve uluslararası sisteme, 20'den fazla yeni bağımsız olmuş devletin katılmasıyla ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Doğu bloğunda yaşanan bu gelişmeler nedeniyle 1990 yılının Mayıs ayında

⁶⁶ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914 – 1991 Aşırıliklar Çağı*, (çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayıncılık, İstanbul, ss. 306.

⁶⁷ Hobsbawm, a.g.e, ss. 307.

NATO askeri komitesi artık Varşova Pakti'ndan NATO'ya yönelik bir tehdit gelmeyeceği sonucuna varsa da, bununla birlikte Avrupa'daki siyasal durumun yeniden şekillenmesine neden olan gelişmeler ve barışa yönelik tehlikeler ile istikrara yönelik tehditlerin hala sürdüğünü göstermiştir.⁶⁸

Soğuk Savaş sonrası, dünya çapında etki yaratan en önemli olay, Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali ile başlayan ve ABD liderliğinde, müttefikleri harekete geçiren, Körfez Krizi olmuştur. Kuveyt'in işgalinin, Batı tarafından bu denli tepkiyle karşılanmasının temel nedeni, bölgedeki petrolün yüzde yetmişinin alıcısının bu ülkeler olmasıdır. İşgalin hemen ardından AT (Avrupa Topluluğu) üyesi ülkeler, Irak ve Kuveyt'e yönelik petrol ithalatlarına ambargo koyma ve BM yaptırımlarını destekleme konularında anlaşmışlardır.⁶⁹ Koalisyon güçlerinin Irak'a müdahalesi, alan dışı bölge olduğu için NATO askeri desteğiyle gerçekleşmemiştir. Ancak birçok NATO üyesi ülke, lojistik destek sağlamıştır.

Körfez krizi, 80'lerden sonra, uluslararası sistemin değiştiğinin en önemli kanıtı olmuştur. Sovyetlerin etkinliğinin olmadığı bir dönemde, ABD'nin tartışılmaz üstünlüğü ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra, ABD'nin BM kararı olsun olmasın, dünyanın tek süper gücü olarak müdahaleleri, iki kutuplu sistem sürecindekilerle karşılaştırılamayacak derecede artmıştır. Sovyet caydırıcılığının ortadan kalkması güç kullanmada öncekinden daha serbest olmasını sağlamıştır. ABD hegemonyası uluslararası sistemin değişimine neden olmuştur. Irak'ın 1990'da Kuveyt topraklarına girişi, ABD müdahaleciliğine taze kan sağlayan fırsatı oluşturmuş, yeni dünya düzeni Körfez savaşı arka planında ilan edilmiştir.⁷⁰

2.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etkin Olan Stratejiler

Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran kavramlar, bu dönemin bitişiyle beraber yerini farklı kavramlara bırakmıştır. Hâkim iki gücün etkin olduğu sistemin

⁶⁸ Muharrem Gürkaynak, *Avrupa'da Savunma ve Güvenlik*, Asil Yayınevi, Ankara, 2004, ss. 121–122.

⁶⁹ Gürkaynak, ss. 147.

⁷⁰ Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları*, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, ss. 87.

kavramları olan nükleer caydırıcılık ya da çevreleme gibi düşünceler yerini, 90'larla beraber önleyici savunma (saldırı) gibi doktrinlere bırakmıştır.

Soğuk Savaş sonrası süreçte, önleyici savunma ya da önleyici saldırı (pre-emptive strike) olarak tanımlanan, tehdidin ya da saldırının gerçekleşmeden etkisiz hale getirilmesini temel alan bu doktrin, ilk kez Ashton B. Carter ve William J. Perry'in 1999'da yayınladıkları *Önleyici Savunma: ABD için Yeni Bir Savunma Stratejisi* isimli kitapta tanımlanmıştır.⁷¹

Önleyici savunma doktrinine göre; Soğuk Savaş döneminde ABD'nin yaşamsal çıkarlarına en büyük tehdit Sovyet Rusya'nın varlığı iken, Soğuk Savaş sonrasında tehdidin nereden geleceği belirsizleşmiş, bu nedenle olası tehditlerin bir hiyerarşi içerisinde izlenmesi ve bunların ABD'nin yaşamsal çıkarlarına karşı büyük bir tehlike olmadan önlenmesi için politikalar oluşturulması gerekliliği savunulmuştur. Bu tehlikeler şu an için caydırılmaz ya da bulunamaz, ancak sadece önlenebilir tehditlerdir.⁷²

Bu konuda araştırma yapanlara göre, ulusal güvenlik stratejisine rehberlik edecek “ önleyici savunma” doktrini yapısal olarak caydırıcılıktan farklıdır. Bu strateji, politik askeri bir stratejidir ve dış politikanın, tüm araçlarını da içermektedir.⁷³ Bunun yanı sıra, Bosna Hersek'te yaşananlara sadece insani nedenlerle değil, bölgesel ve uluslararası istikrarın temelini sarsmaması için müdahale edimiştir. Ancak bu tarz askeri müdahalelerin kaynak ve zaman kaybı yaratması yüzünden, ABD'nin Truman, Marshall ve Acheson'un yolunu takip etmesi, yeni dünyada yeni güvenlik stratejileri yaratmasını gerektirmiştir.⁷⁴ Araştırmacılar burada, insancıl müdahaleyi stratejik zeminde ele alıp, uluslararası istikrarın gerekliliğini vurgulamışlardır.

Önleyici savunma doktrini, temel olarak, olası tehditleri önem sırasına göre sıralanması ve buna göre değerlendirilmesine de dayanmaktadır. A listesindeki

⁷¹ Ashton B. Carter, William J. Perry, *Preventive Defence: A New Security Strategy for America*, Brooking Institution Press, Washington D. C., 1999, ss. 14.

⁷² Carter, Perry, a.g.e., ss. 14.

⁷³ Carter, Perry, ss. 18.

⁷⁴ Carter, Perry, ss. 12.

tehditler, SSCB'nin Soğuk Savaş süresince mevcut olduğu ölçekte ve türdeki tehditlerdir. Fakat bu liste bugün boştur, ABD'nin yaşam alanına yönelik askeri tehdit yoktur. Kore Yarımadasında ve Körfez'deki iki bölgesel beklenmedik olay ise ABD'nin yaşamsal çıkarlarını tehdit etmemekle beraber, ABD çıkarlarına yönelik, B listesindeki tehditlerdir. Bu hiyerarşide üçüncü bölümde yer alan Kosova, Bosna, Somali, Raunda, Haiti olayları ise C listesindeki tehditlerdir.⁷⁵ ABD ve uluslararası sistem için A listesinde olma potansiyeli olan beş tehlike ise şu şekilde sıralanmıştır.

“ Rusya, kaos, yalnızcılık ve saldırganlık gibi Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrası haline dönüşebilir. Rusya ve diğer eski Sovyet cumhuriyetleri, eski Sovyetler Birliği'nin nükleer mirası üzerindeki kontrolünü kaybedebilir. Çin, uluslararası sistem içerisinde, işbirlikçi yerine düşman olarak yükselebilir. Kitle imha silahları yayılabilir ve ABD için direkt tehdit olabilir. Görülmemiş ölçüde yıkıcı terör ve bu terörün ABD topraklarında meydana gelmesi.”⁷⁶

Görüldüğü gibi, kitapta 11 Eylül saldırılarını öngören bir tehlikenin var olduğunun öngörülmesi, bu saldırılar sonrasında özellikle yine ABD tarafından resmî ağızlardan bu kavramın dile getirilmesine yol açmıştır.

Resmî olarak, önleyici savunma ya da önleyici saldırı doktrini, ilk kez Bush'un 1 Haziran West Point'teki konuşmasında dile getirilmiştir. Bush konuşmasında; İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana ABD dış politikasını yönlendiren iki doktrinin- Sovyetler Birliği'nin genişlemesinin sınırlanması, nükleer silahlarla gerçekleştirilebilecek bir saldırının caydırılması- artık geçerliliğini yitirdiğini ve şimdi önleyici ilk vuruş hakkı prensibini benimsediklerini açıklamıştır.

77

Kissinger'a göre, Bush'un 1 Haziran'da açıkladığı önleyici vuruş politikası Westphalia Antlaşması'ndan bu yana süregelen uluslararası düzenin tüm kurallarını hiçe sayan devrimci bir kavramdır.⁷⁸ Çünkü Westphalia barışı ile devletler, birbirlerinin işlerine karışmama üzerine dayanan ve güç dengesi sistemine işlerlik kazandıran bir süreç başlatmış, özellikle ülke sınırları üzerinde sadece devletin söz sahibi olduğu konusunda anlaşmışlardır. Bu nedenle, önleyici saldırı bu düzeni sarsıcı

⁷⁵ Carter, Perry, ss. 11.

⁷⁶ Carter, Perry, ss. 14-15.

⁷⁷ Ergin Yıldızoğlu, *Hegemonyadan İmparatorluğa*, Everest Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 352.

⁷⁸ Yıldızoğlu, a.g.e, ss. 346.

bir özellik taşımaktadır. Bunun dışında, kavram ABD kaynaklı ortaya çıksa da, daha sonra özellikle AB'nin 2004 yılında kabul ettiği Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde de kavrama bir şekilde yer verilmesi, düşüncenin Soğuk Savaş sonrası ortamında kendisine taraf bulunduğunu da kanıtlamaktadır.

2.3. 11 Eylül Sonrası Dönem

11 Eylül 2001'de New York'ta bulunan ikiz kulelere yönelik saldırılar, ABD tarihinin evinde karşı karşıya kaldığı en büyük tehdit olarak değerlendirilmiştir. Genel görüşe göre; dünya hiçbirzaman 11 Eylül saldırısından önceki gibi olmayacaktır. Bu yüzden 11 Eylül saldırıları bir milat olarak kabul edilir. 11 Eylül'den sonra uluslararası bağlamda tehdit algılamaları değişmiş, caydırıcılık politikası yeni bir boyut kazanmış ve yeni stratejiler geliştirme gereksinimi doğmuştur.

Bu kapsamda bu bölümde taraflar, tehditler, stratejiler ve anlaşmalar temelinde ABD'nin 11 Eylül sonrası caydırıcılık politikaları değerlendirilecektir.

2.3.1. 11 Eylül Sonrası Etkin Olan Taraflar

11 Eylül'den sonra Amerika'nın tepkisi daha önceden desteklediği İslami gruplara ve teröre karşı artan bir şekilde yoğunlaşmıştır. George W. Bush'un ilan ettiği "terörizme karşı savaş" 20 Eylül 2001'de Kongre'nin müşterek oturumunda Bush'un ifadesi ile "*bizimle olmayan bize karşıdır*" argümanını ortaya çıkarmıştır.

11 Eylül sonrasında ABD'nin beklemediği bir şekilde saldırıya uğraması; İslami terörizm, haydut devletler gibi kavramsallaştırmalar ile yeni bir düşmanın ortaya çıkışını da simgelemiştir. Huntington'un ifadeleri ile:

"Usame Bin Ladin Amerika'ya saldırarak birkaç bin kişiyi öldürdüğünde iki şey daha yapmış oldu. Gorbaçov'un yarattığı boşluğu açıkça tehlikeli bir düşmanla doldurdu ve Amerika'nın kimliğini Hristiyan bir ulus olarak tanımlamış oldu. El

Kaide ve diğer militan grupların 1980’li yıllardan başlayarak Amerikan hedeflerine ve diğer hedeflere yönelttiği bir dizi saldırının en yıkıcı olanları yaşıadı.”⁷⁹

Böylece 11 Eylül sonrasında en dikkat çekici gelişme, Soğuk Savaş döneminde komünizm olarak lanse edilen tehdit, 11 Eylül saldırılarından sonra, büyük oranda İslami terörizmi olmuştur. Bu tarihten sonra Radikal İslam, Fundamentalist İslam ya da İslami terör olarak isimlendirilen kavramların çok sık telaffuz edilmesi de bunu doğrulamaktadır. İnceden inceye işlenen bu İslam fobisi özellikle 90’lardan sonra hızla artmaya başlamıştır. Bu nedenle ABD Başkanı George Bush’un 11 Eylül’deki saldırıların ardından kullandığı “Haçlı seferi” ifadesi, sadece basit bir dil sürçmesi olarak nitelendirilememektedir.

11 Eylül saldırılarının bir sonucu da, uluslararası ilişkilerde din faktörünün ilk kez bu kadar ön plana çıkarılması olmuştur. ABD’nin en üst noktasını temsil ettiği Westphalia sistemi ve bu sistemin sekülerizm anlayışı, 11 Eylül ile beraber ciddi meydan okumalara maruz kalmıştır. Bu meydan okumanın yaygın uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının öngörülerini dışında devlet olmayan dini karakterli ulus - ötesi bir oluşumdan gelmesi uzunca bir süredir küllenen uluslararası sistem ve din ilişkisini yeniden gündeme getirmiştir.⁸⁰

2.3.2. 11 Eylül Sonrası Dönemi Şekilendiren Tehditler

11 Eylül 2001’de ABD’de İkiz Kuleler ve Pentagon’a yapılan saldırılar, yeni bir süreci başlattığı gibi, uluslararası diplomasiye yeni kavramların dâhil olması açısından da çok derin sonuçlar doğurmuştur. Öncelikli olarak, uluslararası ilişkilerde önceki dönemden kalan güvenlik endişeleri, yerini tamamen farklı bir sürece bırakarak, daha belirsiz, önceden öngörülemeyen bir uluslararası tehdit kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra dünyada tek hegemon güç olan ABD’nin bile bu tarz büyük bir terör saldırısına maruz kalması, ABD’nin dünya çapında tek hegemon güç olarak varlığının sorgulanmasına yol açmıştır.

⁷⁹ Samuel P. Huntington, *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*, (çev. Aytül Özer), İstanbul CSA Global Yayın Ajansı, 2004, ss. 357.

⁸⁰ Bülent Aras, *11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm*, Radikal, 14.09.2003.

Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı, yeşil kuşak olarak ifade edilen, İslam'ın en önemli müttefiklerinden biri kabul eden ABD dış politikası, Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile İslam coğrafyasına karşı ciddi bir ikilemle yüz yüze kalmıştır. Bununla birlikte, İslam ve terör birlikte kullanılan iki kavram olarak, uluslar arası sisteme girmiştir. Bu bağlamda, uluslar arası kurumlar ve medya, söylemlerinde İslam'ı bir tehdit olarak göstermeye başlamıştır. Bununla beraber, 11 Eylül sonrası, entelektüel temelleri 90'ların başında atılan İslamcı terörizm sloganıyla İslamiyet hedef düşman olarak lanse edilmeye başlanmıştır.

11 Eylül sonrasında uluslararası ilişkilerde Medeniyetler Çatışması tezini olumlayan görüşler de ön plana çıkmıştır. Huntington'un tezleri, genel olarak savaşların nedenlerini toplumsal, ekonomik kaynaklarda aramak yerine, bütün yüzyıllar için ulusal farklılıklar, ideolojiler ve “uygarlıklar” arasındaki gerilimler içinde görme temeline dayanmaktadır. Bu nedenle artık İslam'ı temsil eden Doğu medeniyeti, Batı medeniyeti karşısında bir tehdit unsuru olarak lanse edilmiştir. Hatta 11 Eylül saldırıları sonrasında, bazı yorumcular dünyanın bir Batı-İslam çatışmasına doğru sürüklendiğini ileri sürmüşlerdir.

11 Eylül sonrası, uluslararası ilişkilerdeki aktör tanımlaması da ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Uluslararası sistemde aktör olabilmek için sistem içi ilişkilerde tamamlayıcı değil, belirleyici bir güç kapasitesine sahip olmak gerektiği kabul edildiği için, El-Kaide gibi küresel terör örgütleri de artık sistem içerisinde aktörler kabul edilmektedir. Bu nedenle, sınır algılamaları da coğrafi sınırların ötesine geçmiş ve kendi sınırları içinde ulus devlet modelinin de güvenliği sorgulanır olmaya başlamıştır. Öncelikli olarak 11 Eylül sonrası en dikkat çekici gelişme, Soğuk Savaş sürecinde komünizm uluslar arası bir tehdit olarak kabul edilirken, bu saldırılarla beraber, büyük oranda radikal İslam tehdidi ön plana çıkmıştır.⁸¹

⁸¹ Güner Özkan, *ABD İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu*, Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar, Cilt 44, Sayı 509, ss. 22.

2.3.3. 11 Eylül Sonrası Dönemde Etkin Olan Stratejiler

ABD Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında ve özellikle 11 Eylül sonrasında uyguladığı caydırıcılık stratejilerinde hegemonyacı bir yaklaşım benimsemiştir. En genel ifade ile sosyalist kuramcı Antonio Gramsci'nin kavramsallaştırdığı ve baskın sınıfın boyun eğenlerin izni ile güç kazanmasını ifade eden hegemonya, 20. yüzyıl ile birlikte toplum ve siyasal eylem analizlerinde sıklıkla kullanılan bir kavram olmuştur.

Hegemonya kavramını ABD'li uluslararası ilişkiler uzmanları olan Keohane ve Nye “*bir devletin devletlerarası ilişkilerini düzenleyen temel kuralların devamını sağlayacak kadar güçlü olma ve bunu yaparken istekli olma durumu*” olarak tanımlamıştır.⁸² Gramsci ekolün temsilcilerinden kabul edilen Cox; uluslararası ilişkiler disiplinde kullandığı hegemonya kavramının tek bir dünya gücünün hâkimiyetinden öte bir anlamı olduğunu belirtmiştir. Buna göre hegemonya bir başat devletin yarattığı, ideolojik olarak rızaya dayanan, lider devletin üstünlüğünü güvenceleyen genel ilkelere uygun olarak işleyen ve aynı zamanda diğer devletler için de belli bir tatmin seviyesi sağlayan bir düzendir. Böyle bir sistemde belli başlı ülkelerin ekonomileri çeşitli mekanizmalar aracılığıyla birbiriyle bağlantılı hale gelmektedir. Hegemon ülkedeki başat sınıflar diğer ülkelerdeki sınıflardan müttefik bulurlar. Sonuç olarak da bunlar karşılıklı çıkarlar ve ortak ideolojik perspektif doğrultusunda küresel bir blok oluştururlar.⁸³

ABD'de 11 Eylül saldırıları sonrasında, Bush yönetimi ile güç kazanan yeni muhafazakârlık düşüncesi kapsamında yeni dönemde uygulanan stratejiler üç başlık altında toplanmıştır:

- *Caydırma*: Caydırma ABD'nin dünya askeri gücünün tekeli eline alması ve böylece bölgesel ve küresel alanda rol oynamak isteyen rakipleri vazgeçirme stratejisidir. Bush yönetiminin Ulusal Güvenlik Stratejisi şu şekilde açıklanmıştır: “*Güçlerimiz bizimle aşık atmaya kalkacak potansiyel rakiplerimizi vazgeçirecek*

⁸² Robert O Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Independence* (Third Edition), Longman Publishers, New York, 2001, ss. 44.

⁸³ Robert W. Cox, Production, *Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Colombia University Press, 1987, ss. 7.

kadar güçlü olacak, bu şekilde onlar Amerika'nın gücüne erişmek veya onu geçmek için askeri güçlerini arttırmaya cesaret edemeyeceklerdir.” Bu nedenle ABD bütün büyük güçlerin ortak harcamalarından daha fazla askeri harcama yapacaktır.

- *Teminat verme:* ABD'nin küresel hegemonyasını kabul etmeleri karşılığında, ABD Japonya, Almanya, Çin ve Rusya'yı kendi bölgelerinde ve kendilerini ilgilendiren bölgelerde güvenlik sağlayacaktır.

- *Zorlayarak kitle imha silahlarını önleme:* Kitle imha silahı sahip olmak isteyen ülkelere karşı, ABD onları tehdit etme veya cezalandırma kapasitesine sahip olmalıdır. Bazı ülkelerin nükleer silahlara ya da uzun menzilli füzelerle atılacak diğer kitle imha silahlarına sahip olmaları ABD'nin etki alanını tehlikeye sokacaktır.⁸⁴

Bush'un 1 Haziran 2002'de ABD Kara Harp Okulu West Point'te yaptığı değerlendirmeye göre; ABD artık geçmişte olduğu gibi tepkisel bir tutuma güvenemez. Muhtemel saldırganı caydırmadaki iktidarsızlık, günümüz tehditlerinin aciliyeti ve muhtemel muhasımların seçtikleri silahların vereceği zararın büyüklüğü, düşman saldırısının gerçekleşmesinin beklenmesi seçeneğini ortadan kaldırmaktadır.⁸⁵ Bush döneminde Ulusal Güvenlik Stratejisi; ABD ulusal çıkarları ve değerlerinin korunmasını temel almaktadır. Buna göre uygulanacak politikalar sırasıyla şu şekilde belirtilmiştir:

“İnsan onurunun her şeyden önce gözetilmesi, küresel terörizmi bertaraf etmek için ittifakları güçlendirmek ve ABD ve dostlarına karşı olan terörist saldırıları önlemeye çalışmak, bölgesel çatışmaları yatıştırmak için başkaları ile birlikte çalışmak, düşmanların Birleşik Devletleri, müttefiklerini ve dostlarını kitle imha silahları ile tehdit etmelerinin önüne geçmek, serbest piyasalar ve serbest ticaret ile küresel ekonomik büyümenin yeni çağını başlatmak, toplumları dışa açarak ve toplumların içlerinde demokratik kurumlar inşa ederek gelişmişlik dairesini genişletmek, küresel gücün diğer başlıca odakları ile ortak eylemler için gündemler geliştirmek, Amerika'nın ulusal güvenlik kurumlarının 21.Yüzyılın şartlarına ve meydan okumalarını karşılayabilecek şekilde dönüştürmek ve küreselleşmenin zorlukları ile mücadele ederken sunduğu fırsatları da değerlendirmektir.”⁸⁶

⁸⁴ Köni, a.g.e, ss. 85.

⁸⁵ Ahmet Cural, *Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalıcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, ss. 33.

⁸⁶ Murat Ercan ve Taner Bilgin, *ABD İran İlişkileri: ABD İran Gerginliğinin Türkiye'ye Etkisi*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 33, Kasım - Aralık 2012, ss. 3.

2.3.4. 11 Eylül Sonrasında Yapılan Anlaşmalar ve Birleşmiş Milletler

ABD’de de gerçekleştirilen 11 Eylül terörist saldırıları sonrası Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurul 12 Eylül 2001 tarih ve 56/1 sayılı kararı kabul etmiş ve ABD’de meydana gelen saldırılar kınanmıştır. Ayrıca bu saldırıları planlayan, gerçekleştirenlerin ve destekleyenlerin sorumlu tutulacağı ve bunları adalet önüne çıkarabilmek için uluslararası işbirliğinin acilen gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁷

11 Eylül saldırıları sonrası 56/88 sayılı Karar’da ise Genel Kurul devletlerin ve uluslararası teşkilatların terörizmin önlenmesi ve ortadan kaldırılması için uluslararası işbirliğine daha fazla ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca devletler, Güvenlik Konseyi’nin 11 Eylül saldırılarından hemen sonra kabul ettiği 28 Eylül 2001 tarih ve 1373 sayılı Karar’da belirtilen bir dizi önlemleri almaya davet edilmiştir. Uluslararası terörizmin önlenmesi ve ortadan kaldırılmasına dair ulusal düzeyde hukuki düzenlemeler yapan devletlerin ise bunları Genel Sekreter’e bildirmeleri istenmiştir.⁸⁸ Bu karar BM Şartı’nın uluslar arası barış ve güvenlikle ilgili VII. Bölüm’ü uyarınca tüm devletlere bağlayıcı birtakım yükümlülükler getirdiği için BM’in terörizmle mücadele sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir.⁸⁹

11 Eylül’ün hemen sonrasında BM tarafından kabul edilen kararların en önemli özelliği ise BM Şartı’nda yer alan bireysel ve kolektif meşru müdafaa hakkına atıfta bulunulmasıdır. Bu sayede ABD uluslararası kamuoyunda çok tepki çekmeden Afganistan’a müdahalede bulunabilmiş ve birçok ülkeden destek görmüştür.

11 Eylül sonrasında ABD, saldırılardan sorumlu tuttuğu El-Kaide örgütünün Afganistan hükümetinden gördüğü destek nedeniyle, ilk olarak bu ülkeye müdahalede bulunmuştur. Afganistan müdahalesi sonrasında ise şer eksenini içerisinde değerlendirilen Irak’a müdahalede bulunulmuştur.

⁸⁷ UN General Assembly, *Condemnation of Terrorist Attacks in the United States*, <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/agresolution.htm>, 01.06.2013.

⁸⁸ UN General Assembly, *Measures To Eliminate International Terrorism*, <http://www.un.org/terrorism/resolutions.shtml>, 01.06.2013.

⁸⁹ Olcay Fırat, *Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Birleşmiş Milletlerin 11 Eylül 2001 Örneği ve Sonrası Terör Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul, 2010, ss. 73.

11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek “terörizme karşı savaş” kampanyasını başlatan ve bununla birlikte Kuzey Atlantik Paktı Antlaşması’nın (NATO) 5. maddesini de işleyen ABD’nin bu savaşta en önemli destekçisi Birleşik Krallık olmuştur. ISAF (International Security Assistance Force) adı altında kurulan destek güç kapsamında Afganistan’da başlattığı savaşta Almanya, Fransa, İtalya, Kanada, Polonya, Romanya, Türkiye, İspanya, Avustralya ve bunlar dışında 35 ülke daha ABD’ye destek sağlamıştır.

Afganistan müdahalesi sonrasında ABD’nin yeni hedefi Irak olmuştur. ABD elinde bulunan kitle imha silahları gerekçe gösterilerek ve karşı tarafın elindeki gücü tehlikeli bir biçimde kullanmadan önce yenilmesini öngören "önleyici vuruş" doktrinine dayanılarak, 2003’te Irak’ı işgal etmiştir.

Öncelikli olarak şer ekseninin bir parçası ilan edilerek Irak’ın işgal edilmesi BM Şartı’na aykırı bir görünümdeydir. BM Şartı 51. maddesi “ Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği muhafaza etmek için gerekli önlemleri alana kadar silahlı saldırıya karşı bireysel ve ya kolektif kendini savunma hakkını” tanımaktadır. Bu nedenle, ABD ve İngiltere’nin ‘kendilerine karşı tehdit olarak gördükleri’ Irak’a BM kararı olmaksızın girmeleri, uluslararası hukuk açısından bir suç niteliğindedir.

Irak müdahalesinde mevcut uluslararası sistem ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı şekilde sistemde tek hâkim hegemonik güç olarak hareket eden ABD, tüm dünyanın tepkisini çekmiştir. Ve BMGK’nin önüne silah denetimini sağlayacak önlemler sunmak yerine, bu denetimleri büsbütün olanaksız hale getirerek, silahlı güç kullanımı seçeneğine başvurmuştur. ABD’nin karşısında kıta Avrupa’sını temsil eden Almanya ve Fransa’nın muhalefeti bile, ABD’yi kararından döndürmemiş, müdahale ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinin kendi içinde bölünmesine ve oluşturulmaya çalışılan ortak dış politikanın zarar görmesine yol açmıştır.⁹⁰

⁹⁰ Erdoğan, a.g.e, ss. 222.

Üçüncü Bölüm

ABD’NİN İRAN’A YÖNELİK UYGULADIĞI CAYDIRICILIK POLİTİKALARI

3.1. Yakın Dönemde İran

İran tarihsel olarak bölgesinin temel hâkim güçlerinden biri olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında dış politikasında, kendisini bölgenin yeni süper gücü olarak tanımlama eğilimi artmıştır. Dinamik nüfusu, Müslüman kimliği, sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz kaynakları ve jeopolitik durumu İran’ın bu iddiasının temel gerekçeleridir. Bu kısımda genel hatları ile İran’ın stratejik önemi temelinde dünyada ve bölgedeki konumu Bölgenin önemi dışında Şah ve Şah dönemi sonrası başlıkları etrafında incelenecektir.

3.1.1. Şah Dönemi

1925 yılında İngilizlerin desteğiyle Rıza Pehlevi İran şahı oldu. İran, 1941’de İran demir yollarından yararlanmak için İngiltere ve SSCB tarafından işgal edildi. İşgal güçleri tarafından yapılan baskılar sonucu tahtından yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi’nin geçmesiyle feragat etti. Şah Rıza’nın ülkeden uzaklaştırılmasıyla, işgal güçlerinin kontrolünde olmak koşuluyla Muhammed Rıza Pehlevi dönemi başladı.

İran’ın 1950’lerde dış politikasını şekillendiren ana unsur iktidar değişimleri olmuştur. 1941’de iktidara gelen Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran petrolünün yabancı şirketlere açma politikası sonucu Muhammed Musaddık önderliğinde milliyetçi hareketin güçlenmesine neden oldu. Bu milli hareketin sonucu Musaddık’ı Başbakan olarak atamak zorunda kalan Pehlevi, ülkesinden kaçtı. 1951 yılına dek SSCB karşısında Batı yanlısı politikalar izleyen İran hükümetleri, Ulusal Cephe lideri Musaddık’ın başa geçmesi ile sona ermiştir. Musaddık’ın İran

petrollerini millileştirmesi ile oluşan durum, 1953'te Musaddık'a yönelik uluslararası destekli darbe ile sona ermiştir.

1953 yılında CIA (Central Intelligence Agency) ve İngiltere tarafından organize edilen bir darbe sonucunda Musaddık görevden uzaklaştırılmış ve yerine Batı ile ilişkileri yeniden kuracak olan Fazlullah Zahidi göreve getirilmiştir.⁹¹ İki-üç yıllık bağımsız bir dış politika denemesi de bu şekilde kısa bir sürede başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra ABD'nin desteğiyle yeniden devletin başına geçen Şah Pehlevi, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar ABD'nin istediği şekilde politika geliştirmiştir. Aralık 1953'de İngiltere ile de diplomatik ilişkiye başlayan İran, 1954 yılında imzaladığı Petrol Konsorsiyumu Anlaşması ile ilişkileri daha da sağlamlaştırmıştır.⁹² 1953 darbesi sonrasında İran'ın Batı ile ilişkileri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde ABD İran'a 45 milyon doları bulan ekonomik yardım sağlamış ve 1957'de İran'ın barışçıl nükleer programının başlamasına destek vermiştir. 1955'te Bağdat Paktı'na dâhil olması ve 1958'de Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na üye olması ile İran, tamamen Batı çizgisinde bir dış politika izlemeye başlamıştır.⁹³

İran, OPEC'in (Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) bir üyesiydi ve 1973 yılında petrol fiyatlarının artışı ile nispeten İran'ın geliri artmış fakat İran bu durumu yeterince iyi kullanamamıştı. Arap dünyası Batıya petrol ihracını durdurmasına karşın İran petrol ihracatını durdurmamayı tercih etti. O günlerde İran Amerika'nın Körfezdeki en önemli müttefiki idi. Batı için önemi oldukça büyük olan Körfez bölgesinin güvenliğini sağlama da İran'ın önemli bir yeri vardı. Ve ABD İran'a yapacağı askeri ve ekonomik yardımlarla, bu bölgede çıkan güvenlik sorunlarını çözümlmeyi amaçlıyordu. Devrim öncesinde İran ile İsrail'in ekonomik ilişkileri vardı. Öyleki, İran pazarlarında İsrail malları satılıyor, İsrail'e ise İran petrolü gidiyordu. Özellikle İran Ulusal Haberalma ve Güvenlik Örgütü (SAVAK) ile İsrail İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü (Mossad) sıkı bir

⁹¹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 257.

⁹² Ayşegül Dora Güney, *İran'da Devrim*, Haziran Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 52.

⁹³ Güney, a.g.e, ss. 53.

işbirliği içindeydi. İran aslında İsrail ile resmi ve diplomatik bir ilişkiye sahip değildi fakat *de facto* birer müttefikler. İsrail ve İran hükümetleri olan ilişkilerini İsviçre hükümeti aracılığı ile yürütüyorlardı.⁹⁴

Şah Pehlevi döneminde İran bölgede liderliğe soyunmuş ve bu kapsamda Suudi Arabistan'dan sonra en büyük petrol gelirine sahip ülke olmasının etkisi ile ekonomik dönüşüm başlatmıştır. Ancak ülke kalkınmasının etkileri sadece küçük bir azınlık tarafından hissedilmiştir. Bu dönemde ülke petrolden elde edilen gelir ile satın alınan silah ve savaş araç gereçleri ile güçlü bir ordu kurmayı başarmıştır. Bu süreçte Hürmüz Boğazı yakınlarındaki bazı adaları işgal ederek Basra'da etkisini arttırmıştır.⁹⁵ Şah döneminde İran ABD ile yakın ilişkiler sürdürmüştür. Bunun temel nedeni İran'ın SSCB ile olan 2000 km'lik ortak sınıra sahip olması ve ABD'nin bu devleti Basra dışında tutmak istemesidir.⁹⁶

3.1.2. Şah Dönemi Sonrası

İran 1970'lerin sonrasında ülke içerisinde yönetim karşıtı gösterilere sahne olmuştur. Önce başkentte başlayan toplumsal olaylar, kısa sürede ülke geneline yayılmıştır. Şah yönetimine başkaldıranlar arasında, İran Ulusal Haberalma ve Güvenlik Örgütü (SAVAK) tarafından acımasız bir baskı altında tutulan Müslümanlar, liberal politikacılar, pazar esnafı, aydınlar, insan hakları taraftarları, öğrenciler ve komünistler gibi çok değişik gruplar bulunmakta ve eylem tam bir halk hareketi görünümünü almaktaydı. Tüm bu gruplar, değişik ideolojilerine rağmen, önce Irak ve sonra Paris'te sürgün hayatı yaşayan Ayetullah Humeyni'nin örgüt lideri Müslüman gelenekçi hareketi içinde birleşmişlerdi. Başta Humeyni olmak üzere, dinsel önderlerin asıl destekçileri, hızlı endüstrileşme ve bunun sonucu olarak kırsal kesimden kentlere göç ile ön plana çıkan fakir halk ve pazar esnafı olmuştur.

⁹⁴ Serkan Taflıoğlu, *İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci*, Avrasya Dosyası, İsrail Özel, Sayı: 5, Sonbahar 1999, ss. 47.

⁹⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 801.

⁹⁶ Sander, ss. 494.

Humeyni ise kısa sürede direnişin sembolü haline gelmiştir.⁹⁷ İran'da olayların durulmaması üzerine devlet başkanı Şah Pehlevi ailesi ile birlikte ülkeyi terk etmiş ve bu durum ülkede büyük sevinç gösterilerine neden olmuştur.

13 Ocak 1979'da da Humeyni Devrimci Konsey'in kurulduğunu açıklamıştır. Yaşanan gelişmeler sonrasında Humeyni ülkeye geri dönmüş ve Mart 1979'da referandum ile İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.⁹⁸ İran devrim sonrasında dış politikasında yeni açılımlar ortaya koymuştur. Bazargan hükümetinin Dışişleri Bakanı, 11 Mart 1979'da yaptığı açıklamada, İran'ın bağımsızlık ve tarafsızlık temeline dayanan bir dış politika izleyeceğini, Sovyetler Birliği ve Batılı devletlerle dostça ilişkiler kurmaya hazır olduklarını, CENTO'dan çıkma kararı vermiş olmalarına rağmen, Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki RCD (Regional Cooperation for Develeopment) örgütündeki üyeliğini sürdüreceğini ve bunun, içine Afganistan, Hindistan ve Irak'ı da alacak biçimde genişletilmesi için çalışılacağını açıklamıştır. İran hükümeti, 18 Şubat'ta İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve FKÖ (Filistin Kuruluş Örgütü) Önderi Yaser Arafat aynı gün Tahran'da coşkuyla karşılanarak burada bir FKÖ bürosu açılmıştır. Şah döneminde ABD ile sürdürülen yakın askeri işbirliğinin de sona erdirildiği açıklanmıştır.⁹⁹ İran Devrimi ve Şah'ın devrilmesiyle beraber Amerika'nın İran'daki varlığı da sona ermiş bulunmaktaydı.

4 Kasım 1979'da Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği bir grup silahlı öğrenci tarafından basıldı ve öğrenciler Şah'ın ABD hükümeti tarafından İran'a geri verilmesine kadar Büyükelçilik personeli rehlin tutacaklarını açıkladılar. Bu hareket uluslararası alanda şiddetle eleştirilmesine ve ABD'nin 1980 Nisan'ında rehineleri kurtarmak için giriştiği başarısız kurtarma harekâtı da dâhil, tüm çabalara rağmen, bunalım devam etmiştir. ABD İran'la diplomatik ilişkilerini 7 Nisan'da kesmiş ve Rehineler Krizi, 21 Ocak 1981 tarihinde ABD'nin ülkede el konmuş bulunan İran mali değerlerinin serbest bırakması karşılığında rehinelerin salıverilmeleri ile sona ermiştir.

⁹⁷ Sander, ss. 495.

⁹⁸ Sander, ss. 495–496.

⁹⁹ Sander, ss. 499.

¹⁰⁰ Humeyni olayı ikinci bir devrim olarak nitelemiş, ABD 444 gün süren işgalin ardından İran ile ilişkilerini aksıya almıştır.

1980’de İran-Irak Savaşı yaşanmıştır. Şah döneminde silah ihtiyacını ABD’den karşılayan İran, savaş sırasında silah sıkıntısı yaşamıştır. Humeyni yönetimi gizlice ABD’den silah satın almış, 1986’de yaşanan İrangate Olayı ile bu bilgi ortaya çıkmıştır. İran’ın İsrail aracılığıyla ABD’den silah satın aldığı bu olayda, Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Yarbay Oliver North suçlu bulunmuştur. İrangate Olayı olarak anılan olay uluslararası arenada yankı uyandırmıştır. İrangate Olayı, İran’ın sıkışınca ilişkilerini kestiği ABD’den silah satın alabileceğini, ABD’nin ise çıkarlarını koruyabilmek için İran’a bile silah satabileceğini göstermiştir.¹⁰¹

Ocak 1989’da İran ve SSCB arasında teknolojik, ticari, ekonomik ve bilimsel alanda işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, İran ve Rusya arasında 1992’de nükleer işbirliği antlaşması imzalanmasıyla devam etmiştir.¹⁰² Zaten ABD şirketleri, ABD’nin İran politikası yüzünden, İran’da diğer uluslararası şirketlere karşı Amerikan şirketlerine haksız rekabet ortamı oluşturduğu belirtmekteydiler. Hatemi’nin işbaşına gelmesini fırsat bilerek Amerikan şirketleri İran doğal gaz ve petrolüne girmeye ve Orta Asya ve Hazar Denizi boru hattı rotası bağlamında düşüncelerini dile getirmeye başladılar.¹⁰³ İran’ın Nisan 1993’te, Hürmüz Boğazı’ndaki, Ebu Musa adasındaki Arap yerleşimcileri boşaltıp, adaya on altı bin asker yollaması bu bağlamda önemlidir. İran, burayı muhtemelen denizaltı ve füze üssü olarak kullanmayı planlamaktadır. İran, bu tavırları ile Körfez’de kendisinin dâhil olmadığı bir güvenlik sisteminin bir işe yaramayacağını göstermektedir.¹⁰⁴

1996 yılının Mayıs ayında yapılan seçimlerinin ardından Muhammed Hatemi İran Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu durum Amerikan akademi ve basın çevreleri tarafından ABD’nin İran’ı çevreleme (containment) politikasını yeniden düşünmesi

¹⁰⁰ Sander, ss. 499.

¹⁰¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt- II : 1980-2001* (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 51.

¹⁰² Arif Keskin, *İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar*, Stratejik Analiz, Mart 2005, ss. 59.

¹⁰³ Keskin, a.g.e, ss. 59.

¹⁰⁴ Keskin, ss. 60.

gerektiği tartışmalarını başlatmıştır. İran'daki yönetim değişikliği ile ortaya çıktığı varsayılan yumuşama belirtileri sadece İran iç politikası yönünde gelişme göstermiş, uluslararası alanda pek bir değişiklik belirtisi olmamıştır. Yeni yönetimin Dışışleri Bakanı Kemal Harazi bu durumu şöyle ifade etmekteydi. *“İran dış politikası, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin seçilmesinden öncede olduğu gibi sonrasında da, halkımızın bağımsızlığı ne gerektiriyorsa, aynı kalıp ve öyle devam edecektir.”* Nitekim Başkan Clinton bile, İran'a Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra kamuoyuna sıcak mesajlar vermiştir. İran halkının aslında "çok büyük insanlar" olduğunu söyleyerek aradaki soğukluğun giderilebileceğini belirtmiştir. Fakat İran halkı bu iltifatlara aldırış etmemiş ve İran yönetimi, Rehine Krizi'nden bu yana devam eden yaptırımlar kaldırılmadan ve İran'ın 1979'dan beri dondurulmuş olan 11 milyar dolarlık mal varlığın iade edilmeden hiç bir görüşmenin başlamayacağını belirtmişlerdir.¹⁰⁵

2005'te Mahmut Ahmedinejad İran'ın Cumhurbaşkanı seçildi. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde agresif bir dış politika benimsemiştir. Ahmedinejad Cumhurbaşkanı seçilmesini “yeni bir islam devrimi” olarak nitelendirmesi ve İsrail'e yönelik oldukça sert açıklamalar yapması Ahmedinejad'ın dış politika yaklaşımını ortaya koymaktadır. Ahmedinejad'ın çalışmalarına baktığımızda, nükleer çalışmaların en hızla ilerdiği dönem olmuştur diyebiliriz. Bu durum uluslararası camia ile İran arasında yaşanan en önemli sorun olmuştur. Nükleer çalışmalara yüzünden İran, ABD ve uluslararası camia tarafından türlü yaptırımlara maruz kalmıştır.

Ahmedinejad dış politikadaki agresif tutumunu seçildiği ikinci dönemde de iç politikaya yansıtmıştır. Bu dönemde Ahmedinejad'ın uzlaşmaz tavrından ötürü artan ekonomik yaptırımlarla darboğaza giren halk, 2013 seçimlerinde daha ılımlı yaklaşımıyla bilinen Hasan Ruhani'yi Cumhurbaşkanı seçmiştir. Ruhani'nin İran halkına vaadi; ambargoları kaldıracağı ve ekonomik darboğazdan halkı kurtaracağı şeklindeydi. Ruhani Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ABD ile görüşmelere karşı olmadığını belirtmiş ve ABD ile ilişkileri düzeltmek için adım atmaya başlamıştır.

¹⁰⁵ Keskin, ss. 60.

3.1.3. İran Dış Politikasında Temel Belirleyiciler

İran İslam Cumhuriyeti'nde dış politika birçok karmaşık çok taraflı ve içinde gerek hükümet gerek hükümet dışı etkenlerin yer aldığı bir ilişkiler bütünüdür. Bu kurumların dış politika üzerinde genellikle birbirinden farklı hedefleri olmaktadır. Ancak dış politika hedefleri bakımından iki ana gruptan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi İslami Devrimin temel kimliği üzerine yoğunlaşmakta ve İslami değerlere dönüşü savunmaktadır. Bu görüşe göre İslam Cumhuriyetinin gerçekleştirmesi gereken hedefler:¹⁰⁶ Müslüman toplulukları sadık müttefikler olarak tutmak, İslam Ülkeleri ile yakın ilişkiler gerçekleştirmek, İslami ümmetin aşağılanmasına sebep olan ABD ile bütün yakınlaşmalardan kaçınmaktır.

En yüksek devlet makamına (Velayet-i Fakih) gelen Humeyni liderliğindeki İslam Devrimi'nden sonra uzun bir süre sonra İran dış politikası daha çok içe dönme ve dışa kapanma yani bir nevi tecrit politikası içine girmiştir. Bu politik yalnızlık hem iç, hem de dış faktörlerin etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemin ana teması “ne Doğu, ne de Batı” olmuş ve bu görüş İran dış politikasına da hâkim olmuştur.

Devrim sonrası İran dış politikasını iki faktör oluşturmuştur. Bunlar; “Batı karşıtlığı” ve “İslam kimliği” dir. Devrim sonrasında Amerika (Büyük Şeytan), Sovyetler Birliği (Küçük Şeytan) ve İsrail (Siyonist Rejim) üzerine özel bir vurgu yapılmıştır. Bu nitelemeler ve oluşumlar da temelde dini lider Humeyni'nin fikirlerini yansıtmaktadır.¹⁰⁷ İran dış politikasının belirlenmesindeki en önemli unsurlardan biri ABD ile olan ilişkileridir.

Devrim lideri Humeyni, temel amacının “İslami Dünya düzeninin kurulmasına çalışmak” olduğunu ilan etmiştir. Yaşanan devrimle beraber, bu devrimin ihracı politikası, İran'ın yeni dış politikasının temelini oluşturmaktadır.¹⁰⁸ Bununla beraber 1979 İslam Devrimi sonrası ılımlı ve aşırı siyasi oluşumlar arasında devam eden

¹⁰⁶ Keskin, ss. 60.

¹⁰⁷ Aygöl Muran ve A. Gürkan Atay, *Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi*, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 4, 2009, ss. 160.

¹⁰⁸ Muran ve Atay, a.g.e, ss. 157.

mücadele İran dış politikasına da yansımıştır. İç siyasi mücadele, dış politikanın oluşumuna katkı sağlamıştır. 598 sayılı BMGK kararı ile Irak ile ateşkes yapan İran, savaştan sonra ılımlıların etkisinin arttığı bir siyasi ortamda önceliği devrimin kurumsallaştırılmasına ve ekonominin önündeki uluslararası yalıtımın kaldırılmasına vermiştir. Bu dönemde SSCB'nin yıkılması ve 1991 Körfez Savaşı'nın çıkması, İran'ın dış politikada kuzeyinde ortaya çıkan gelişmelere yönelmesine yol açmıştır. Humeyni'nin başlattığı “ne Doğu ne Batı” politikası, 1990'lı yıllarda “hem Kuzey hem Güney” anlayışına bırakmaya başlamıştır.¹⁰⁹ Ayetullah Humeyni'nin ölümü üzerine yerine Ayetullah Ali Hameney dini lider olarak geçmiştir.

Tüm bunların yanı sıra din İran'ın toplumsal yapısının işleyişinde önemli bir rol oynar. Toplum içinde dinsel yapının etkinliği azımsanamaz. Farsça resmi dil olarak kabul gördüğü için Fars kültürü içinde yer alan pek çok unsur da diğer milletlerin kültürlerine hâkim olmuştur. Fars kültürü dışında yer alan her şey İran'ın birer alt kültürüdür. Devlet tarafından desteklenen Pan – İranizm milliyetçilik yaklaşımı da Fars kültürünün çatısı altında diğer kültürlerle birleşik bir İranlılık kültürüne sahip vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

İslam Cumhuriyeti niteliğinden dolayı İran'ın ideolojik söylemi İslam dinine dayandırılmıştır. Tarihsel açıdan İslam topluluklarının dış ilişkilerinde önem taşıyan ilkelerden biri olan Cihat, her türlü araç kullanılarak yapılan bir dini propaganda olarak değerlendirilebilir. Teorik olarak, dünyayı İslami temele dayalı bir siyasi iradenin hâkimiyetinde olan ‘Dar’ül İslam’ toprakları ve bu iradenin hâkimiyeti dışında kalan topraklar yani ‘Dar’ül Harp’ şeklinde siyasi bir ayrıma gidilmiştir. Bu iki farklı alanın siyasi iradeleri arasında teorik olarak sürekli bir savaş hali söz konusudur. Nihayetinde, Dar’ül Harp’ın İslam egemenliği altına alınması hedeflenmiştir. Ancak bu amaca ulaşmak için kullanılan araçlardan biri olan Cihat'ın sadece savaş olarak algılanmaması gerekmektedir.¹¹⁰ İran Anayasası uyarınca dış politika öncelikleri İran'ın komşuları, İslam devletleri, üçüncü dünya ülkeleri ve İran

¹⁰⁹ İhsan Dağı, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 79–80.

¹¹⁰ Dağı, a.g.e, ss. 73.

ihtiyaçlarını karşılayan devletler şeklinde belirlenmiştir ve İran'ın bölgesel jeopolitiği ve jeostratejik hedefleri açısından bu ülkeler farklılaşmıştır.¹¹¹

İran'ın dış politika yapımında göz ardı edilmemesi gereken önemli konulardan birisi Şiilik kavramıdır. Bir başka ifadeyle, İran'ın dış politika açılımlarında Şiilik önemli bir yer tutmaktadır. İran'ın yüzde 85'ini Şii nüfusu oluşturmaktadır. Siyasette meşruiyetin kaynağının “Allah” olduğu görüşü üzerine kurulmuş bir yapı mevcuttur. Bugün “İslam Cumhuriyeti” ya da “dini demokrasi” şeklinde tanımlanan İran siyasi yapısı karmaşık ve kendi içinde çelişkileri olan bir yapı sergilemektedir. Bu karmaşık ve çelişkili yapı da rejimin geleceği ve geçerliliği konusundaki soru işaretlerinin artmasına neden olmaktadır. Günümüzde, açık bir şekilde İran'ın dış politikası iç dinamiklerden etkilenmektedir. Bu açıdan, rejimin işleyişi ve geleceği İran'ın dış politikasının geleceği açısından son derece önemlidir.¹¹²

İran dış politikasında önemli unsurlardan biri de nüfusun yapısı İran'ın nüfusunun yaklaşık yarısı Fars kökenli değildir. Pehlevi döneminde ve İslam Cumhuriyeti'nde hükümetler tarafından etnik köken ve din konusunda resmi rakamlar tam olarak ilan edilmemiştir. Ülke genelinde Fars olmayan nüfusun yaklaşık % 20-30'u Azeri Türk'ü, % 9'u Kürt ve yaklaşık % 2,5'u Arap kökenlidir. Ülkede farklı etnik kökenli nüfus belli coğrafyalarda toplanmıştır. İran Azerileri de üç farklı alanda yoğunlaşmıştır. Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan ve Ardebil vilayeti Azerbaycan Türklerinin en yoğun olduğu bölgeleri oluşturmaktadır.¹¹³ Başka bir kaynağa göre de nüfus içindeki etnik grupların dağılımı; %51 Fars, %24 Azeri, % 8 Gilaki ve Mazandarani, %7 Kürt, %3 Arap, %2 Lur, %2 Baloch, %2 Türkmen ve %1 diğer halklar. Dini yapı ise; %89 Şii Müslüman, %9 Sünni Müslüman, %2 Yahudi, Hristiyan ve Bahaî şeklindedir.¹¹⁴

¹¹¹ Abbas Maleki, *Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach*, <http://www.caspianstudies.com/article/Decision%20Making%20in%20Iran-FinalDraft.pdf>, 01.06.2013.

¹¹² Gamze Güngörmüş Kona, *Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları*, IQ yayınları, İstanbul, 2002, ss. 32–33.

¹¹³ Brenda Shaffer, *Borders and Brethren: Iran and Challenge of Azerbaijani Identity*, Massachusetts: Belfer Center for Science and International Affairs, 2002, ss. 221-222.

¹¹⁴ *Iran*, <http://www.infoplease.com/ipa/A0107640.html>, 25.04.2013.

Brenda Shaffer’a göre İran’daki Azeri nüfusunun sayısını etkileyen birkaç faktör bulunmaktadır. İlk olarak kimlerin Azeri olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Buna göre bazı araştırmalar İran’da yaşayan ve Türkçe konuşan herkesi Azeri olarak nitelendirmektedir, dolayısıyla Türkmenler de bu kapsama alınmaktadır. Bazı araştırmalar ise bunu kabul etmemekte; Hamadan ve Zenjan gibi Azeri yerleşim yerleri başta olmak üzere belli bölgelerdeki nüfusu dikkate almaktadır.¹¹⁵ Bu rakamlar göstermektedir ki; Türkiye’den sonra dünyada en büyük Türk topluluğunu barındıran ülke İran’dır. İran’daki Türk nüfusu Azerbaycan’da yoğun olmakla birlikte İran’ın diğer yöre ve şehirlerinde de sık-sık rastlanır. Türk nüfusu daha çok Azerbaycan, Gilan, Türkmen yaylası, Kirman, Şiraz, İsfahan, Hamedan, Hamse’nin ve Şave’nin güneyi ile Tahran’da yaşamaktadır.

İran devleti ülkede var olan etnik çeşitliliğe rağmen ülkenin bütünlüğünü ve yönetiminin işleyişini koruma başarısını gösterebilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinin başında, ülkenin 16. yy.dan beri milli bir inanç ve ideoloji haline gelen Şii inancı etrafında örgütlenmiş olması gelmektedir. Türk kökenli bir grup olan Azeriler, 16 yy.daki Osmanlı–Safavi mücadelesinden beri devam eden Türkiye–İran jeo-stratejik rekabetinin verdiği tarihi altyapı ve Şia’nın sağladığı inanç birliği gibi faktörler nedeniyle, İran toplumunun ve devlet örgütlenmesinin bir parçası olagelmıştır. Ortak vatan duygusu, ortak edebi – milli dil, ortak milli – dinsel kültür, ekonomik ilişkiler v.b. milletlerde aynı seviyede gelişen kavramlar değildir. Bu sebeple İran’da yaşayan milletler milletleşme yönünden çok büyük farklılıklar göstermektedir. İran’da Azeriler ve Kürtler bu açıdan en ileri düzeye ulaşmış milletler sayılmaktadır.¹¹⁶

İran’da milletleri birbirinden ayıran en önemli ölçüt dil’dir. İkinci derecede din, inanç, hayat tarzı diyebileceğimiz yerleşik, göçebe, aşiret, ırksal yapı ve coğrafi bölge gelmektedir. Bütün bu ayırıcı unsurlara karşın toplumda en önemli ortak özellik vatandaşlıktır. İran vatandaşlarının tamamı hangi milletlerden olursa olsun “İranlılık” kavramı çatısında toplanılmak istenmiştir. Ancak son yıllarda ülke içinde Fars milliyetçiliğine dayalı Pan-İranizm adı verilen İran’da yaşayan ve Fars olmayan

¹¹⁵ Shaffer, a.g.e, ss. 223.

¹¹⁶ Rafael Blaga, *İran Halkları El kitabı*, 1997, ss. 11–12.

halkları bir an önce tamamen Farslaştırmak idealini güden milliyetçilik hareketleri başlamıştır. Pan-İranizm adı ile ortaya atılan Fars milliyetçiliği İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin ayrı varlığını reddeden hepsini Ari ırkın bir parçası olarak gören ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri süren bir ideolojidir.¹¹⁷

3.2. ABD-İran İlişkileri ve Öne Çıkan Sorunlar

Şah döneminde iyi olan ABD-İran ilişkileri, 1979'da Şah'ın devrilip İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle bozulmaya başlamıştır. Bu kısımda ABD caydırıcılık politikalarını da dikkate alarak iki ülke arasındaki mevcut sorun alanları değerlendirilecektir.

3.2.1. İran'ın Nükleer Programı ve Caydırıcılık Politikası

İran'ın nükleer enerji politikası dış politikasının bir uzantısıdır. Nükleer enerji ekonomik boyutunun dışında stratejik özelliğe de sahip bir enerji türüdür. Nükleer enerji sahip olduğu ülkeye üstünlük sağlayan önemli bir politika aracıdır. Nükleer enerjiye sahip olmanın stratejik önemi; kullanımından öte, caydırıcılık unsurundan kaynaklanmaktadır. Nükleer enerjinin bir diğer avantajı ise ekonomik kazancıdır. Yeterli enerji kaynaklarına sahip ülkelerin dışa bağımlılığı kalktıkça, rekabet gücü artmaktadır.

ABD'nin Ortadoğu siyasetinde kendisine tehdit olarak algıladığı İran, Şii mezhebe dayalı devlet kimliği, ABD ve İsrail karşıtı söylemleri ile bölgede kilit ülke konumundadır. Son yıllarda İran'ın nükleer güç olma yolundaki çabaları bölgede güçlü bir İran istemeyen ABD ve İsrail tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. 2005 yılında radikal kanattan Mahmut Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ABD-İran ilişkilerini daha da germiştir. Esas olarak, İran nükleer çalışmalara Ahmedinejad döneminden önce başlamasına rağmen, ABD için sorun teşkil etmesi Ahmedinejad

¹¹⁷ Blaga, a.g.e, ss. 9.

döneminde başlamıştır. Bu kısımda İran'ın nükleer programı ve uluslararası sistemdeki yansımaları ele alınacaktır.

3.2.1.1. Nükleer Programın Tarihi Süreci

İran'ın nükleer programı uzun bir süredir uluslararası kamuoyunun gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Temelleri 1960'lara dayanan bu program, 2002'de İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını açıklamasıyla yeni bir aşamaya geçmiştir. 1960'da İran ABD'den, Tahran Üniversitesi'ndeki çalışmalar için 5 MG'lık araştırma reaktörünün yanı sıra, çok sayıda hücre de satın almıştır.¹¹⁸

ABD 1967 yılında İran'a Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere hafif su reaktörü ve laboratuvar malzemesi sağlamıştır. İran 1968 yılında "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı (NPT) imzalamış ve barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme hakkı kazanmıştır. İran 1970'li yıllarda da nükleer enerji konusundaki çalışmalarına hız vermiştir.

ABD Başkanı Nixon'ın 1972 Mayıs'ında İran'a gerçekleştirdiği ziyarette, İran'ın ABD ile nükleer işbirliğine ivme kazandırmıştır. Gerçekte bu durum 1969'da Nixon Doktrini ile Basra Körfezi'ndeki güç ilişkilerinin değişimi ile ortaya çıkmıştır. Buna göre; ABD'nin kendi bölgelerindeki istikrar için bölgesel olarak etkili devletlerin girişimlerinin desteklenmesine odaklanmıştır. Bu kapsamda ABD, SSCB'nin tasarılarını caydırmak için İran'ın gücünün arttırılmasını amaçlamıştır.¹¹⁹ İran'ın nükleer çalışmalarını düzenleyen İran Atom Enerji Kurumu 1973'de kurulmuştur.¹²⁰

22 Nisan 1975'te kabul edilen Ulusal Güvenlik Memorandumu'na göre ABD reaktörlerde kullanılmak üzere İran'a bazı malzemelerin sağlanmasını kabul etmiş,

¹¹⁸ Yavuz Cankara. *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 83.

¹¹⁹ Mustafa Kibaroglu, *İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2006 ss. 84.

¹²⁰ Berna Gürkaş, *Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007, ss. 190.

ayrıca nükleer reaktör yakıtından plütonyumun çıkarılması için tesis kurulmasında yardım teklif etmiştir. Bu kararların arkasında ise stratejik çıkarlar ve ekonomik kazanç yatmaktadır.¹²¹ Bu antlaşmanın onaylandığı 1975 yılına baktığımızda İran, günde 6 trilyon varil petrol çıkarmaktaydı, bugün ise bu rakam 4 milyon varil civarındadır. Yapılan hesaplara göre, bu antlaşmadan Amerikan firmalarının elde edecekleri gelir, o günün değeriyle 6 milyar dolardan fazlaydı. Başka bir deyişle, petrol zengini İran'ın nükleer olması ABD açısından sadece stratejik değil, kendi çıkarları bağlamında ekonomik açıdan da önemliydi.¹²² Nükleer projeleri konusunda kayda değer bir ivme kazanan İran, 1976'da Almanya ile altı nükleer enerji santrali yapılması konusunda antlaşma imzalamıştır. İran ve Almanya arasında aynı zamanda nükleer yakıt konusunda da sözleşme imzalanmış ve İran'a nükleer teknoloji satılması hususunda müzakereler yapılmış, ayrıca İranlı nükleer bilimcilerin Almanya'da eğitilmesine ilişkin geniş bir program hazırlanmıştır.¹²³

Carter döneminde ABD ve İran arasındaki ilişkiler gelişimini sürdürmüştür. Nisan 1977'de ABD nükleer güvenlik sahası alanında işbirliği ve nükleer teknoloji değişimi konularında anlaşmalar imzalanmıştır. Başkan Carter'ın 1977 sonunda Tahran ziyaretinde de kullanılmış nükleer yakıtı yeniden işlemesi için İran'a "En çok kayırılan ülke" statüsü tanınmıştır. Bu kapsamda 10 Temmuz 1978'de iki ülke arasında "Nükleer Enerji Antlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma hükümleri uyarınca işbirliğinin geliştirilmesi ve nükleer malzemelerin İran'a ihracının denetlenmesi konuları düzenlenmiştir.¹²⁴

ABD ve AB'nin İran'ın nükleer çalışmalarına destek politikasının kırılma noktası 1979 İran İslam Devrimi olmuş; bu tarihten sonra İran nükleer tesislerinin alt yapısını organize eden aktörler de değişmiş ve İran Doğu Bloğu ülkelerine yönelmiştir.¹²⁵ Aslında ABD 1979 kırılmasına dek, mevcut SSCB tehdidi karşısında

¹²¹ Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı, *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, TASAM Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 100.

¹²² Bülent Keneş, *Hasan Sabbah'tan Bugüne İran ve Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 191.

¹²³ Keneş, a.g.e, ss. 192.

¹²⁴ Kibaroglu, a.g.e, ss. 85.

¹²⁵ Yeliz Yazan, (1–2 Ekim 2012), *İran Nükleer Programı, Muhtemel Senaryolar ve Türkiye'nin Denge Politikası Çabaları*, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012, ss. 90.

çevreleme stratejisinin bir gereği olarak “Kuzey Kuşağı” yapılanması içerisinde, İran’ı kendi politikalarının bir parçası haline getirmeyi başarmıştı. Bu dönemde ise ABD nükleer silahlara yönelik politikasında Sovyetlere karşı üstünlüğe sahip olduğu için gizlilik kuralını benimsemiştir.¹²⁶

1979 Devrimi sonrasında İran lideri Humeyni, nükleer çalışmaların İslam’a aykırı ve israf olduğu gerekçesiyle durdurulması fetvasını vermiştir. Ancak Humeyni’nin ölümünün ardından 1980’li yılların sonlarına doğru İran’ın nükleer çalışmalarının devam etmesi kararı alınmıştır. Bu nedenle nükleer tesislerinin tamamlanması için özellikle Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya gibi ülkelerle temasta bulunulmuştur.¹²⁷ Nükleer çalışmaların yeniden başlatılması konusunda itici güç ise İran-Irak Savaşı’nda İran’ın yaşadığı deneyimler olmuştur. Savaşın maliyeti İran’ı ciddi ekonomik sıkıntılara sokmuş, İran savaş sırasında nükleer tesis gibi masraflı bir işe girişmek için ekonomik gücü kendinde bulamamıştır. Irak’la olan savaş İran’ın nükleer çalışmalarını bir yandan maliyet sebebiyle sekteye uğrattırken diğer yandan da askeri kapasitesini geliştirmesi zorunluluğunu İran’a hatırlatmış, böylece çift yönlü bir etkide bulunmuştur. İran’ın 1986’da yeniden nükleer çalışmalarına başlamasını ve çabasını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.¹²⁸

1990’larla beraber Tahran’ın askeri stratejilerinin iki ayağı olmuştur. Bir yandan, ülkenin geniş sınırlarının korunması için gerekli olan konvansiyonel silahların mümkün olduğunca dışa bağımlılığı azaltacak yollarla teminine gayret edilmiş, diğer yandan da, füze teknolojisi konusunda ilerleme sağlanmış ve ülkeyi adeta koruyucu bir kalkan içine alması umulan nükleer teknoloji elde edilmeye çalışılmıştır.

Tüm bunlarla birlikte günümüzdeki tepkilerle büyük bir paradoks oluşturacak şekilde, İran’daki nükleer çalışmaları tetikleyen ABD’nin desteği ve Stanford Araştırma Enstitüsü’nün bir raporu olmuştur. Bu rapora göre, İran 1990 yılına kadar

¹²⁶ Yazan, a.g.e, ss. 90.

¹²⁷ Dilek Aydın ve Arif Tekbıyık, *İran Nükleer Programının Türkiye’nin Güvenliğine Etkisi*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı: 5, 2007, ss. 110.

¹²⁸ Yazan, ss. 91.

20 bin MW'lık elektrik üretme kapasitesine ulaşmaya ihtiyaç duymaktaydı. Bu rapora dayanarak Şah, 1973'de gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı ve bunun akabinde ortaya çıkan petrol krizinin sağladığı maddi imkânları kullanarak, bunu İran'ı bölgenin nükleer gücü yapmak üzere büyük bir ekonomik fırsata dönüştürmeye çalışmıştır.¹²⁹

Nükleer silahların caydırıcılığı tartışma konusu olsa da Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ivme kazanan İran'ın nükleer programı üç stratejik amaca hizmet etmekteydi. Öncelikle Irak'ın nükleer programı ve güçlü konvansiyonel ordusunun karşısında denge kurmayı amaçlamaktaydı. İran, Körfez Savaşı'nda büyük bir darbe yemiş olmasına rağmen, Irak'ı hâlâ kendisine birincil bölgesel tehdit olarak görmekteydi. BM yaptırımları ve denetimlerinin Irak'ın NBC (Nükleer-Biyolojik-Kimyasal) programlarını ortadan kaldırdığına ya da yeterince sınırlandırdığına ikna olmamıştı. İkincisi, İran'ın sahip olacağı nükleer kapasite İsrail'in hâlihazırda sahip olduğu nükleer silahlara karşı İslâm adına bir cevap olarak düşünülmekteydi. Üçüncü neden ise İran'ın İslam dünyasının lideri ve Körfez'in baskın gücü olmak istemesiydi. İran ABD'nin bölgedeki varlığından dolayı ciddi güvenlik endişesi içinde olmuş ve ABD'yi Basra'ya müdahalede bulunduracak caydırıcı bir güce ihtiyaç duymuştur.¹³⁰

14 Ağustos 2002'de Washington'da düzenlenen bir basın toplantısında İran Ulusal Direniş Konseyi'nin eski bir üyesi ve Tahran'da önde gelen eleştirmenlerinden Ali Rıza Caferzade, İran rejimi içerisindeki sağlam kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak Natanz'da inşa edilen uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak'ta inşa edilen ağır su üretim tesisleri hakkında bilgiler açıklamıştır. Bu açıklamaları İran'ın nükleer silah yapımına giden yolda önemli ilerlemeler elde ettiğinin bir göstergesi olarak nitelendiren ABD, İran'ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamış ve böylece nükleer kriz süreci başlamıştır. ABD'nin İran karşıtı söylemine hız veren bu gelişme, UAEA'nın da İran konusunda daha belirgin bir rol oynamasına neden olmuştur.¹³¹ UAEA 2003 yılının Şubat ayında İran'ı ziyaret etmiş, İran'ın nükleer çalışmalarda bulunduğunu resmi olarak tespit ve teyit etmiştir. Bunun üzerine İran da uranyum zenginleştirme konusunda bazı ilerlemeler kaydettiklerini onaylamıştır.

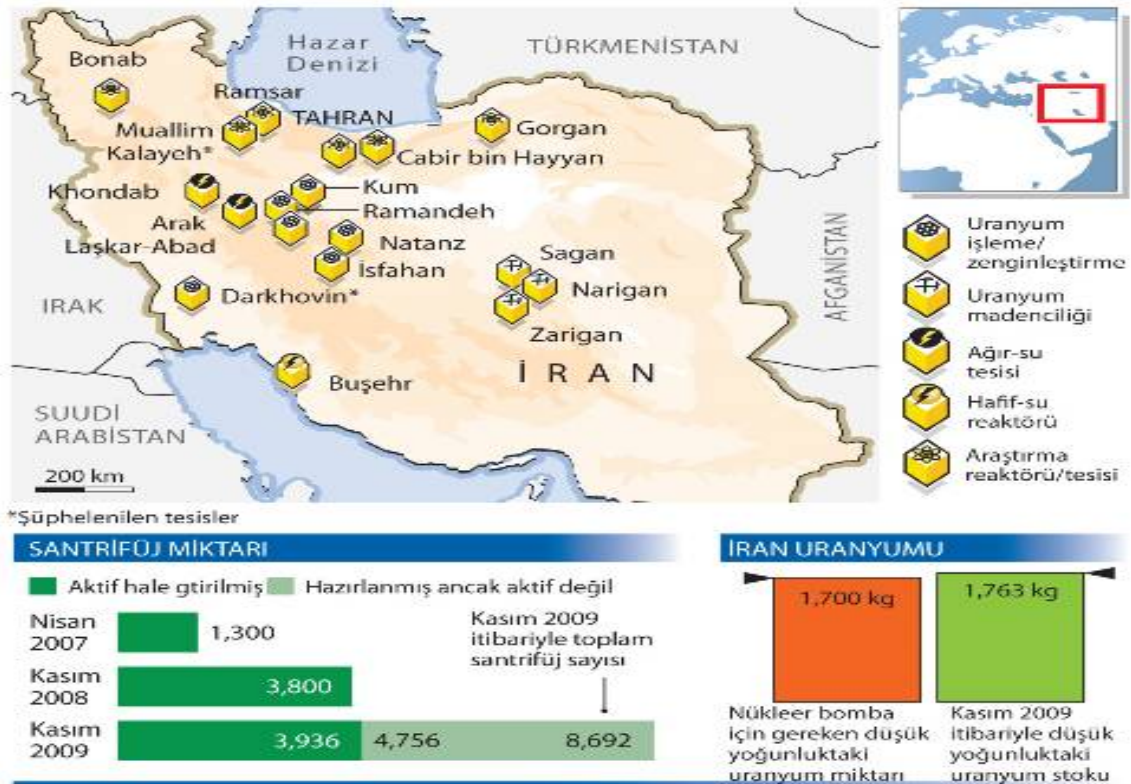
¹²⁹ Keneş, ss. 189.

¹³⁰ Keneş, ss. 198–199.

¹³¹ Kibaroglu, ss. 79–80.

İran, UAEA bilgisi dâhilinde bir düzine nükleer tesis işletmektedir. Bunlar, Buşehr, Bonab, Ramsar, Ramandeh, Arak, Darhouin, İsfahan, İstiglal, Gorgan, Karaj, Muallim Kalaye, Tahran, Kum ve Yezd tesisleridir. Aşağıdaki haritadan da izleyebileceğimiz gibi geniş bir alana yayılan bu tesisler içerisinde uranyum zenginleştirme, çıkarma ve araştırmaya yönelik faaliyetler yürütülmektedir.

Harita 1: İran'da Tespit Edilen Nükleer Tesisler



Kaynak: İran Nükleer Tesisleri, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/13882770.asp>, (Erişim Tarihi 29.05.2013).

2003 yılında Cumhurbaşkanı Hatemi, İran'ın nükleer yakıt zenginleştirme çalışmaları yürüttüğünü açıklarken, UAEA Direktörü Muhammed El-Baradei, İran'ın Natanz ve Arak'taki çalışmalarını gizleyerek NPT'ni ihlal ettiğini belirtmiştir. El-Baradei'nin İran'ın tüm tesislerini Ajans'ın denetimine açması yolunda 2003 yılı Ekim ayına kadar verdiği süre boyunca İran tesislerinde UAEA tarafından pek çok denetim yapılırken, bu süre karşılıklı suçlama ve savunmalarla geçmiştir. İran, 2003 yılı Eylül ayında UAEA müfettişlerinin bazı tesislerde zenginleştirilmiş uranyum bulması üzerine, NPT'nin Ek Protokolü'nü gönüllü olarak imzalamaya razı olurken, ABD yine

aynı ay içerisinde İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevkini talep etmiştir. Ancak AB troykasının devreye girmesi ile bu gerçekleşmemiştir.¹³²

2006 yılında İran ile BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi (Amerika, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere) ve Almanya'nın oluşturduğu P5+1 ülkeleri ile görüşmeler başlamıştır. P5+1 görüşmeleri iki ayaklı politika üzerine kurulmuştur. Bir taraftan İran ile müzakereler teşvik edilirken diğer taraftan müzakarelerden bir sonuç çıkmaması durumunda İran'a yaptırım uygulayarak, İran'ın fikrinin değiştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) tarafından bu zamana kadar bir çok yaptırım kararı alınmıştır. P5+1 ülkelerinin yaptırımlarla hedefledikleri; İran'ı zor durumda bırakarak müzakare masasına oturtmak ve böylece İran'ı taviz vermeye zorlamaktır. Bu yaptırımlara dair ayrıntılı bilgi ileriki bölümlerde verilecektir.

UAEA ile ilişkileri gerilen İran Nisan 2006'da yüzde 3 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardığını ilan etmesinin ardından; UAEA ile işbirliği yapmaması nedeniyle İran'ın nükleer dosyası Aralık 2006'da BMGK'ne gönderilmiştir. Güvenlik Konseyi'nde İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını ve UAEA'nın daha sıkı denetimlerine izin vermesini isteyen çeşitli kararlar alınmıştır.

İran Devrimi'nin 31. yıldönümü olan 11 Şubat 2010 günü Ahmedinejad, nükleer programdaki son başarıları atıfta bulunarak, İran'ın artık bir "nükleer devlet" olduğunu ilan etmiştir. İran, BMGK'nin yaptırım kararına karşı gelerek ilk parti uranyumu yüzde 19,75 oranında zenginleştirmiştir. Zenginleştirme işlemi UAEA tarafından uygun izleme sistemleri kurulamadan önce başlatılmış ve bu da Batıya yönelik bir başka provokasyon olarak değerlendirilmiştir. İran 2010 yıl itibarıyla 2,06 ton az zenginleştirilmiş uranyuma sahipti ve bu, yüzde 90 oranında zenginleştirildiği zaman iki nükleer silaha yetecek bir miktar anlamına gelmekteydi. Bu gelişmeler üzerine UAEA, 18 Şubat 2010 tarihinde İran hakkında bir rapor yayınlarak, İran'ın nükleer programının "askerî boyutlara" sahip olabileceğini açık bir şekilde ifade etmiştir.¹³³

¹³² Keneş, ss. 227.

¹³³ Keneş, ss. 259.

İran'ın füze sistemlerini geliştirmedeki kararlılığının son örneğini Devrim Muhafızları tarafından 3 Temmuz 2012 günü haşlatılan "Yüce Peygamber-7" tatbikatı kapsamında Beludstui bölgesinde uzun menzilli balistik füzeleri test etmesinden de anlayabiliriz. Uzun menzilli Şahap 1, 2 ve 3 füzelerinin katıldığı tatbikatta ayrıca orta ve kısa menzilli Fatih, Kıyam, Tonder, Fars Körfezi ve Zilzal füzeleri de fırlatılarak test edilmiştir. Her ne kadar dünya kamuoyu nükleer silahlara odaklanmış olsa da, nükleer silahları taşıyabilecek "atıcı unsurların" da bir o kadar yakın takibe alınması şarttır. Bu açıdan da, İran'ın Batı Avrupa'yı 2014'ten, ABD'yi ise 2020'den önce vurma kapasitesine erişemeyeceğinden yola çıkan Batı kamuoyundan önce, İran'ın füze menziline çoktan girmiş olan Türkiye gibi komşu ülkelerin bu gelişmelerden tedirgin olması gerekmektedir.¹³⁴

Son yıllarda ABD-İran ilişkilerinde iyimser bir hava oluşmuştur. Daha ılımlı dış politika yaklaşımına sahip Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin 2013'de iktidara gelişiyle ABD-İran arasında müzakereler yeniden başlamıştır. İki ülkenin dışişleri bakanlarının Newyork'ta görüşmesi, iki ülke arasında son 30 yıldır gerçekleşen en üst düzeyde görüşme olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber süreç, İran ile 5+1 ülkeleri arasında uzun süredir yapılan görüşmelerde bir ön anlaşmaya varılmasıyla hızlanmıştır. 2013'de Cenevre'de Uluslararası toplum ile İran arasında nükleer anlaşma imzalanmıştır. Böylece yaklaşık 20 yıldır süren anlaşmazlıklar için çözüm sinyalleri verilmiş olmuştur. Anlaşmaya göre; İran 6 ay içinde uranyum zenginleştirme çalışmalarını durduracak, karşılığında uygulanan ambargolar azaltılacaktı.¹³⁵ İran'la 5+1 ülkeleri arasında yapılan görüşmeler 7 ay uzatılmış, İran ile müzakerelerin sona erme tarihi 30 Haziran 2015 olarak belirlenmiştir.

3.2.1.2. İran'ın Nükleer Enerji Konusuna Bakış Açısı

İran ilk barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarına 1960'larda ABD'nin desteğiyle başlamıştır. İran nükleer krizi temelde ABD ile İran'ın sıcak barış olarak isimlendirilen ilişkilerinin bir yansımasıdır. 1979 Devrimi sonrasında birbirine

¹³⁴ Keneş, ss. 21.

¹³⁵ Abdullah Yeğin, *ABD-İran Yakınlaşması Gerçek Mi Hayal Mi?*, SETA, Sayı: 87, Mart 2014, ss. 14.

güvensiz iki ülke ilişkilerinde nükleer çalışmalara yönelik stratejileri ön plana çıkmıştır. Nükleer çalışmalarına Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) gözetiminde ve barışçıl amaçlarla başlayan İran, UAEA'nın nükleer silah üretimini ve kimyasal silah depolanmasını yasaklayan anlaşmasını, Silahsızlanma ve Kapsamlı Test Yasağı Anlaşmalarını imzalamıştır.¹³⁶

Soğuk Savaş ertesinde İran, ABD etkisini sadece Körfez ve Irak bölgesinde değil, Kafkaslar ve Orta Asya'da da hissetmiştir. Aynı dönemde Rusya'nın da arka bahçesi olarak gördüğü bölgede kendisini baskı altında hissetmesi iki ülkenin stratejik açıdan aynı çizgide buluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum İran'ın silah ihtiyacını karşılamak ve nükleer santraller kurmak bakımından kendisine yakın hissedebileceği stratejik ortaklar bulmasını zemin hazırlamıştır.¹³⁷

Kitle imha silahları geliştirdiğine dair iddiaları istikrarlı bir şekilde reddeden İran, bu tür silahları gayrimeşru ve ahlak dışı olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamanın bir gereği olarak İran, NPT'nin yanı sıra 1 Ocak 1993 günü Paris'te imzalanan Kimyasal Silahlar Konvansiyonu ve Biyolojik Silahlar Konvansiyonu'na o tarihte hiçbir Arap ülkesi taraf değilken, taraf olmuştur.¹³⁸

İran NPT kapsamında nükleer teknolojiye erişimini engellemeye çalışan ABD'nin, NPT'nin bütün tarafların araştırma yapma ve barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme hakkına işaret eden 4. maddesini ihlal ettiği iddiasıyla, sert şekilde protesto etmiştir. Hatta 1994 yılı Eylül ayında düzenlenen bir toplantı sırasında İran, Batı'yı NPT'den ayrılmakla tehdit etmiştir. İran Atom Enerjisi Kurumu sözcüsü Ali Şirzadiyan da ABD'nin, bir taraftan İran'ın barışçıl nükleer faaliyetlerini hedef alırken, diğer yandan İsrail'e bu konuda destek vermesinin oluşturduğu çifte standarda dikkat çekerek, İran'ın Ortadoğu'nun nükleerden arındırılması konusunda sunduğu kapsamlı planı hatırlatmış ve nükleer silah peşinde olmadıklarını tekrarlamıştır.¹³⁹ Bu nedenle ABD'nin uranyum zenginleştirmeye son verilmesi talepleri reddedilmektedir. Ayrıca İran'ın Natanz ile ilgili bilgilendirme yapılmamasını, bu devletin güvenlik

¹³⁶ Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 45.

¹³⁷ Özkan, ss. 23.

¹³⁸ Keneş, ss. 168.

¹³⁹ Keneş, ss. 218.

denetimi yükümlülüklerinin ihlali olarak değil, bir hata olarak UAEA tarafından onayladığını savunmaktadır.¹⁴⁰

İran'ın nükleer enerji politikası baştan beri nükleer enerji üretiminin barışçıl amaçlarla doğal bir hak olduğu ve bundan vazgeçmeyeceği söylemine dayanmaktadır. İran, UAEA'nın gözetiminde başlattığı nükleer çalışmalarının, uluslararası topluma tehdit oluşturmadığını diplomatik kanallarla açıklamaya çalışmaktadır. Başta ABD olmak üzere, Avrupa Birliği ve bölge ülkeleri İran'ın nükleer çalışmaları ile yakından ilgilenmektedir.

İran'ın her fırsatta dile getirdiği nükleer geliştirmelerin barışçıl amaçlara yönelik olduğu söylemi dışında, zaman zaman söylemsel açıdan nükleer çalışmaların ABD ve İsrail'e yönelik olduğunu açıklayan isimler de olmuştur. İran “Büyük Şeytan” olarak gördüğü ABD'yi ve “Küçük Şeytan” olarak da gördüğü İsrail'i bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu tehdit algılamasından ötürü, kendini güvende hissetmek için nükleer kapasitesini arttırma amacındadır.

Devrim Muhafızları Eski Komutanı Yahya Rahim Safavi, 1998'de Cemeeh Gazetesi'nde yayınlanan bir demeçte, Hatemi'nin politikalarına gönderme yaparak, *“Amerika'dan gelen tehlikeleri medeniyetler arası diyaloglarla engelleyebilecek miyiz? Kimyasal ve Nükleer silahlanmayı durduran anlaşmaları imzaladıktan sonra gelecekte İslam Cumhuriyeti'ni uluslararası Siyonizm'den koruma şansımız olacak mı?”* diyerek, nükleer çalışmaların, ülke ve rejimin teminatı olarak görüldüğünü vurgulamıştı. Tahran'da nükleer silah elde etme konusunda farklı görüşlerin de seslendirildiğini iddia edenler, Hatemi döneminin Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin, nükleer silahların şifesinde durması gereken bir cin olduğu yönündeki sözlerini örnek göstermektedir.¹⁴¹ İran'ın bakış açısından konvansiyonel alanda ihtiyaç duyulan silah ve mühimmat, Soğuk Savaş sonrasında bu malzemeleri ihraç etmeye istekli eski Doğu Bloğu ülkeleri, Çin ve K. Kore'den temin edilmeye çalışılmıştır. Bölgenin en önemli askeri güçlerinden biri olan Irak'ın elindeki İran'a göre daha nitelikli silahların, iki Körfez savaşı boyunca Amerikan saldırıları karşısında düştüğü durum dikkate

¹⁴⁰ Kibaroglu, ss. 80.

¹⁴¹ Cankara, ss. 113–114.

alındığında, konvansiyonel gücün ülkenin güvenliğini ve rejimin geleceğini bütünüyle teminat altına alması ihtimali zayıf görünmektedir.¹⁴²

Ahmedinejad 2006 yılı Eylül’ünde BM’de yaptığı konuşmada, İran’ın UAEA üyesi ve NPT imzacısı olduğuna değinerek, bütün nükleer faaliyetlerin şeffaf, barışçıl ve UAEA müfettişlerinin denetiminde olduğunu savunmuş ve meşru olarak tanınmış hakların neden sorgulandığını gündeme getirmiştir. Ahmedinejad, İran’ın barışçıl nükleer enerji programına itiraz edenlerin kendileri nükleer enerji kullanan, nükleer silah üreten, hatta bu silahları kullanan ülkeler olmasının meydana getirdiği çelişkiye dikkat çekmiştir.¹⁴³

22 Şubat 2008 günü UAEA, Safeguard Antlaşması’nın uygulanmasına dair son raporunu yayımlamıştır Raporun İran’ın nükleer silahlanma programına ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmadığına ilişkin kısmı geniş yankı bulmuştur. Ahmedinejad, UAEA raporunun İran milletinin bir zaferi olduğunu açıklamıştır. Tüm bu gelişmeler taraflar arasındaki gerilimin azalarak, yeni müzakere paketlerinin ortaya konulması için olumlu bir zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede P5+1 (5 BM Güvenlik Konseyi üyeleri ve Almanya) sorunun çözümü için daha somut öneriler ortaya koymaya başlamıştır.¹⁴⁴

Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin nükleer programa karşı tavrı, Ahmedinejad’a göre daha ılımlı karşılanmaktadır. Nitekim Seçildikten sonra 2013’de 5+1 ülkeleri ile başarılı sayılabilecek bir nükleer anlaşma imzalamışlardır. Böylece, 35 yıldır sorunlu ilişkileri olan ABD ile yumuşa sürecine girme sinyalleri verilmiştir. Bu anlaşma ile Ruhani İran halkına vaadettiği ambargoların kaldırılmasını kısmen sağlamıştır.

3.2.1.3. ABD’nin Nükleer Enerji Konusuna Bakış Açısı

Nükleer silahları üreten ilk ülke ABD olmuştur. İlk denemesini Nagazaki ve Hiroşima’da yapan ABD, nükleer silahların dehşet verici boyutundan ötürü bir süre bu bilgiyi saklı tutmuştur. Ta ki, Sovyetler’in de nükleer silah yapabilme kapasitesine

¹⁴² Cankara, ss. 114.

¹⁴³ Keneş, ss. 239.

¹⁴⁴ Keneş, ss. 243.

ulaşıncaya kadar. Sovyetlerin nükleer başarisından sonra, ABD'in nükleer teknolojiye ait bilgiyi ilk paylaştığı  lke İngiltere olmuştur. Fakat İngiliz şirketleri bu bilgi sayesinde önemli kazançlar elde etmişlerdir. İngilizler ilk atom denemesini 1952'de gerçekleştirmiş, 1955'lere gelindiğinde ise daha da geliştirmişlerdir.¹⁴⁵ Bunun  zerine, 1953'de ABD Başkanı Eisenhower'ın ileri sürdüğü "Barış için Atom" projesiyle beraber atomun barışçıl amaçlı kullanılmasına başlanmıştır ABD müttefik olarak gördüğü ülkelere küçük çaplı araştırma reaktörleri kurmuş ve bu ülkelerde gerekli teknolojinin transferi ile gerekli kadroları yerleştirmiştir. Böylece nükleer enerjiden, elektrik  retililebilecek, fosil kaynakların daha az kullanımı sağlanacak ve teknoloji gelişecekti. Yani ABD tarafından nükleer gücün "faydalı" olduğu savunulmaktaydı.¹⁴⁶

ABD, İran'ın nükleer programına, en başından beri nükleer silah üretme ama ı taşıdığı gerekçesiyle karşı idi. Ve ABD'nin bu konuda kesin tavrı, İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına tamamen son vermesiydi.

ABD ve İsrail başta olmak üzere bazı devletler, bu çalışmalarının asıl amacının nükleer silah yapmak olduğunu ileri sürmüş, ve İran'ın nükleer silahlarının yayılmasını önlemeyi amaçlayan NPT'yi ihlal ettiğini savunmuşlardır. İran her nekadardaki bu çalışmaların barışçıl amaçlı olduğunu iddia etse de UAEA tarafından nükleer çalışmaların barışçıl olduğuna dair teyit alamamıştır.

ABD'nin çalışmaların durdurulmaması durumunda İran'a karşı ileri süreceği tehdit, yaptırımlar ve askeri müdahale olmuştur. ABD en başından beri istediği, meselenin UAEA yetkisinden çıkararak BMGK'ne taşınmasıydı. Böylece yaptırımlar ve askeri müdahale BMGK tarafından alınabilecekti. 2006 yılında meselenin BMGK'ne taşınmasıyla, ABD amacına ulaşmış oldu.

Washington yönetiminin son dönemlerde İran'ın nükleer çalışmalarını gündemde tutmasında, söz konusu çalışmalarda geçmişe göre daha somut aşamalara gelinmiş olması kadar, ABD'nin 11 Eylül'den sonra dünya ve bölgeye bakışı da etkili olmuştur.

¹⁴⁵ Baylis, Stoddart, a.g.e.,ss. 14,

¹⁴⁶ Ekinci, ss. 13-14.

ABD nükleer enerji üretmek için uranyum zenginleştirme hedefinde olan İran'a karşı ABD'nin tehdit edici davranışları iki nedene dayanmaktaydı. Birinci neden kitle imha silahlarının yayılması Amerikan hegemonya stratejisiyle çakışmasıdır. Bu nedenle Kuzey Kore ve İran'a baskı uygulamak gerekmektedir. İkinci olarak da Ortadoğu'da bulunan İran'ın nükleer silah geliştirebilmesi İsrail'in Pro-Siyonist politikasını tehdit etmektedir. Musevi milliyetçiliği diyeceğimiz bu politikaya göre; İsrail'e gelen Musevi göçü duracak ve sürekli tehdit psikolojik rahatsızlıklara yol açacaktır.¹⁴⁷

ABD'nin 11 Eylül sonrasında açıkladığı yeni ulusal güvenlik stratejisi ve bu bağlamda izlemeye başladığı önleyici savunma stratejisi; hiç şüphesiz kitle imha silahlarına sahip olma hedefinde veya çabasında olan yeni devletlerin ABD güvenliğine tehdit oluşturduğu fikrini de kapsamaktadır ve bu kapsamda ABD, haydut devlet olarak açıkladığı İran ve Kuzey Kore'nin uranyum zenginleştirme ve ilgili faaliyetlerinin derhal sonlandırılmasını hedeflemiştir.

İran'ın enerji ihtiyacından dolayı nükleer reaktör kurma planı yaptığına dair gerekçeleri inandırıcı bulmayan ABD, 1994 yılı itibariyle bu ülkenin dünyanın toplam petrol rezervlerinin % 9,3'üne denk gelen, yani 92,86 milyar varillik ispatlanmış petrol rezervine sahip olduğuna hatırlatmaklaydı. 1993 üretim istatistikleri temel alındığında İran'ın 72 yıllık bir petrol kaynağı mevcuttu. İran doğalgaz rezervleri konusunda da Rusya'nın hemen ardından ikinci sırada gelmekte ve 73 milyar fit tüplük bir rezerve sahip bulunmaktaydı Üstelik doğalgazın enerji amaçlı kullanımı nükleer enerjiye göre çok daha kolay ve ucuzdu.¹⁴⁸

Gerçekte ABD tarafından İran'ın nükleer silaha sahip olabileceğine yönelik iddialar 1990'ların sonunda başlamıştır. Özellikle düşünce kuruluşları ve hükümet dışı aktör ve akademisyenlerden bu yönde çalışmalar bu dönemde yoğunlaşmıştır. 1997'de David Tanks 1997'de İran'ın üç yıl içerisinde nükleer silaha sahip olabileceğini ve Şahab füzeleri ile ABD topraklarını vurabilecek kapasiteye ulaşabileceğini savunmuştur. Benzer şekilde Anthony Cordesman İran'ın zincirleme

¹⁴⁷ Köni, ss. 86.

¹⁴⁸ Keneş, ss. 210.

nükleer reaksiyonun gerçekleştirilmesini sağlayan aracı elde etmesi ile silah yapabileceğini açıklamıştır. Michael Eisenstadt ise 2000 yılında İran'ın nükleer silah yapmak için farklı ülkeler ile temasta olduğunu savunmuştur.¹⁴⁹

90'lı yılların sonundan itibaren İran nükleer programının önemli ölçüde ivme kazanması, ABD'nin İran'ı yakın takibe almasına yol açmıştır. 1999'da ABD istihbarat birimi CIA'in başkanlığını yapan George Tenet sunduğu bir raporda İran'ın nükleer programına ilişkin büyük bir ilerleme içinde olduğunu ve İran'da gerek Reformist kanadın gerek Muhafazakâr kanadın nükleer silah programını geliştirme konusunda hemfikir olduklarını belirtmiştir.¹⁵⁰

Gerçekte İran doğal kaynakları açısından çok zengin olan bir ülkedir ve ülke gelirlerinin önemli bir bölümünü petrol ve doğalgaz ihracatından elde etmektedir. Böyle bir ülkenin enerji gereksinimi için nükleer enerji santralleri kurmak istemesi birçok ülke tarafından kuşkuyla karşılanmakta ve bunu ileride kendilerine karşı tehdit olabileceğini düşünerek İran'ın rejimi ve dünya ile genel anlamdaki ilişkileri nedeniyle şüpheyile bakılmaktadır.

Kuşkusuz İran'ın nükleer çalışmaları konusunda ABD'nin politikalarını etkileyen önemli bir unsur da İsrail'dir. İran'ın olası nükleer silah sahibi olması bölgede ABD ve İsrail'in çıkarlarını ciddi biçimde tehdit edecektir. İsrail'in nükleer silah sahibi olduğunun bilinmesi nedeniyle herhangi bir büyük savaşta, stratejik bir dengesizlik ortaya çıkabilecektir. İran'ın nükleer enerjiye sahip olması durumunda ise İsrail'in bu avantajı bitecektir. Bundan ötürü İsrail her fırsatta İran'a uygulanacak yaptırımlar konusunda ABD'ye baskı yapmaktadır.¹⁵¹

3.2.1.4. ABD'nin İran'ın Nükleer Programına Yönelik Uyguladığı Caydırıcılık Politikası

ABD uzun yıllardan beri İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmek amacıyla çeşitli alanlarda yaptırımlar uygulamaktadır. ABD'nin İran'a karşı uyguladığı

¹⁴⁹ Özkan, ss. 25.

¹⁵⁰ W. Seth Carus, *Iran and Weapons of Mass Destruction*, Middle East Review of International Affairs, Vol. 4, No. 3, 2000, ss. 57.

¹⁵¹ Ercan ve Bilgin, a.g.e., ss. 3.

yaptırımların başlangıç tarihi 1990'lara dayanmaktadır. ABD 1996 yılında İran'a yapılacak uluslararası enerji yatırımlarının önünü kesmek amacıyla İran Yaptırımlar Yasası'nı (CISADA) çıkartmıştır.

ABD son yıllarda İran'a uyguladığı yaptırımlarda daha çok mali sistemini hedef almaya başlamıştır. İran'ı uluslararası finans sisteminden izole etme yönünde olan bu yaklaşım, İran'ın nükleer programının barışçıl olmadığı ve terörizmi finanse ettiği gerekçelerine dayandırılmaktadır. ABD Hazinesi, ABD'nin riskli ilan ettiği İran mali kurumları ile finansal işbirliği yapan kurumları Amerikan finans sisteminden izole etmekle tehdit etmektedir.¹⁵²

Ticari faaliyetler ile İran'a yapılacak yatırım ve ABD yardımlarının azaltılması, uluslararası alanda İran'a ödünç para verilmesinin veto edilmesi, İran'la iş yapan yabancı şirketlerin de işlemlerini kısıtlayıcı kanun ve kararlara dahil edilmesi Amerikan yaptırımlarının temel unsurlarıdır. ABD'nin en yaygın finansal yatırım aracı nükleer yayılmanın önlenmesine yönelik olarak Bush'un 2005'te çıkardığı 13382 nolu kararnamedir. Bu kararname, yaptırımlara konu olan kurumların Amerika'da veya Amerikan vatandaşlarının denetiminde bulunan bütün mal varlıklarının bloke edilmesini öngörüyor ve Amerikan kurumlarını bu kurumlarla iş yapmaktan men ediyordu.¹⁵³ Bu karar ile İran'da birçok kurum ve kişiler hedef alınmıştır.

ABD Senatosu 2012 yılında İran'a yeni yaptırımlar öngören paketi onaylamıştır. Bu yaptırım paketine göre, İran'ın enerji, liman, nakliyat ve gemi sanayi sektörleriyle iş yapılmasını kısıtlanıyor ve bu ülkeye grafit, alüminyum ve çelik gibi, gemi sanayi ve nükleer sektörlerle alakalı ürünler satan veya tedarik eden bireylere cezalar öngörülüyor. AB'de İran'a karşı gaz, bankacılık ve deniz taşımacılığı konusunda yeni bir yaptırım paketi üzerinde anlaşmaya varmış ve 27 AB üyesinin Tahran'da doğalgaz alımını durduracağını açıklamıştır.

ABD, BM ve AB tarafından ağır yaptırımlara maruz kalan İran, 2013 yılında müzakere masasına oturdu. 2013 yılında İran ile 5+1 ülkeleri arasında nükleer

¹⁵² Bayram Sinkaya, Ali Kemal Yıldırım, *İran Yaptırımlarının Mali Boyutları*, Ortadoğu Analiz, Cilt: 2, Sayı: 13, Ocak 2010, ss. 43.

¹⁵³ Sinkaya, Yıldırım, a.g.m., ss. 41-47.

Çalışmaların azaltılmasına yönelik önemli bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma gereğince, İran yüksek seviyede uranyum zenginleştirmesini durdurmayı kabul etmiştir. Bu anlaşma İran'a uygulanan ambargoların azaltılması açısından büyük öneme sahiptir. Anlaşma kapsamında, petro- kimya ihracatı, otomotiv sektörü, altın ticaretine yönelik uygulanan ambargolar askıya alınacaktır.

İran ile 5+1 ülkeleri 25 Kasım 2014'de Viyana'da gerçekleştirilen görüşmelerde müzakereleri 7 ay uzatılmışlardır. ABD Senatosu Bankacılık komitesi İran'a karşı yeni yaptırım planını onaylamıştır. Bu plana göre; İran ile 5+1 ülkeleri arasında 30 Haziran 2015'e kadar nihai bir uzlaşma sağlanamazsa, yaptırımlar artacaktır.

İran'ın nükleer silahlara sahip olma isteği iddiasıyla ABD, İran'la olan ticari ilişkilerine kısıtlamalar getirerek, İran'ı nükleer çalışmalarından vazgeçirmeye çalışmıştır. ABD, 2006'dan sonra İran'a uygulanacak yaptırımları çok taraflı hale getirmek için seferberliğe başlamıştır. Yaptırımlar ve ambargoların başını ABD çekse de, İran'a karşı BM Güvenlik Konseyi ve Avrupa Birliği ülkeleri de bir dizi yaptırım kararları ve ambargolar uygulamışlardır.

İran'ın uranyum zenginleştirme çabalarının ABD ve İran arasında gerilime neden olması ardından, AB'nin önde gelen üç ülkesi müzakereye gidilmesi için taraf olmuştur. Bu müzakerelerden bir sonuç elde edilememesi üzerine İran gönüllü olarak durdurduğu faaliyetlerin yeniden başlatılacağını duyurmuştur. Bunun üzerine UAEA Genel Kurulu 4 Şubat 2006 tarihli toplantısında İran dosyasını BM Güvenlik Konseyine havale etme kararı almıştır.¹⁵⁴

BM Güvenlik Konseyi İran'ın nükleer faaliyetleri hakkında bu zamana kadar 8 karar almıştır. Bunlar; 1696 (Temmuz 2006), 1737 (Aralık 2006), 1747 (Mart 2007), 1803 (Mart 2008), 1835 (Eylül 2008), 1929 (Haziran 2010), 1984 (Haziran 2011) ve 2049 (Haziran 2012) sayılı kararlardır. Bu kararlarda genel olarak İran'ın NPT'yi imzalamış ülke olarak esas itibarıyla barışçı gayelerle nükleer enerji üretimine hakkı olduğu kaydedildikten sonra İran'ın UAEA koyduğu kaidelere uyması istenmekte bu

¹⁵⁴ UAEA, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/15, 27 Şubat 2006.

çerçeve de uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, UAEA ile yakın işbirliği ilişkileri içinde hareket etmesi, üye ülkelerin de İran'a yönelik ticaretinde veya ülkelerinden İran'a transit geçecek hassas maddelerle ilgili olarak kısıtlamalar üzerinde durulmaktadır.

BM Güvenlik Konseyi şartı 7. Bölüm "Barışın Tehditi" kapsamına alınmasıyla tüm devletleri kapsayıcı niteliği taşıyan BM kararların ilki 2006 yılındaki gelişmelerin ardından alınmıştır. BMGK 31 Temmuz 2006 tarihinde, İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin ilk resmi bağlayıcı karar niteliğini taşıyan 1696 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu kapsamda belirtilen hükümler şunlardır:

*"a) İran UAEA'nın GOV/2006/14 sayılı kararını çok geçmeden uygulamalı ve gerekli adımları atmalıdır. b) İran'ın zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin askıya alınması gerekmektedir. c) İran'ın gerekli adımları atması halinde sorunun diplomatik yollarla çözüleceği inancı vardır. d) İran'a önerilen AB önerisi desteklenmektedir. e) İran'ın mevcut faaliyetleri için gerekli malzemelerin transferinin engellenmesi için tüm ülkelere çağrı yapılmıştır. f) UAEA'nın yetkisini güçlendirmek konusundaki kararlılığını ve UAEA Genel Kurulunun rolünü güçlü bir şekilde desteklediğini açıklamıştır. g) UAEA Direktöründen bu hükümlerin uygulanıp uygulanmadığı ile ilgili rapor hazırlanması istenmiştir. ğ) İran'ın bu hükümlere aykırı davranması halinde BM Anlaşmasının 7. bölümünün 41. maddesi hükmü gereğince yaptırımların uygulanması kabul edilmiştir."*¹⁵⁵

Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi Güvenlik Konseyi İran'a kesin bir dille faaliyetlerini durdurma çağrısı yapmış ve bu yöndeki adımların diplomatik çözümünü kolaylaştıracağını duyurmuştur. Ancak Tahran yönetimi bu kararı kınayarak faaliyetlerinin devam edeceğini açıklamıştır.

22 Aralık 2006'da BMGK, İran'a doğrudan ya da dolaylı hassas nükleer malzeme ve balistik füze satışı ya da transferinin engellenmesini öngören yaptırım kararını, oybirliğiyle 1737 Sayılı Güvenlik Konseyi kararını kabul etmiştir. İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından hazırlanan karar tasarısına 15 üye ülke onay vermiştir. İlgili düzenleme kapsamında İran'a uygulanacak yaptırımlar şu şekilde özetlenebilecektir.

"İran, Uluslararası Atom Enerji Kurumu ile işbirliği yaparak nükleer faaliyetlerini gecikmeksizin askıya almalıdır. Tüm ülkeler İran'ın nükleer

¹⁵⁵ UN Security Council, *Resolution 1696*, S/RES/1696 (2006), 1 Temmuz 2006.

*zenginleştirme, yeniden işleme, ağır su reaktörleri, nükleer silah sevkiyat sistemlerinin geliştirilmesi ve bu konularla ilgili araştırma-geliştirme faaliyetlerine katkıda bulunacak malzemelerin, teknolojinin ve finansmanın İran'a sağlanmasını ve satışları yasaklayacaktır. İran'ın bu tür faaliyetlerine katılan kişilere ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurulması gibi yaptırımlar uygulanacaktır.”*¹⁵⁶

İran'ın alınan kararlara uymayıp ve verilen süreyi doldurması sebebiyle BM 2007'de 1747 sayılı karar ile İran'a yeni yaptırımlar getirmiştir. 1747 Sayılı Karar ile İran'a hassas nükleer malzemelerin ve balistik füzelerin doğrudan veya dolaylı olarak satışı yasaklanırken, UAEA tarafından tespit edilecek hassas nükleer faaliyetlerin, derhal askıya alınması öngörülmüştür.¹⁵⁷

Kararın ek kısmında, aşağıda verilen listeler sıralanmış ve listelerde adı geçen kişi ve kuruluşların tüm ülkedeki malvarlıklarının dondurulmasına ve seyahat izinlerinin kısıtlanmasına karar verilmiştir. Nükleer programa dahil olan kuruluşların listesi, balistik füze programına dahil olan kuruluşların listesi, nükleer programa dahil olan kişilerin listesi, balistik füze programına dahil olan kişilerin listesi, hem nükleer hem balistik füze programına dahil olan kişilerin listesi.¹⁵⁸

İran'ın bu karara tepkisi oldukça sert olmuş ve kararı kınamıştır. İran'a verilen sürenin dolması ve İran'ın verilen karara uymamasından 1 ay sonra ikinci bir yaptırım kararı onaylanmıştır. Bu kararda, İran kökenli silahların ihracatının yasaklanması, füze ve nükleer faaliyetlerle bağlantılı olduğu düşünülen 15 şahıs ve 13 kuruluşun malvarlıklarının dondurulması gibi kararlar yer alıyordu. Aynı zamanda kararda, tüm devlet ve uluslararası kuruluşlardan insani konular haricinde İran ile kredi, imtiyaz ve mali yardım anlaşmaları yapmamaları istenmiştir. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi durumunda, BM bu yaptırımlardan vazgeçme taahhüdünde bulunmuştur. Fakat yine İran bu kararları geçersiz olarak addetmiştir.¹⁵⁹

İran'ın alınan kararlara uymayıp, her geçen gün gelişerek devam eden faaliyetlerini sınırlamak amacıyla 2008'de 1803 Sayılı bir başka BM kararı daha alınmıştır. Bu karar, nükleer ve füze çalışmalarına dahil olmuş bazı isimlere seyahat

¹⁵⁶ Gürkaş, ss. 199.

¹⁵⁷ Ekinci, a.g.e., ss. 115.

¹⁵⁸ Ekinci, ss. 116.

¹⁵⁹ Ekinci, ss. 123.

kısıtlamasını düzenlerken, mal varlığı dondurulan özel ve tüzel kişilerin listesi çoğaltılmıştır.

BMGK 2008’de aldığı 1835 Nolu karar ile, önceden aldığı bütün kararları teyit etmiş ve Konsey’in taleplerini yinelemiştir. BMGK’nin 2010’da aldığı 1929 Nolu kararda, İran’ın nükleer faaliyetlerini ve nükleer silah sistemi geliştirme çabalarını hedef almaktaydı. Daha sıkı mali kısıtlamalar, genişletilmiş kargo araçlarının incelenmesi ve genişletilmiş silah ambargosunu da içeren yaptırımlar kabul edilmiştir.¹⁶⁰ 2011’de çıkan 1984 Nolu karar ve 2012’de çıkan 2049 Nolu karar, 1929 Nolu kararı destekleyici nitelikte olmuştur.

Bunun devamında ABD ve AB İran’a karşı BMGK kararlarını destekleyici tek taraflı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. AB BMGK’inin aldığı kararları kendi mevzuatlarına uyumlu hale getirerek uygulamaya koymuştur. AB’nin yaptırımları 2007’de başlamış olup alınan her kararda yaptırımların ağırlığı biraz daha artmıştır. AB’nin 2010’da aldığı karar, bu zamana kadar aldığı bütün kararların en ağır olanıdır. Bu karar, AB üyesi ülkelerin insani amaç dışında İran’a finansal yardımda bulunmamalarını, İran ile ilişkili gıda ürünlerinin tranferlerine dair kısıtlamaları, İran bankaların AB üyesi ülkelerde ve AB üyesi ülkelerin İran’da şube açmasına dair yasaklamaları, İran’ın nükleer ve balistik füze geliştirme çalışmalarına katkıda bulunmuş kişi ve kuruluşların tüm varlık ve ekonomik kaynaklarının dondurulmasını içeriyordu.¹⁶¹

Genel bir değerlendirme yaptığımızda İran’a yönelik yaptırım kararları çok sert ifadeler içermemektedir. Bunun temel nedeni ise; özellikle ekonomik nedenlerle Çin ve Rusya’nın karşı çıkmasıdır. Rusya ve Çin, İran ile olan ticari ilişkilerini göz önüne alarak İran’a karşı kendi çıkarlarına zarar verecek ölçüde ağır bir yaptırım kararına izin vermemektedir.

¹⁶⁰ Halil inancık, *İran’ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları*, History Studies, Volume 5, Issue 2, March 2013, ss. 30.

¹⁶¹ Tahir Cem Berik, Ali Cemal Yıldırım, *İran’a Yönelik Uluslararası Ekonomik-Finansal Yaptırımlar ve Bankacılık Sektörümüz*, Bankacılar Dergisi, Sayı: 79, 2011, ss. 29.

ABD ve İran arasındaki nükleer gerginlik ile ilişkilendirilebilecek en önemli antlaşma kuşkusuz NPT'dir. Daha önce de belirtildiği gibi nükleer silahların yayılmasının önlenmesi amacıyla yapılan antlaşma hükümlerine göre; taraf ülkeler altı ay içinde tüm nükleer tesisleri ile ilgili kapsamlı bilgilendirmede bulunması ve denetimler ile ilgili belge imzalanması gerekmektedir.

İran'ı 1968'de imzaladığı NPT, 1970'de onaylanmıştır. Bu antlaşma ile nükleer silaha sahip olmayan imzacı devletler söz konusu silahlara sahip olma arayışı içerisine girmemeyi taahhüt etmekte, barışçıl amaçlı olmak kaydıyla nükleer enerji üretme hakkına sahip olmakta, UAEA'nın nükleer enerjinin barışçıl amaçlar dışında kullanılıp kullanılmadığını denetleme yetkisini kabul etmekteydi.¹⁶²

NPT 1 Ocak 1967 öncesinde nükleer silah ve patlayıcı üreten ülkeleri nükleer devlet olarak tanımlamıştı ve sahip olunan teknolojik bilgilerin hiçbir şekilde devir edilemeyeceğini, nükleer silah sahibi olmayan hiçbir devletin teknolojik bilgileri hiçbir şekilde almak istemeyeceğini belirtmektedir. Antlaşma hükümleri ayrıca UAEA'nın denetimleri, barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerin yanı sıra nükleer silah sahibi devletlerin zamanla silahsızlanmaya gideceğini belirten hükümler içermektedir.¹⁶³ 2002'de İran'ın gizli nükleer faaliyetlerini açıklaması üzerine, bunun gerçeklik payının açıklanması hakkında türlü görüşmeler başlamıştır. UAEA'nın araştırmaları neticesinde nükleer tesislerin varlığı onaylanmıştır. Meselenin ciddiyetinin artmasıyla konu Avrupa Birliği'nin gündemine de oturmuştur.

2003 de Avrupa Birliği Üçlüsü (Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık)'nın Dış İşleri Bakanları müzakare için Tahran'ı ziyaret etmişlerdir. Yoğun müzakereler sonucunda 21 Ekim 2003'de Tahran Deklarasyonu'nu imzalamışlardır. Bu deklarasyonla İran gönüllü olarak nükleer faaliyetlerini askıya almayı kabul etmiştir. Deklarasyondan sonra İran UAEA'nın denetim hakkını çoğaltan Ek Protokolü

¹⁶² Gökhan Telatar *Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, ss. 54.

¹⁶³ Zafer Akbaş ve Âdem Baş, *İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları*, History Studies: International Study of History, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013, ss. 24.

imzalamıştır. İran'ın Ek Protokolü imzalaması olumlu havaya sebep olduysa da bu çok uzun sürememiştir.¹⁶⁴

Bir yandan UAEA İran nükleer tesislerinin denetimlerine devam ederken, diğer yandan İran ile Avrupa Birliği Üçlüsü arasındaki müzakereler gündemdeydi. Bu müzakereler sonucunda 15 Kasım 2004 tarihinde İran ile Avrupa Birliği Üçlüsü arasında Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İran tüm uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve yeniden işleme faaliyetlerini gönüllü olarak askıya almayı kabul etmişti. Paris Anlaşmasıyla kurulan yumuşama dönemi İran'ın İsfahan Tesislerinde uranyum dönüştürme faaliyetlerine başlamasıyla son bulmuştur.¹⁶⁵

Geçen süreç içerisinde Mayıs 2010'da Türkiye İran ve Brezilya'nın da katılımıyla Tahran'da gerçekleştirilen antlaşmayla İran 1200 kilogram düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum karşılığında nükleer tesislerinde kullanmak üzere yakıt alması ve takas işleminin Türkiye'de gerçekleşmesi karara bağlanmıştır.¹⁶⁶ Ancak bu olumlu olarak değerlendirilebilecek adım BMGK'nde yankı bulmayarak 9 Haziran 2010'da BMGK olağan toplantısında alınan 1929 Sayılı Karar gereği İran'a ek yaptırımlar uygulama kararı çıkmıştır. 5+1 Ülkeleri ve İran 23 Kasım 2013'de İsviçre'nin Cenevre kentinde nükleer silahlara dair bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma uyarınca, İran yüksek seviyede uranyum zenginleştirmesini durduracağını bildirmiştir.

3.2.2. ABD-İran Arasında Petrole Dair Yaşanan Sorunlar ve Caydırıcılık Politikası

ABD-İran arasında gerginliğe neden olan konulardan biri de petrol ve enerji kaynakları ile ilgilidir. Bu kısımda genel hatları ile petrol konusunda iki ülke ilişkileri değerlendirilecektir.

¹⁶⁴ Ekinci, ss. 220-223.

¹⁶⁵ Ekinci, ss. 61-63.

¹⁶⁶ Keneş, ss. 288.

Irak Savaşı sırasında, ABD'nin Kuveyt petrol tankerlerini koruması ve Kuveyt'in de Irak'ı desteklemesi sonucunda ortaya çıkan sorunlar üzerine Uluslararası Adalet Divanı (UAD) devreye girmiştir. UAD 6 Kasım 2003'te ABD'nin İran petrol platformlarına askerî saldırıları konusundaki davayı sonuçlandırmıştır. 1992'de İran tarafından açılan bu davada, Divan, ABD'nin silâhlı kuvvetleri tarafından İran petrol platformlarına yönelik yapılan iki saldırı hususunu ele almıştır. Gerek İran gerekse ABD, karşı tarafın, iki devlet arasında Tahran'da imzalanan 1955 tarihli Dostluk Antlaşması hükümlerini ihlâl ettiğini iddia etmişlerdir. Dava sonuçlarına göre; mahkeme o dönemde iki ülke arasında ticaret olmaması ve söz konusu platformun o sırada faaliyette olmaması dolayısıyla İran'ın onarım taleplerini reddetmiştir.¹⁶⁹

Petrol olgusunun stratejik önem taşıdığı Soğuk Savaş döneminde (1948–1989) Batı'nın petrol kaynaklarının korunması yönünde kullandığı bir diğer araç "doğrudan güç kullanımı" olmuştur. Doğrudan müdahale yöntemi, 1951'de İran'ın petrol şirketlerini millileştirilmesi sırasında siyasi ve ekonomik alanda uygulanmış ve gerginlik 1954'te millileştirmeyi başarmış olan Musaddık yönetiminin askeri darbe ile düşürülmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁰

İran'da 1979 devriminin oluşum sürecinde 1973 petrol krizinin de önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde düşük petrol fiyatlarından olumsuz etkilenen ülkeler, 1960 yılında OPEC (Organization for Petroleum Exporting Countries: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)'nü kurmuştur. OPEC'in temel amacı olan petrol fiyatlarının yükseltilmesi ise 1970'lerde gerçekleşmiştir. 1970–71 döneminde OPEC, şirketlere üstünlüğünü kanıtlamıştır. Bunun dışında petrol ihraç eden Arap ülkelerinin 1973 İsrail Savaşı ile birlikte Batı'ya petrol ambargosu başlatması da petrol fiyatlarının yükselmesine ve dünyada petrol krizine yol açmıştır.¹⁷¹ Petrol fiyatlarında büyük artış İran'da büyük gelir artışına bağlı olarak halkın refah düzeyinde artış beklentisi yaratmıştır. Bu dönemde ilk zamanlarda bu artış halk tarafından da hissedilmiş ve OPEC fiyat artışlarının hemen öncesinde, 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir,

¹⁶⁹Saaed Bagheri, *Uluslar arası Adalet Divanı'nın Petrol Platformlarına İlişkin Kararının Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1–2, 2007, ss. 1156–1164.

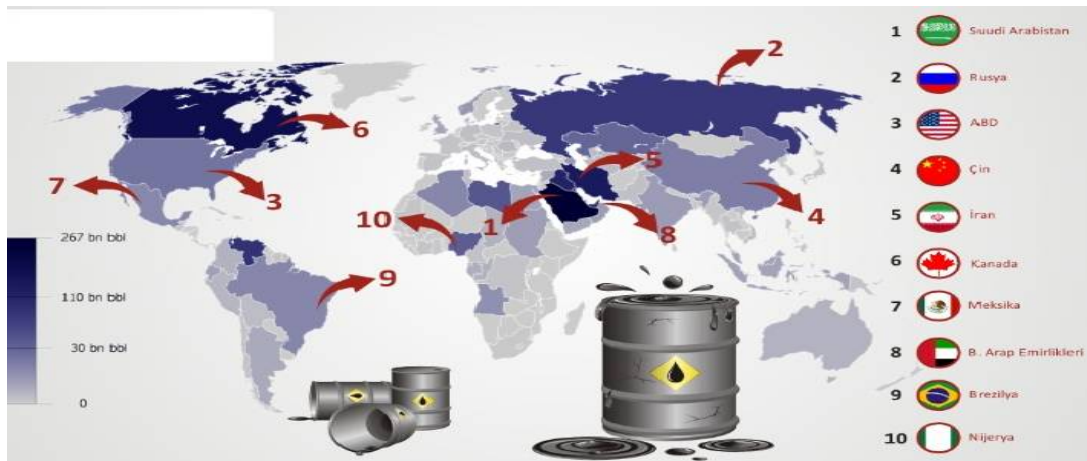
¹⁷⁰Niray, a.g.m., ss. 19.

¹⁷¹Sander, ss. 436–437.

ertesi yıl 810 dolara ve bir yıl sonra da 1521 dolara çıkmıştır. Ancak kontrolsüz ve sektörler açısından dengesiz büyüme, gelir dağılımını bozmuş ve toplumda huzursuzluk ortaya çıkarmıştır.¹⁷²

İran günümüzde en büyük ikinci petrol rezervine sahip ülke durumundadır. Yukarıdaki haritadan da görebileceğimiz gibi İran'ın petrol bölgeleri ülkenin geneline yayılmış durumdadır. Bunlarla birlikte İran dünyada petrol üretiminde de 5. sıradadır. İran, dünyanın en büyük üreticisi Suudi Arabistan ve Bahreyn ile birlikte en büyük 10 üretici arasında giren 3. Ortadoğu ülkesidir.

Harita 3: Dünyada Petrol Üretiminde Lider Ülkeler



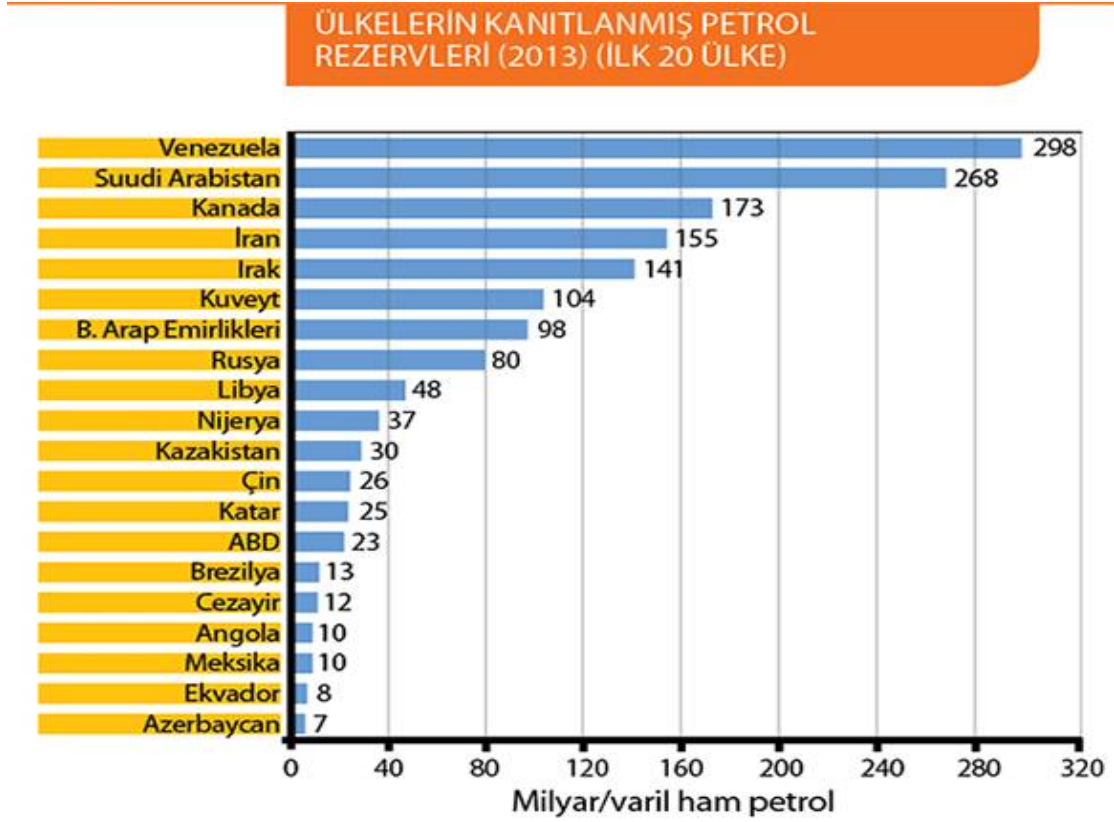
Kaynak: “Dünyanın Petrol Üreten 10 Lider Ülkesi”, <http://salamnews.com.tr/tr/infografik/show/355/dunyanin-petrol-ureten-10-lider-ulkesi>, (Erişim Tarihi 01.06.2013).

Dünyada ham petrol dağıtımının % 40'ı İran Körfezi'nden yapılmaktadır ve 2025'te dünya ham petrol ihracatının % 65'i İran Körfezi yoluyla geçeceği de belirtilmektedir. Ayrıca özellikle Çin, Hindistan ve Avrupa'nın artan tüketimlerinin fiyatlarda baskı oluşturabileceği de değerlendirilmektedir. Bu nedenle İran'a olası bir saldırı petrol varil fiyatlarını çok yukarılara çekebilecektir.¹⁷³

¹⁷² Niray, ss. 20–21.

¹⁷³ Köse, ss. 60.

Tablo 1: Ülkelerin Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2013) (İlk 20 Ülke)



Kaynak: Ortadoğu Enerji Haritası, http://www.aksiyon.com.tr/karakutu-dunya/ortadogu-enerji-haritasi_536288. (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2015).

2014 yılında petrol fiyatlarında büyük bir düşüş başladı. Petrolin varil fiyatı 115 dolardan 50 dolar civarına düştü. Ekonomileri petrole bağımlı olan İran ve Rusya için büyük bir ekonomik çöküşe neden oldu. Petrol fiyatlarının bu düşüşünün sebebi bazı analistlere göre; ABD enerji gelirlerine hayati derecede ihtiyaç duyan Rusya'yı cezalandırıp, İran'ı kontrol altında tutmak olarak yorumlanmaktadır. Yeni petrol savaşında Rusya-İran ekseninde karşılarında ABD-Suudi Arabistan müttefikleri yer alıyor. Suudi Arabistan'ın petrol fiyatlarını düşürmesi ise, en çok bölgesel müttefikleri olan İran ekonomisini zor durumda bırakmaktadır.

3.2.2.2. İran'ın Petrol Konusuna Bakış Açısı

İran, yer aldığı coğrafya yanı sıra Orta Doğu'daki enerji koridorunun ortasında yer alması İran'a dış politika alanında önemli avantajlar sunmaktadır. Büyük devletler için vazgeçilmez nitelikteki enerji kaynaklarının bir numaralı geçiş noktası olan Basra Körfezine İran'ın uzunca bir kıyısı vardır. Bu nedenle gerek Batılı devletler olsun gerekse petrole gereksinim duyan diğer devletler olsun İran ile ilişkileri konusunda çok dikkatli davranmak durumundadır. Günümüzde İran'ın ABD ve İsrail aleyhinde çok sert çıkışlar yapabilmesine olanak veren unsurlardan birisi de İran'ın sahip olduğu bu coğrafi konumudur.

İran her fırsatta petrol konusunu ABD karşısında bir koz olarak kullanmaktadır. Örneğin İran Devrim Muhafızları Komutanı Caferi, 2008 Haziran'ında ABD ya da İsrail tarafından bir saldırıya uğramaları halinde petrol hatlarından akışı keseceğini duyurmuştur.¹⁷⁴

ABD tarafından ağır yaptırımlara maruz kalan İran, dünya petrolünün beşte birinin uluslararası piyasalara nakledildiği Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinde bulunmuştur.

3.2.2.3. ABD'nin Petrol Konusuna Bakış Açısı

ABD'nin Ortadoğu'da belirlediği politikalarda temel belirleyicilerden biri de kuşkusuz enerji kaynakları konusudur. Bu kapsamda ilk olarak ABD tarafının İran'a petrol ve enerji kaynakları konusunda neden baskı uyguladığının değerlendirilmesi gerekmektedir.

ABD'nin ekonomik anlamda sahip olduğu rezervler, üretim ve tüketim rakamları ile birlikte değerlendirildiğinde, dünya çapındaki enerji kaynakları ile neden bu kadar yakından ilgilendiği ortaya çıkmaktadır. 2001 yılı itibarıyla dünya ispatlanmış ham petrol rezervleri değerlendirildiğinde bugünkü üretim düzeyi ve rezervleri çerçevesinde, ABD'nin petrol rezervinin yakın gelecekte tükenebileceği

¹⁷⁴ Köse, ss. 28.

öngörülmektedir. Yeni petrol ve doğal gaz araştırmaları ve gelişen teknoloji sayesinde ispatlanmış rezerv miktarının artması imkân dâhilinde olsa da, hiç de uzak olmayan bir gelecekte dışa bağımlılığın giderek artacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.¹⁷⁵

Gittikçe azalan rezervler içinde en önemli bölgenin toplam rezervlerin %65'ine sahip olan Orta Doğu bölgesi olduğu görülmektedir. Bu oran neden bütün dünyanın gözünün Orta Doğu bölgesinde olduğunu ve neden bu bölgede istikrarın sağlanamadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yenidünya düzeninin tesis edilmesinde öncelikli olarak rol oynayabilecek en etken unsurun ve gelecekte yaşanılacak jeo-ekonomik mücadele alanının, hiç kuşkusuz enerji kaynaklarının paylaşımı ve enerji arzının güvenliği üzerinde yoğunlaşacağını söylemek zor değildir.¹⁷⁶

3.2.2.4. ABD'nin İran'ın Petrol Politikasına Yönelik Uyguladığı Caydırıcılık Politikası

1979 İran Devrimi'nden sonra ekonomik yaptırımlar, ABD-İran ilişkilerini etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları 4 Kasım 1979'da ABD'nin Tahran'daki elçiliğinin işgalinden sonra, Başkan Carter'ın İran'dan petrol ithalatını yasaklayan 4702 Sayılı kararı yayınlaması ile başlamıştır.

4 Kasım 1979'da gerçekleşen Rehine Krizinden sonra ABD, İran'ın finans sektörüne, petrol ve petrol dışı ürünlerine karşı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.

1987 tarihinde ABD Kongresi'nde önemli bir çoğunlukla kabul edilen İran petrolünün ithalatının durdurulması kararları sonucu Başkan Reagan, 29 Ekim 1987'de 12613 sayılı Yürütme Kararı'nı imzalamıştır. Bu karar uyarınca ABD İran'dan tüm ithalatı (ham petrol hariç) yasaklamıştır. Bu kararda 1985 tarihli Uluslararası Güvenlik ve İşbirliği Geliştirme Yasası'nın 505. bölümüne atıf yaparak İran kaynaklı eşyaların ithalatına ambargo koyup, potansiyel olarak askerî amaçlar

¹⁷⁵ Cem Engin, *Küresel Jeo-Ekonomik Mücadele ve ABD'nin Petrol Politikaları*, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 215, 2004, ss. 110.

¹⁷⁶ Engin, a.g.m., ss. 111.

için kullanılabilecek on dört ürünün ihracatını yasaklamıştır. Sonuç olarak, 1987’de petrolü kapsayan 1,6 milyar dolarlık İran ürünlerinin ithalatı sıfıra düşmüştür.¹⁷⁷

Başkan Clinton döneminde tek taraflı yaptırımlar hızla artmış, 1995 yılında Clinton, İran’da petrol kaynaklarının geliştirilmesine katkıda bulunmayı yasaklamış ve ambargoyu tüm ticareti ve yatırımı içerecek şekilde genişletmiştir. Clinton Yönetimin İran’a karşı tutumu “Çifte Kuşatma” politikasının bir parçası olmuş, bu dönemde İran ve Irak tecrit edilerek güçlerinin kırılması amaçlanmıştır.¹⁷⁸

İran’da Rafsancani Dönemi, İran’a yaptırımların en sertleştiği dönem olmuştur. 1996 yılında ABD Parlemtosu İran-Libya Yaptırımlar Yasası’nı (ILSA) çıkartmıştır. Bu yasa, İran’a petrol kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla 20 milyon doların üzerinde yardım yapan bütün yabancı bankalar; Eximbank’tan yardım alma yasağı, ihraacat lisanslarının iptali, 12 ay boyunca Amerikan finansal kuruluşlarından kredi alma yasağı gibi yaptırımlar içeriyordu.¹⁷⁹

ABD’nin İran’a karşı petrol ambargosunun ve yaptırımlarının stratejik yatırımları, ekonomiyi ve toplumsal muhalefeti hedefleyen boyutları vardır. Stratejik açıdan etkisi olan ambargo enerji alanındaki yatırımlara (arama, üretim ve geliştirme faaliyetleri dahil), rafineri know-how transferine, boru hatları projelerine yönelik olmakla beraber daha sonra LNG (Liquefied Natural Gas - Sıvı Doğal Gaz) sektörünü de kapsamıştır.

İran’ın nükleer çalışmaları ile gerilen ilişkiler sonrasında petrol ve diğer enerji kaynakları yeniden yaptırım ve ambargolara konu olmuştur. Güvenlik Konseyi’nin 1929 sayılı kararının kabul edilmesi sonrasında ABD, 1 Temmuz 2010’da “Kapsamlı İran Yaptırımları, Sorumluluk ve Mahrumiyet Yasası’nı” çıkartmıştır. 1996 düzenlemesini genişleten bu yasa kapsamında İran’ın petrol sektörünü geliştirmesine yardımda bulunan, bu amaca yönelik olarak bilgi, teknoloji ve ürün sağlayan, İran’ın

¹⁷⁷ Bagheri, ss. 1163.

¹⁷⁸ Tahir Cem Berik, Ali Kemal Yıldırım, *İran’a Yönelik Uluslararası Ekonomik-Finansal Yaptırımlar ve Bankacılık Sektörümüz*, Bankacılar Dergisi, Sayı: 79, Aralık 2011, ss. 29.

¹⁷⁹ Berik, Yıldırım, a.g.m., ss. 29.

rafine petrol ve petrol ürünleri ithal etmesine yardımda bulunan şahıslara ve şirketlere yaptırım uygulanmasını öngörmüştür.¹⁸⁰

UAEA'nın Kasım 2011'deki raporu üzerine, ABD İran'a uygulanan tek taraflı yaptırımları ağırlaştırmıştır. Bu bağlamda Başkan Obama, 21 Kasım 2011'de 13590 sayılı kararı imzalamıştır. Karar, İran'a petrol ve doğalgaz sektörünü geliştirmekte kullanabileceği ve 1 milyon dolardan fazla (ya da bir yıllık süreç içerisinde 5 milyon dolar) değerde ürün ve hizmet sağlayan, petrokimya sektörünü geliştirmekte kullanabileceği ve 250.000 dolardan fazla (ya da bir yıllık süreç içerisinde 1 milyon dolar) değerde ürün ve hizmet sağlayan kişi ya da şirketlere yaptırım uygulanmasını öngörmektedir.”¹⁸¹

ABD ambargo ve yaptırımları karşısında Tahran Batı'nın İran'ın petrol ihracatını engellemesi halinde Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinde bulunmuştur. Bu yöndeki ilk açıklama 27 Aralık 2011'de Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi tarafından yapılmıştır ve bu ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin yaptırım kararlarının kesinleşmesinden sonra da devam etmiştir. 19 Şubat 2012'de İran'ın İngiltere ve Fransa'ya petrol ihracatı kesmesi sembolik olsa bile Tahran yönetimi bunun bir başlangıç olduğunu açıklamıştır.¹⁸²

AB, Tahran Yönetimini nükleer müzakerelerde anlaşmaya zorlamak için İran'a 1 Temmuz 2012'de petrol ambargosu uygulamaya başlamıştır. Ambargo AB ülkelerine İran'dan petrol alımına yasak koyuyordu. Ekonomisi büyük ölçüde petrole dayalı olan İran'ın bu ambargolar sebebiyle petrolden elde ettiği gelir 100 milyar dolar azalmıştır. Cenevre'de 2013'de İran ve 5+1 ülkeleri tarafından gerçekleştirilen müzakerelerde, yaptırımlar hafifletilerek Tahran'ın AB ülkelerine sınırlı şekilde petrol ihracına izin verilmiştir. Fakat İran'ın petrol ihracı halen ambargolardan önceki seviyede değildir.¹⁸³

¹⁸⁰ Telatar, ss. 67.

¹⁸¹ Telatar, ss. 68.

¹⁸² Telatar, s.s. 69.

¹⁸³ Anadolu Ajansı, *İran'ın Petrol Fiyatı İsyanı*, <http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/iranin-petrol-fiyati-isyani-161900.html>, 13 Şubat 2015.

2014 yılında ABD ve Suudi Arabistan'ın petrol fiyatlarını düşürmesiyle, İran ekonomisi darboğaza girmiştir. 2014 yılının başına petrolün varil fiyatı 115 dolar iken, 2015'e girdiğimizde bu rakam 50 doların altına görmüştür. Petrol fiyatlarının bu düşüşünde, İran- Rusya ekseninde karşılarında ABD-Suudi Arabistan işbirliği yattığı düşünülmektedir. Birçok analistin görüşlerine göre; ABD petrole hayati derecede ihtiyaç duyan Rusya'yı cezalandırırken, İran'ı da anlaşılmaya zorlamaya çalışmaktadır. Suudi Arabistan'ın çıkarı ise, bölgede etkin bir güç olmaya çalışan İran'ın direncini kırmaktır. İran Cumhurbaşkanı Ruhani, petrol fiyatlarındaki bu düşüşü "komplo" olarak değerlendirmiştir.

İran Alınan Kararların Uygunluğu Konseyi Sekreteri Muhsin Rezai, son üç yılda İran ekonomisine 100 milyar dolarlık zarar verildiğini açıklamıştır.¹⁸⁴

3.2.3. ABD-İran Arasında Terörizme Dair Yaşanan Sorunlar ve Caydırıcılık Politikası

İran ve ABD arası ilişkilerde gündeme gelen konular arasında, İran'ın gerek bölgedeki ve gerek Batı ülkelerindeki terörist gruplarla olan bağlantısı önemli bir yer tutmuştur. 80'li yıllarda Lübnan'da ortaya çıkan Hizbullah ve İran'ın verdiği destek uzun bir dönem İran ve ABD ilişkileri olumsuz biçimde etkilemişti. Bu kapsamda bu kısımda iki ülke arasında yaşanan terörizm sorunu ve tarafların bakış açısı incelenecektir.

3.2.3.1. ABD-İran Arasındaki Terörizm Sorununun Tarihi Süreci

İran ile ABD ilişkileri İslam devrimi sonrasında 4 Kasım 1979'da radikal öğrencilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni basmasıyla kesintiye uğramış ve ilişkilerde bu tarih sonrasında güvensizlik ortaya çıkmıştır. ABD karşısında devrim savunucuları, ABD'yi Siyonistler ile işbirliği ve ülke içişlerine karışmakla suçlamışlardır. Bununla birlikte Amerikan karşıtlığı İran Devrimi'nde ve Devrim'in

¹⁸⁴ İran: Petrol Fiyatları Düşerken Yeni Yaptırımlar Felakete Yol Açar, <http://tr.sputniknews.com/analiz/20150119/1013528705.html> , 24 Mart 2015.

yerleşmesinde önemli roller oynamış ve İran dış politikasının en önemli söylemlerden birisi olmuştur.¹⁸⁵

ABD'nin Ocak 2002'de İran'ı terörist ülke ilan etmesi ile birlikte Clinton döneminde yumuşamaya başlayan ilişkileri yeniden gerilmiştir. Bu siyasal değişim ile birlikte İran'da rejim yeniden radikalleşmiş ve dış politika söylemi sertleşmiştir.¹⁸⁶

ABD'nin özellikle 11 Eylül sonrasında daha fazla dile getirdiği şekliyle İran, ABD'nin gözünde terörist bir ülkedir ve bu söylem İran İslam Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Gerçekte İran'ın uluslararası alanda teröre destek verdiği uzun yıllardan beri bilinen bir gerçekliktir. İran özellikle Hizbullah gibi örgütler aracılığıyla kanlı eylemlerde ciddi roller üstlenmiştir. Örneğin, 18 Nisan 1983 tarihinde, 8 üst düzey CIA yetkilisinin de aralarında bulunduğu 241 Amerikalının öldüğü Beyrut'taki intihar saldırısının İran'ın emriyle yapıldığına dair yabana atılmayacak bir kanaat oluşmuştur. Zaten dönemin Meclis Başkan Ali Ekber Haşimî Rafsancânî de 4 Kasım 1986 günü yaptığı bir konuşmada ABD'nin Beyrut'taki intihar saldırılarına dair suçlamalarını hatırlatarak, gururla *"Aslında onlar bizi suçlamalılar da... Bütün bunlar İslâm Devrimi'nin oluşturduğu etkinin bir parçası,"* diyerek bir nevi itirafta bulunmuştur. Ayrıca İran devleti tarafından desteklenen "Küresel İslâmî Hareket Şahadet Anısı" adlı kuruluş tarafından 1 Aralık 2004'te Biheşt-i Zehra Merkezi'nde düzenlenen bir törende Beyrut'taki intihar bombacıları anılmış ve bir İran gazetesi bu eylemcilerin "küresel küstahlığa (ABD) karşı en büyük şahadet teşebbüs"ünü gerçekleştirmiş olmalarını övgülerle anlatmıştır.¹⁸⁷

İran destekli terörizm genelde yurtdışındaki rejim karşıtlarını hedef alsa da, 1996 yılında doğrudan İsrail'e yönelmiş, Körfez ülkesi Bahreyn'de yönetimi devirmeye çalışmış ve özellikle Amerikan görevlilerini ve çıkarlarını tehdit eder hale gelmiştir. İran'ın terör bağlantılarına dair endişeler Haziran ayı sonlarında Tahran'da toplanan bir radikal örgütler zirvesi ve bu zirve sırasında yapılan Amerikalılara ve ABD çıkarlarına saldırılması çağrısıyla zirveye çıkmıştır. Bundan birkaç hafta sonra

¹⁸⁵ Bayram Sinkaya, *Obama Döneminde ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı*, Ortadoğu Analiz, Cilt: 1, Sayı: 1, 2009, ss. 44.

¹⁸⁶ Sinkaya, a.g.m., ss. 45.

¹⁸⁷ Keneş, ss. 89.

da Hamaney, yaptığı radyo ve televizyon konuşmasında: “*Başta ABD olmak üzere terörizmi destekleyen bütün ülkeler terörizm tarafından vurulacaktır. Ateşin sizi de saracağını söylemiştik -Bize inanmadılar... Süreç başladı...*” şeklinde konuşmuştur.¹⁸⁸

Bu dönemde İran, Batı karşıtı militan gruplara artık açıktan malî yardım yapacak bir duruma gelmiştir. 29 Kasım 2009’da İran Meclisi, radikal gruplara malî yardım konusunu görüşmüş ve bu yardımların yapılması için 20 milyon dolar tahsis edilmesini öngören kanun tasarısını kabul etmiştir. İran devlet radyosu, parlamentonun kabul ettiği yasayla tahsis edilen paranın aynı zamanda İran’a karşı komploların ve ABD ile İngiltere’nin insan hakları ihlalleri iddialarının araştırılması için kullanılacağını da duyurmuştur. Bu paradan hangi örgütlerin faydalanacağı açıklanmazken, Tahran yönetiminin hâlihazırda Lübnan’daki Hizbullah ile Gazze Şeridi’ndeki Hamas örgütlerine yardım ettiği bilinmektedir. Radyodan yapılan bir açıklamada, bu bütçenin nasıl kullanılacağına istihbarat birimleri ve Dışişleri Bakanlığı’ndan temsilcilerin oluşturacağı bir komitenin karar vereceğini de kaydedilmiştir.¹⁸⁹

ABD 11 Eylül saldırılarının hemen sonrasında, küresel terörü beslediğini ve kolladığını düşündüğü devletlere karşı operasyon düzenlemek konusunda tereddüt etmeyeceğini ilan etmiştir. Bu kapsamda düzenlenen Afganistan ve Irak müdahaleleri Afganistan, Basra Körfezi, Irak başta olmak üzere Kırgızistan ve Özbekistan’a kadar olan bölgelerde üsler açmayı başarmıştır.¹⁹⁰

3.2.3.2. İran’ın Terörizm Sorununa Bakış Açısı

11 Eylül 2001’de büyük çoğunluğu Suudi Arabistan kökenli olan ve El-Kaide terör örgütü tarafından düzenlenen saldırılar, İran tarafından hemen kınanmış ve İran Cumhurbaşkanı Hatemi BM Genel Sekreterine yazdığı bir mektupta, uluslararası

¹⁸⁸ Keneş, ss. 103.

¹⁸⁹ Keneş, ss. 112.

¹⁹⁰ Fikret Birdişli, *İran’ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı: 15, Haziran 2012, ss. 35.

terörizme karşı ortak bir mücadelenin var olması gerektiğini ve bu mücadelede BM'nin aktif rol sahibi olması gerektiğini belirtmiştir.

11 Eylül saldırıları sonrasında İran, ABD'nin açık bir şekilde teröre destek veren ülkeler içinde sayılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak askeri bir müdahaleye gerek kalmaksızın halkın desteği ile İran'da rejim değişikliğe yardım edilmesi gündeme gelmiş ve 2002 de CDI (Coalition for Democracy in Iran-İran'da Demokrasi İçin Koalisyon) örgütü kurulmuştur. Ayrıca ABD'li ajanların İran'a sızması sağlanmıştır.

191

Genel olarak Afganistan'daki Taliban rejiminden memnun olmayan İran, ABD'nin El-Kaide terör örgütü lideri Usame Bin Ladin'in Afganistan'da olduğunu ileri sürerek buraya müdahale etmek istemesine olumsuz bir tavır sergilememiştir. Ancak İran yanı başına gelecek bir ABD gücünden de çekinmekteydi. Dolayısıyla Afganistan'a müdahale konusunda BM'nin ve diğer bir etkin taraf olarak AB'nin varlığını sağlamayı uygun gördü. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde İran Afganistan'da oluşan Kuzey İttifakı'na *de facto* bir destek sağlamıştır.

Hatemi döneminde İran, ABD'nin uluslararası teröre destek verildiği şeklindeki iddialara büyük bir tepki göstermese de, tüm bu iddiaları tamamen ortadan kaldıracabilecek bir durumda da değildi. Demokrasi, insan hakları, medeniyetler diyalogu gibi iddialı söylemlere sahip olan Hatemi, tüm bunlarla birlikte İran ekonomisinin büyük bir bölümünü silahlanmaya ayırmaya devam etmekteydi. Aslına bakılırsa Hatemi iktidarı bu yöndeki harcamaların en fazla arttığı bir dönem olmuştur.¹⁹²

ABD'nin uluslararası alanda söylemlerine boyun eğmeyen İran, devamlı olarak ABD'nin tavrının kendilerinin İsrail'e destek vermemesinden kaynaklandığını savunmuştur. Bu nedenle ABD-İran ilişkilerinde gelişme kaydedilmesi için, İran'ın İsrail ile yakınlaşmasının bir ön şart olduğu izlenimi verilmekle birlikte, İsrail'in iki

¹⁹¹ Yaşar Semiz ve Birol Akgün, *Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran ABD İlişkileri*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 9, 2005, ss. 175.

¹⁹² Michael Rubin, *What are Iran's Domestic Priorities?*, Middle East Review of International Affairs, Vol. 6, No 2, 2002, ss. 25-35.

devletin ilişkilerinde bağımsız ve belirleyici bir değişken olamayacağı da değerlendirilmiştir.¹⁹³ ABD'nin İran'da rejim karşıtı eylemlerde bulunan Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör örgütleri listesinden çıkarması İran tarafından kızgınlık uyandırdı. İran Meclisi ABD ordusunu ve CIA'yi teröre destek verdiği iddiasıyla terör örgütleri listesine aldı. İran'ın belirttiği gerekçelerden biri ABD'nin Halkın Mücahitleri Örgütü'ne destek verdiği iddiasıydı.

3.2.3.3. ABD'nin Terörizm Sorununa Bakış Açısı

En genel ifade ile ABD diğer nükleer güce sahip ülkelerden ekonomik ve teknolojik olarak üstün olmasının da etkisi ile özellikle Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde nükleer silahların kendisi için önemli bölgelerde yayılmasını istememektedir. Bu nedenle nükleer silaha sahip bir İran kabul edilmemektedir. Bunun temel nedeni de ABD için nükleer silahlara sahip bir İran, askeri olarak dokunulmaz hale gelebilecek olmasıdır.¹⁹⁴

ABD uzun yıllardan beri İran'ı “terörizmin destekçisi ülke” olarak ilan etmektedir. ABD'nin İran'ı terörist ülke olarak nitelendirmesinde bu ülkede olduğu varsayılan kimyasal ve biyolojik silahların da etkisi bulunmaktadır. Bu kategorideki silahların terörist grupların eline geçmesi ve eylemlerinde kullanılması durumunda çok daha ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkabileceği de düşünülmektedir. İran'ın da Hamas ve Hizbullah gibi terör örgütlerine destek verdiğinin bilinmesi sebebiyle İran bu yönüyle de kaygı unsuru olmaktadır.¹⁹⁵ ABD İran'ı El Kaide örgütüne de destek verdiği iddiasıyla suçlamıştır.

Her şeyden önce ABD, terörizm sorununu nükleer silahların yayılması sorunuyla birleştirerek ve teröristlerin bu tür silahları kullanarak verebilecekleri zararın şiddeti üzerinden bir korku yayarak, başta Batı olmak üzere, dünya

¹⁹³ Aras, ss. 44.

¹⁹⁴ Özkan, ss. 22.

¹⁹⁵ Mustafa Kibaroglu, *İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor?*, Avrasya Dosyası-İran Özel Sayısı, Cilt: 5, Sayı: 3, Güz 1999, ss. 273.

kamuoylarını ve siyasal otoritelerini yürüttüğü “uluslararası terörizm” mücadelesinde kendi tarafında tutmaya çalışmaktadır.¹⁹⁶

ABD Dışışleri Bakanlığı’nın 2000 yılı terör listesinde İran yine "terörizmi destekleyen en aktif devlet" olarak yer almıştır. İran ise gelenek olduğu üzere bu iddiaları kategorik olarak reddetmiştir. İran, başta Halkın Mücahitleri Örgütü’ne verdiği destek olmak üzere, ABD’yi bu konuda ikiyüzlü davranmakla ilham etmiştir.

3.2.3.4. ABD’nin Terörizmle Mücadele Bağlamında İran’a Yönelik Uyguladığı Caydırıcılık Politikası

1983’de Lübnan’daki ABD Elçiliği ve askeri barakaların bombalanması üzerine Reagan Yönetimi, 20 Ocak 1984 tarihinde İran’ı “Uluslararası Teröre Destek Veren Ülke” ilan etmiştir. ABD, 1986’da İran’a silah ve mühimmat satışını; 1987 yılında ise “İran Körfezinde barışçıl ticaret yapan milletlere ait gemiler ile ABD bandıralı gemilere saldırgan ve hukuk dışı bir tutum içinde olduğu” ve “terörü bir devlet politikası aracı olarak aktif bir şekilde desteklediği” gerekçesiyle İran’dan ham petrol ve diğer tüm ürünlerin ithalatını yasaklamıştır.¹⁹⁷

İran ile ilgili olarak son yıllarda uygulanan yaptırımların bir bölümü İran’ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olmaması iddiasına, önemli bir kısmı da İran’ın terörizmi desteklediği iddialarına dayandırılmıştır. İran, Ahmedinejad döneminde de ABD Dışışleri Bakanlığı tarafından "terörizm destekçisi ülke" olarak ilan edilmiştir. Bu kapsamda terör gerekçesi ile ABD’nin İran’a yönelik yaptırım ve ambargolarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

ABD'nin 1993 yılında uygulamaya koyduğu İran-Libya Yaptırımlar Yasası'nın (ILSA) imza töreninde bir konuşma yapan ABD Başkanı Bili Clinton da, pek çok yüzü olan terörizmin dünyadaki en tehlikeli destekçi erinin İran ve Libya olduğunu söylemiştir. Onayladığı yasanın bu ülkeleri uluslararası terörizmi finanse etmek için kullandıkları paradan mahrum bırakacağını ve böylece bu ülkelerin kitle imha

¹⁹⁶ Özkan, ss. 22.

¹⁹⁷ Berik, Yıldırım, ss. 29.

silahları elde etme imkanlarının kısıtlayacağını ileri süren Clinton, ayrıca bütün gelişmiş ülkeleri gündüz ticaret yaptıkları insanların gece kendi sivil vatandaşlarına yönelik saldırıları beslediği konusunda uyanmaya çağırmıştır.¹⁹⁸

11 Eylül saldırılarından sonra Batılı ülkeler arasında terörizmin finans kaynaklarının ve suç gelirlerinin önlenmesine yönelik işbirliği artmıştır. ABD 26 Ekim 2001’de yürürlüğe koyduğu ABD Vatanseverlik Yasası ile aklama faaliyetlerine karışan bankaları ABD finans sisteminden dışlamıştır. ABD Eylül 2006’da Hizbullah’a fon transfer ettiği gerekçesiyle İran’ın en büyük bankalarından olan Bank Saderat’ın Amerikan finans kuruluşlarıyla ilişkiye girmesini de yasaklamıştır. 2007’den sonra ise İran’ın diğer önemli bankaları olan Bank Sepah, Bank Melli, Bank Kargosa ve Aryan Bank’ın Amerikan bankalarıyla işlem yapmaları yasaklanmıştır.¹⁹⁹

BM Güvenlik Konseyi’nin 2010’da çıkardığı 1929 sayılı kararının etkin bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla çıkarılan Kapsamlı İran Yaptırımları, Hesap Verebilirlik ve Tecrit Yasası’nı 01 Temmuz 2010’da ABD Başkanı imzalamıştır. Bu madde uyarınca belirli faaliyetleri yapan kişi ve kuruluşların ABD bankaları nezdinde hesap açma ve mevcut hesapları sürdürmeleri yasaklanmış ve bu hesaplara yönelik sıkı düzenlemeler yapılmıştır. Buna bağlı olarak ABD yönetimi İran’a yönelik yaptırım kararlarına aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle bir çok bankayı cezalandırmıştır²⁰⁰

ABD yönetimi 2006 yılından itibaren İran malî sistemini hedef alan yaptırımları çok taraflı hale getirmek için seferberlik başlatmıştır. ABD, BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla İran mali sistemi etrafındaki çemberin daraltılması dışında birçok ülke ve finans kurumuyla bire bir görüşmeler yaparak, İran ile iş yapmanın finansal riskleri olduğu ve terörizm ile nükleer yayılmaya katkısı olduğu iddiasıyla İran'a yapılan ihracatı finanse etmemelerini ve İran bankalarıyla dolar üzerinden işlem

¹⁹⁸ Keneş, ss. 104.

¹⁹⁹ Berik, Yıldırım, ss. 29.

²⁰⁰ Berik, Yıldırım, ss. 31.

yapmama kararını istemiştir. Bunun neticesinde İran’da faaliyet gösteren yabancı banka sayısı 2006 yılında 46 iken, bu rakam 2008 yılında 20’ye düşmüştür.²⁰¹

11 Eylül’den sonra terörizmin finans kaynaklarının ve suç gelirlerinin önlenmesine yönelik çalışmalar artmıştır. Bu konu ile ilgili olan en önemli kuruluşlardan birisi olan FATF (Mali Eylem Görev Gücü), finansal sistemin suçlular tarafından kullanılmasını önlemek amacıyla 1989’da Paris’te toplanan 5-7 Zirvesi’nde alınan kararla kurulmuştur. 11 Eylül’den sonra terörizmin finans kaynaklarının ve suç gelirlerinin önlenmesine yönelik çalışmalar artmıştır. Bu konu ile ilgili en önemli kuruluşlardan biri olan FATF, finansal sistemin suçlular tarafından kullanılmasını önlemek amacıyla 1989’da Paris’te toplanan 5-7 Zirvesi’nde alınan kararla kurulmuştur.

11 Eylül’den sonra amaçlarına terörün finansmanının önlenmesini de katan FATF, bu konularda belli standartlar geliştirmiştir. FATF kendisine üye olan veya olmayan ülkelere bu standartlara uymalarını ve işbirliğine yanaşmalarını beklemektedir. FATF, karapara ve terörizmle mücadeyi önlemek amacıyla alınan standartlara uymayan ve işbirliğine yanaşmayan ülkeleri “İşbirliği Yapmayan Ülkeler” listesine almakta ve üye ülkeleri, bu listedeki devletlerle ve vatandaşlarıyla olan işlemlerde dikkatli olmaları konusunda uyarmaktadır.²⁰²

İran 2007’den beri FATF bildirimlerinde yer almaya başlamıştır. FATF’ın bu tarihten itibaren bütün bildirimlerinde çeşitli ülkeler yer alsa da, bütün bildirimlerde yer alan tek ülke İran’dır. FATF bildirimlerinde, İran’daki yasal düzenlemelerin terörün finansmanı önlenmede yetersiz olduğuna vurgu yapmış ve İran’ı terörün finansmanını engellemede yeterince işbirliği yapmamakla suçlamıştır.²⁰³ Ambargo ve yaptırımlar aracılığıyla İran mali sektörünün hedef alınması İran üzerinde baskıyı arttırmak için ABD öncülüğünde Batılı güçlerin uyguladığı yeni bir stratejidir ve temel hedef İran’ın uluslararası finans ve ticaret sistemiyle bağlantısını azaltarak, İran ekonomisini boğmak ve nihayet İran’ı nükleer politikası ve terörizmin finansmanı politikalarında

²⁰¹ Keneş, ss. 114.

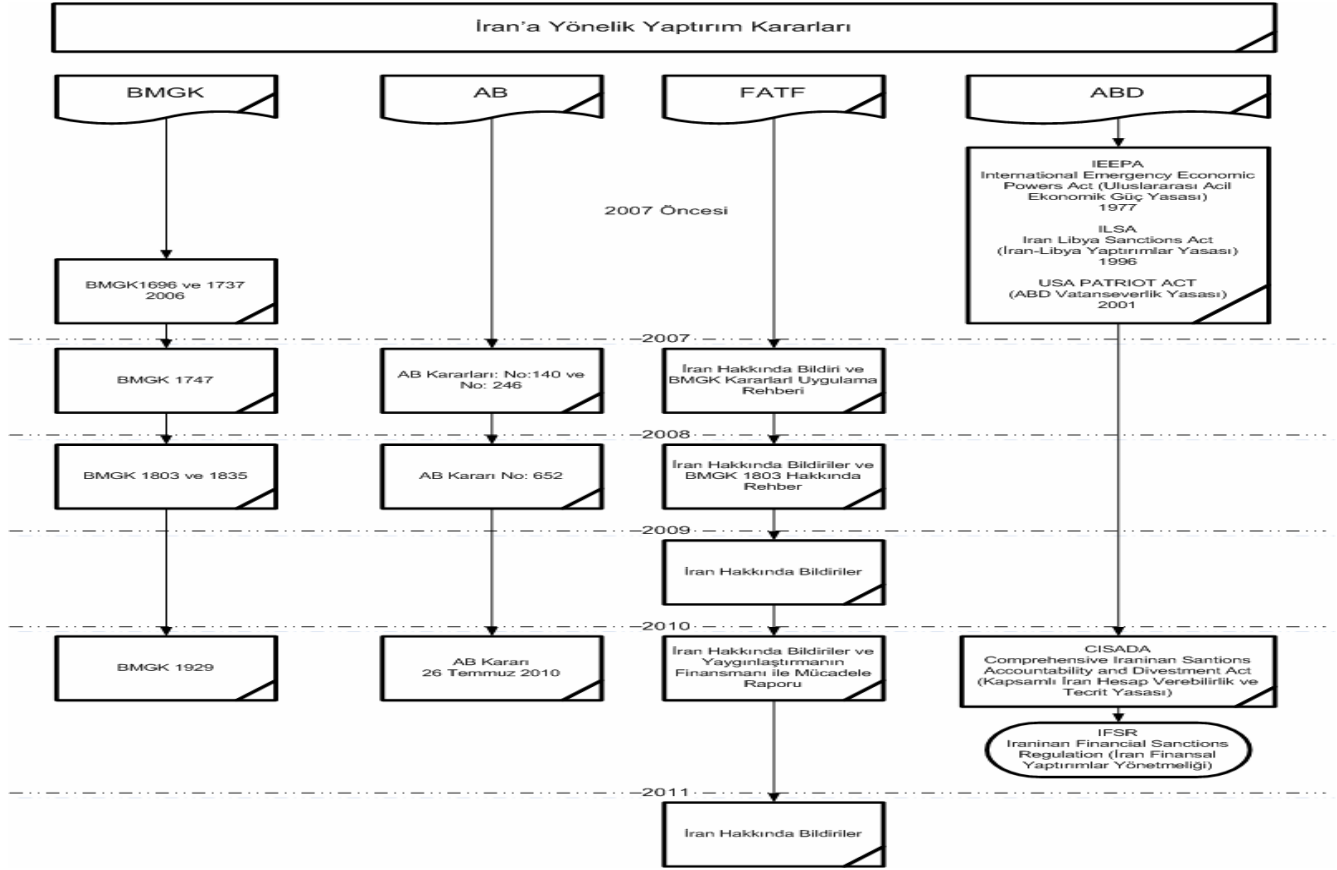
²⁰² Oktay Üstün, *Mali Eylem Görev Gücü’nün (FATF) Yeni Kırk Tavsiye Kararı Neler Getiriyor?*, Bankacılar Dergisi, sayı: 47, 2003, ss. 17.

²⁰³ Berik, Yıldırım, ss. 28.

değişiklik yapmaya zorlamaktır. Kapsamlı ticaret yasakları getiren geleneksel yaptırımlardan farklı olarak bu stratejide sadece kitle imha silahı füze üretimi ve nükleer yayılmaya katkıda bulunduğu belirlenen şirket ve bankalara kısıtlamalar uygulanmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi, stratejik bir ham madde olan petrol ve buna ilâve olarak doğal gaz kaynakları üzerinde, 21. yüzyılda da mücadele sürecektir. Bunun en güzel ve en canlı örneği bugün hemen yanı başımızda cereyan eden II. Körfez Savaşı ve Orta Doğu'nun yeniden şekillendirilmesine yönelik operasyondur. Bu kapsamda tarafların kabul ettikleri anlaşmalarda da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Tablo 2: İran'a Yönelik Yaptırım Kararları



Kaynak: Tahir Cem Berik, Ali Kemal Yıldırım, **İran'a Yönelik Uluslararası Ekonomik-Finansal Yaptırımlar ve Bankacılık Sektörümüz**, Bankacılar Dergisi, Sayı: 79, Aralık 2011, ss.29.

Yukarıda verdiğimiz tabloda, BM Güvenlik Konseyi, AB, FATF ve ABD'nin İran'a karşı uyguladığı 2011 yılına kadar olan bütün yaptırımlar yer almaktadır.

SONUÇ

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin güvenlik algıları değişmiş, Soğuk Savaş'tan sonra uluslararası literatüre giren “önleyici müdahale” doktrini etkinliğini artırmıştır. ABD'nin tehdit algılamalarının başını, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlarla donanmış radikal islamcı terörist gruplar çekmeye başlamıştır. Bu güvenlik stratejisine göre, ABD, kendi çıkarlarını ve vatandaşlarını korumak için terörle her türlü mücadeleye girecektir. ABD kendisini özgür dünyanın lideri olarak sunmaktadır ve bu süreçte teröre karşı küresel savaş başlattığını açıklamıştır. Nitekim bu maksatla Afganistan sonrasında da Irak'a müdahalede bulunmuştur.

Soğuk Savaş döneminde ABD için en büyük tehdit komünizmdi. İki blok da tehditin nereden geleceğini az çok hesaplayabiliyor, ona göre bir strateji geliştirebiliyordu. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ABD galip gelmiş, uluslararası sistem ABD hegemonyasını kabul etmiştir. 11 Eylül terörist saldırısıyla ABD Pearl Harbor'dan sonra ilk defa kendi topraklarında bir saldırıya uğramıştır. 11 Eylül saldırısının öncesinde tehditin nereden geleceğini az çok hesaplayabiliyorken, 11 Eylül saldırısından sonra tehditin kaynağını görmek zorlaşmıştır. Tehditin muhatabı önceden devletlerken, şimdi ise uluslararası sahada devlet-dışı aktörleri görmekteyiz. Bu devlet-dışı aktörler eylemlerini belli ideolojilere dayandırmaktadır. Bu ideolojilerin başını çoğunlukla islami terör hareketleri çekmektedir. Ve ABD yeni güvenlik doktrinine göre; bu terör örgütlerine destek veren ülkelerle de mücadeleye girecektir. Tam bu noktada, ABD 11 Eylül saldırısından sonra İran'ı terör örgütlerine destek verdiği gerekçesiyle “şer eksen”i” ülkeler listesine koymuştur.

Peki ABD'nin “şer eksen”i” ülkeleri listesine aldığı İran hakkındaki talepleri neydi? ABD İran'ı, terörist gruplara destek vermesi, nükleer çalışmalarını geliştirmesi, müzakerelere yanaşmaması ve Ortadoğu barış sürecini baltaladığı gerekçeleriyle suçlamaktadır. ABD'nin İran'a karşı yaklaşımında üç temel nokta vardır. Bunlar; İran'ın dış politika yaklaşımını değiştirmek, iç politika yaklaşımını ılımlılaştırmak ve nükleer silah üretme kapasitesini engellemek. Bununla birlikte İran açısından ABD ise, rejiminin güvenliği için tehlike oluşturan, devletini diplomatik olarak tanımayan, uyguladığı ambargolarla ekonomisini zayıflatan “büyük şeytan”

dır. ABD'nin İran'ın dibindeki ülke Irak'ı işgal etmesi, sıranın kendisine gelmesinden korkan İran'ın güvenlik kaygısının artmasına sebep olmuştur. Bu sebeple nükleer çalışmaları sürdürerek hem ülkesinin hem de rejimin güvenliğini sağlama amacındadır.

En genel ifade ile ABD'nin caydırıcılık politikasının İran üzerindeki etkilerinin değerlendirmeden önce ABD'nin bölgedeki çıkarlarının neler olduğunu tesbit etmek yerinde olacaktır. ABD İran'ı da kapsayan Ortadoğu'ya yönelik dört temel hedefe sahiptir. Bunlar:²⁰⁴*“Petrol ve doğal gaz yataklarının güvenliğinin sağlanması, dünya enerji arzının sürdürülebilir olması, İsrail'in güvenliğinin sağlanması, terörizm tehdidinin ortadan kaldırılması, kitle imha silahlarının üretilmesi ve yayılmasının önlenilmesidir.”*

Gerçekte bu sorun alanlarının tümü birbiri ile de ilişkili durumdadır. İran'ın ABD tarafından şer ekseninde yer alan bir devlet olarak nitelenmesi ve terörist oluşumlarla mali, askeri ve siyasi ilişkileri de tehdit olarak görülmektedir. İran açısından ABD'nin algılanmasında değişmeyen dış politik yaklaşım, ABD'nin İslam Devrimi ile kurulan rejimi devirme eğilimidir. ABD, rejime yönelik bu beklentisini açıkça ortaya koymaktan çekinmemektedir. Nitekim ekonomik yaptırımlardan beklenen bir başka sonuç ise, darboğaza giren İran halkın nükleer programa yönelik desteğini azaltarak, rejime muhalif olmalarını sağlamaktır. Fakat halkın nükleer programa karşı “milli gurur” yaklaşımı içinde bulunmaları bu ihtimali hayli zayıflatmaktadır.

İslam Devrimi rejimine karşı ABD'nin uyguladığı tüm çevreleme ve yalıtma siyasetine karşın, 1979'dan beri gücünü koruyan rejim, içte uyguladığı tüm baskılara rağmen halktan aldığı destekle meşruiyetini kanıtlarken, dış siyasal ortamda uyguladığı bölgesel ve uluslararası politikalarla konumunu güçlendirmektedir.

²⁰⁴ Aydın ve Tekbıyık, ss. 115.

Genel bir değerlendirme ile ABD'nin İran'dan talepleri şu şekilde maddeleştirilmektedir:

*“İran'ın nükleer faaliyetlerine son vermesi (özellikle uranyum zenginleştirilmesi ve ağır su santrallerinin askıya alınması), uluslararası gözlemcilere sınırsız haklar tanınması ve İran'ın nükleer tesislerine şeffaf bir denetim rejimi oluşturulması, İran'ın Irak'ta direnişçilere destek vermemesi ve Irak'taki faaliyetlerine son vermesi, Güney Lübnan'da Hizbullah'a maddi – manevi desteğin çekilmesi, İsrail'in tehdit edilmesine son verilmesi ve İsrail'in İran tarafından resmi olarak tanınması, İran'ın ABD karşıtı organizasyonlara destek vermemesi, İran'ın Amerikan karşıtı söylemine son vermesi, İran'da demokratikleşme ve sivil topluma destek verilmesi.”*²⁰⁵

İran'ın ABD'den talepleri ise şu şekilde maddeleştirilebilecektir:

“Nükleer teknolojiye sahip olmak (hem nükleer enerji hem de silah kapasitesine), ABD tarafından resmi olarak tanınmak ve diplomatik ilişkilerin kurulması, ABD'nin İsrail'e olan askeri desteğini kesmesi, rejimin ve ülkenin güvenliğinin iç ve dış tehditlerden arınması, Orta Doğu'nun nükleer silahlardan tamamen arındırılması ve bu konuda uluslararası kamuoyu aracılığıyla şeffaf ve tarafsız bir rejimin oluşturulması, ABD'nin İran'da rejim değişikliği yapmaya yönelik faaliyetlerini durdurması ve rejim muhaliflerine destek vermemesi, Rusya, Çin veya AB gibi küresel güçlerden birinin garantörlüğü, Irak'ın geleceği konusunda daha fazla söz sahibi olmak, Orta Doğu siyasetinde daha etkin bir rol oynamak, Ekonomik yaptırımların ve ambargonun sona ermesi.”

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ABD-İran ilişkilerini etkileyen en önemli unsur yaptırımlar olmuştur. Ekonomik yaptırımların etkinliği üzerine yapılan çalışmalarda, yaptırımların başarı oranını etkileyen 2 önemli faktör öne çıkmıştır. İlki, yaptırımı uygulayan ülke ile yaptırım uygulanan ülkenin ekonomik yapılarıdır. İkincisi ise, yaptırımların uygulanma süresidir.²⁰⁶ Yaptırımın başarılı olması, yaptırım uygulanan ülkenin yaptırımı uygulayan ülkeye ne kadar ekonomik olarak bağımlı olduğuna bağlıdır. İran'a karşı uygulanan yaptırımlar, İran ekonomisinde gözle görülür sıkıntılara sebep olsa da İran'ı tamamen yalnızlaştıramamıştır. Bu sebeple ABD, son yıllarda İran'a uyguladığı yaptırımları hem uygulayan ülkeler hem de uygulanan sektörler bakımından genişletmeye çabalamıştır.²⁰⁷

²⁰⁵ Köse, ss. 66–67.

²⁰⁶ Robert A. Pape, *Why Economic Sanctions Do Not Work?*, International Security, Volume 22, Issue 2, Autumn 1997, http://web.stanford.edu/class/ips216/Readings/pape_97%20%28jstor%29.pdf, ss. 90-136, 16/02/2015.

²⁰⁷ Özüm S. Uzun, *İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırgınlaşan Nükleer Program Mı Hükümet Mi?*, Ortadoğu Analiz, Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013, ss. 67.

Yaptırımların İran ekonomisine ciddi zararlar verdiği aşikardır. İran dünyanın önemli petrol rezervlerine sahip bir ülke olduğu halde, bunu uluslararası pazara sunamamaktadır. Petrol ambargosundan sonra, son bir yılda yaşanan petrol düşüşüyle İran daha çok dar boğaza girmiştir. İran'ın petrol ihracatına uygulanan ambargolardan ötürü petrolden elde ettiği gelirden 100 milyar dolar kaybı olmuştur. Bununla beraber, işsizlik oranları artmış, halkın alım gücü azalmış ve yaşam seviyesinde düşüş meydana gelmiştir.

İran Cumhurbaşkanı Ruhani iktidara gelmeden önce en büyük vaadi, dar boğaza giren İran ekonomisini düzeltmekti. Fakat ekonomi eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad döneminden daha kötüye gitmiştir. İran'ın 2011'de 120 milyar dolar olan ihracatı, 2013 yılında 61 milyar dolar gerilemiştir. İran ihracatında yaşanan bu gerilemede, BMGK 2012'de İran'a uyguladığı yaptırımların büyük rolü vardır. Ekonomik dar boğaz halk tarafından tepkiyle karşılanmaya başlamıştır. Uygulanan yaptırımlardan halkın son zamanlarda daha çok etkilenmesinin sebeplerinden biri, azalan “yarane” yardımları da gösterilebilir. 2005-2013 yılları arasından Ahmedinejad halkın yaptırımlardan etkilenmemesi için halka yılda üç kere “yarane” adında para yardımlarında bulunuyordu. İran'da düşük ve orta seviyede geliri olan insanlar için “yarane”ler oldukça önem arz ediyordu. Ancak 2012'de uygulanan yaptırımlar, İran'ın Suriye ve Hizbullah'a yaptığı yardımlar yüzünden, Ruhani hükümeti artık “yarane”leri ödeyemeyecek duruma gelmiştir.²⁰⁸

Rusya ve Çin'in İran ile sıcak ilişki içinde olmaları, İran'ı tamamen yalnızlaştırılmasına engel olmuştur. 1970'li yıllara dayanan İran-Çin ekonomik ilişkileri, İran'ın yalnızlaştığı dönemde artarak sürdürülmüştür. İki ülke arasında konvensiyonel silahlar ve nükleer enerji alanında işbirliği vardır. Nükleer enerji konusunda İran- Rusya işbirliği de önemlidir.²⁰⁹ Ukrayna krizinin akabinde Rusya'nın petrol ve gaz endüstrisine uygulanan Batı yaptırımları, İran ile Rusya arasındaki ilişkileri yeni boyutlar kazanması sonucunu doğurmuştur. Ağustos 2014'de Rusya ile İran arasında petrol ve gaz enstitüsünün geliştirilmesine yönelik 20 milyar ABD doları değerinde bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Rusya İran'ın enerji

²⁰⁸ R. Serdar Atas, *ABD-Rusya Petrol Savaşı*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/abd-rusya-petrol-savasi>, 4 Mart 2015.

²⁰⁹ Uzun, a.g.m., ss. 67.

altyapısını modernleştirmek için yatırım yapmayı planlamış, buna karşılık olarak İran'dan petrol alma yükümlülüğü üstlenmiştir.²¹⁰ Her üç ülkenin de ABD tarafından karşılaştıkları yaptırımlar, ekonomik işbirliği içinde olmalarını sağlamaktadır.

İran, Rusya ve Çin arasında gerçekleşen ekonomik işbirliği, ABD'nin İran'a uygulamaya çalıştığı ekonomik ambargoların olumsuz etkisini azaltmıştır. ABD'nin İran ekonomisini zora sokarak baskı yaratma gücünün zayıflaması ise ABD'nin İran'a karşı daha geniş koalisyonlar kurma çabasına sebep olmuştur.²¹¹

Bir görüşe göre, ABD açısından İran ancak bölgesel ve küresel iddialarından vazgeçtiğini net bir şekilde ortaya koyduğu zaman meşru bir müzakere tarafı olarak görülecektir. İran halkının ulus devleti konumunda olan bir devletle müzakere söz konusu olabilir; ama Müslümanlara küresel düzeyde liderlik ettiğini iddia eden ve kendi müzakeresini bu şekilde sunan bir İran, Washington'da en liberal çevrelerde dâhi muhatap bulmakta zorlanacaktır. Çünkü böyle bir hamle, Amerikan kamuoyunda küresel terörizm ve İslami fundamentalizme karşı savaşta geri adım atmak olarak algılanacaktır.”²¹²

Nükleer silah sahibi olan bir İran'ın bu kadar korkutucu gözükmesinin sebeplerinden biri, insanların, devletlerin uluslararası sistemde nasıl hareket ettiğini anlayamamasıdır. En büyük korku İran rejiminin mantık dışı hareket ettiği varsayımıdır. Genel kanının aksine İran'ın uluslararası politikalarını “manyak mollalar” değil, niyetleri diğer her lider gibi hayatta kalmak olan, mantık sahibi “Ayetullah” belirlemektedir. İran'ın söylemleri ateşli ve nefret dolu olsa da kendini yok etme eğilimi göstermez. Amerikan ve İsrail politikacıların bunun aksini düşünmeleri büyük hata olur.²¹³

ABD kendisini özgür dünyanın lideri olarak sunmaktadır ve bu süreçte teröre karşı küresel savaş başlattığını açıklamıştır. Buna göre şer ekseninin parçası olarak lanse dilen İran ile çatışma sürecinde işe yarayıcı nitelikte olan bu tavır, uzlaşma

²¹⁰ Elnur İsmayilov, *Rusya-Çin-İran Üçgeni: Uluslararası İlişkilerde Yeni Birlik*, 9 Ekim 2014, <http://newtimes.az/tr/politics/3082/>, 16/02/2015.

²¹¹ Uzun, ss. 67.

²¹² Köse, ss. 55.

²¹³ Kenneth N. Waltz, *Why Iran Should Get the Bomb*, Haziran-Ağustos 2012, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2012-06-15/why-iran-should-get-bomb> , 10 Mayıs 2015.

sürecinde ABD'nin işini zorlaştıracaktır. Bununla birlikte ABD Devrim Muhafızlarını terör ile bir tutarken, İran ise ABD'yi aşağılayıcı ifadelerde tanımlamayı sürdürmektedir.²¹⁴ İran'ın kendisine karşı uygulanan baskılarla uluslararası camiada dışlandığını söyleyebiliriz. Özellikle terör örgütüne destek verdiği gerekçesiyle “haydut devlet” olarak izole edilmiş, ABD'nin kendisini diplomatik olarak tanımaması devletten çok bir örgüt olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bölgesel bir güç olmayı hedefleyen İran için bu durum, ilerlemenin önünde bir engel teşkil etmektedir.

Kenneth Waltz “İran niçin nükleer silaha sahip olmak ister?” sorusuna cevap vermenin iki basit yolu olduğunu savunur:

“Birincisi haritaya bakmak. İran'ın Doğuda Afganistan ve Pakistan'a sınırı var ki, iki ülke de istikrarlı gözüküyor ve kim bu ülkelere komşu olursa olsun endişelenir. Batı da Irak'a sınır var. 1980'lerde sekiz yıl boyunca İran-Irak ve Saddam Hüseyin ile kanlı bir savaş yaptı. Acaba İran, Irak'ta Saddam Hüseyin devrilip ABD bölgeye gelince kendini daha güvende hissetmiş midir? İkicisi eğer ABD Başkanı üç tane şer ülke ilan ediyorsa -ki Bush 2002'de ilan etmişti- sonra da bu üç ülkeden birini işgal ediyorsa -Irak- İran ve Kuzey Kore ne düşünüür?”²¹⁵

İran'ın nükleer silah elde etmek istemesinin yaşamakta olduğu stratejik kuşatılmışlık duygusuyla yakından ilgisi vardır. İran ABD'nin 1991 ve 2003 harekâtları sonucunda Irak tehdidinden kurtulurken, ABD'nin yeni komşusu haline gelmesi güneybatısından algıladığı tehdidi arttırmıştır. ABD, 11 Eylül sonrasında Tahran'ın bir diğer düşmanı olan Taliban yönetimini devirip Afganistan'a yerleşince İran'ın doğudan da kuşatmış oldu. Bununla beraber İran, bir çok kez ABD'nin insansız hava araçlarını topraklarında tespit edip, yere indirmiştir. ABD'nin terörle mücadelede kapsamında işbirliğine girdiği Güney Kafkasya ülkeleri Azerbaycan ve Gürcistan'la askeri alanda yakınlaşması ile Basra Körfezi'ndeki askeri varlığı göz önüne alındığında İran'ı her yönden tehdit algıladığı söylenebilir. Bununla beraber kuzeyinde Rusya, doğusunda Çin, güneydoğusunda Pakistan ve Hindistan, güneyinde ABD (fiilen), batısında ise İsrail'in nükleer silahlara sahip ülkelerin varlığı, İran'ı

²¹⁴ Köse, ss. 56.

²¹⁵ Scott Sagan, Kenneth Waltz and Richard K. Betts, *A Nuclear Iran: Promoting Stability or Courting Disaster*, http://ir.rochelleterman.com/sites/default/files/Sagan_Nuclear_Iran.pdf, 8 Subat 2007, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2015.

güvenliğini sağlamak için nükleer silahlar üretmesine sebep olmuştur. Böylece İran'a gelebilecek bir saldırı karşısında, İran misillemede bulunabilecektir.

ABD'nin başını çektiği ülkeler İran'ın ana hedefinin ABD ve İsrail'in bölgedeki varlığı olduğuna inanmaktadırlar. İte yandan ABD ve müttefikleri İran'ın hiçbir zaman ciddi olarak müzakerelere yanaşmadığını ve elinden geldiğince uluslararası toplumu bölerek, nükleer silah elde etmek için zaman kazanmaya çalıştığını savunmaktadır.

ABD ile İran arasındaki meselenin sadece iki ülke arasında olmadığı, uluslararası ve bölgesel başka devletlerin de etkin olduğunu görüyoruz. Bunun altında yatan neden; iki ülkenin gerçekleştirebileceği uzlaşmanın bazı devletlerin çıkarlarına zarar vermesidir. Bu nedenle bu devletler olası uzlaşmaya karşı çıkmaktadır. ABD-İsrail yaklaşmasına karşı olan devletlerin başını İsrail çekmektedir. Kurulduğu günden beri bölgede tehdit algılayan İsrail, İran İslam Devrimi'nden sonra bu tehdit algılamasını İran üzerinde yoğunlaştırmıştır. İsrail'in tehdit algılaması ABD'den senelerdir maddi, askeri ve istihbarat konularında destek almasına sebep olmuştur. Bu yüzden İsrail, ABD-İran yaklaşmasını önlemek için elinden geleni yapmaktadır. İki ülkenin yaklaşmasına karşı olan diğer bölgesel aktörler; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi jeopolitik olarak İran'ı rakip gören ülkelerdir. Uluslararası alanda ABD-İran olası yaklaşmasına Rusya ve Çin karşı çıkmaktadır. Rusya ve Çin ABD-İran düşmanlığında çok istifade eden ülkelerdir. Rusya açısından İran'a Ambargoların kalkması demek, petrol alanında bölgesel rakibi gördüğü İran'ın Rusya'dan daha güçlü olabileceği demektir. Çin ise ambargolar sayesinde İran ile ithalat yapan önemli bir partner haline gelmiştir. Dolayısıyla bu ülkelerin çıkarları, muhtemel ABD-İran yaklaşmasına gölge düşürmektedir.

İran, gergin ilişkiler yaşadığı Suudi Arabistan ve İsrail'e karşı bölgedeki üstünlüğünü koruma çabasıdadır. Bu sebeple Irak ve Suriye'deki nüfuzunu korumaya çalışmaktadır. Bugün IŞİD terör örgütü (Irak ve Şam İslam Devleti), hem İran'ın hem de ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu durum iki devletin de aynı safhada durmasına ve ortak tavır sergilemesine neden olmaktadır. İran ve ABD aynı tarafta yer alsalar bile beklentileri ve çıkarları farklılık

göstermektedir. Amerikalı uzmanlar, IŞİD'e karşı iki ülkenin görüş birliğinde olması kısa vadede yarar sağlamakla beraber, uzun vadede sorunların çıkabileceğini öngörmektedirler. İran Irak'taki Şia'lara destek sağlarken, ABD ise bölünmüş bir Irak istememektedir. Bu görüş birliği ileriki aşamada mezhepsel bir soruna sebep olabilir. ABD-İran görüş birliği birlikte hareket edecekleri anlamına da gelmemektedir. İki ülkenin kronikleşmiş sorunları ve güven problemi birlikte hareket etmelerine imkan vermemektedir.

İran'ın uluslararası sistemde temel sorunu, nükleer silaha sahip olmasından çok meşru ve etkin bir oyuncu olmak istemesinden kaynaklanmakta ve nükleer kartına sahip olmayı bu nedenle istemektedir. Bu kapsamda İran Orta Doğu'da Amerikan karşıtlığı ve mezhepçilik üzerinden etki alanını genişletmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrası “teröre karşı küresel savaşı” gündeminin öncelikli maddesi haline getiren ABD açısından ise kitle imha silahlarının düşmanlarının eline geçmesi kabul edilemez bir durumdur. Amerika aynı zamanda İran'ı, Orta Doğu'da kendi liderliğindeki istikrar arayışlarına temel tehdit olarak görmektedir.²¹⁶

Gelenen noktada hem ABD hem de İran, sorunu sıfır toplamı bir oyun olarak algılamakta ve bu nedenle birbirlerine taviz vermemektedirler. Bu yaklaşımın sürmesi halinde ise ikili ilişkiler ya beklenmedik biçimde radikal bir düzelme sürecine girecek ya da gerginliğin bir noktada patlak vermesiyle taraflar birbirlerinin çıkarlarına daha somut şekilde zarar vermeye başlayacaklardır.²¹⁷

İki ülkenin birbirleriyle olan kronikleşmiş sorunlarının bir kısır döngüye dönüştüğü aşıkardır. Bir taraftan ABD diğer taraftan BMGK ve AB ülkeleri İran'a karşı sert yaptırımlar uygulamışlardır. Yaptırımlarda amaçlanan, İran'ı ekonomik olarak zayıflatmak ve böylece köşeye sıkışmış İran'ı anlaşılmaya zorlamaktır. Peki bütün bu yaptırımlarla amaçlanan gerçekleşmiş midir?

İran uzun zamandan beri maruz kaldığı yaptırımlara rağmen, dış politika yaklaşımında değişikliğe gitmemesi, yaptırımların etkinliğini düşündürmektedir. İran Yöneticileri, Batı'nın yaptırımları karşısında geri adım atmanın bir yenilgi olarak

²¹⁶ Köse, ss. 14.

²¹⁷ Köse, ss. 18.

karşılanabileceği kanaati taşımaktadır. Bu yenilgi ise, muhalif kanadın sesinin yükselmesine ve rejime muhalif kesimin artmasına imkan verebilmektedir.

Sadece siyasi olarak değil, ekonomik olarak da İran halkı darboğaza girmiştir. İran dünyanın en önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmasına karşın bunları uluslararası pazara sunamamaktadır. AB'nin 2012'de uyguladığı petrol ambargosunun üstüne, son bir yıldır petrol fiyatlarının ABD ve Suudi Arabistan tarafından aşağı çekilmesi, kuşkusuz en çok Rusya ve İran ekonomisine zarar vermiştir.

ABD, İran rejimini devirme arzusunu açıkça ortaya koymaktan çekinmemektedir. Nitekim ekonomik yaptırımlardan beklenen bir başka sonuç ise, darboğaza giren İran halkın nükleer programa yönelik desteğini azaltarak, rejime muhalif olmalarıdır. Fakat halkın nükleer programa karşı “milli gurur” yaklaşımı buna sebebiyet vermeyebilir. Nükleer faaliyetlerinden ötürü en sert ekonomik yaptırımların gerçekleştiği Ahmedinejad dönemine baktığımızda, halkın nükleer faaliyetleri eleştirmek yerine Ahmedinejad'ın ekonomi politikasını eleştirdiğini görüyoruz.

2013 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani ambargoların kalkması için çalışacağını ve İran halkını ekonomik darboğazdan çıkaracağını vadetmişti. Ruhani'nin ılımlı yaklaşımı, P5+1 ülkelerinin İran ile 6 aylık süreyle bir nükleer anlaşmaya varmasını sağlamış, fakat tam çözüm sağlanamamıştır.

Peki uzlaşma için iyimser bir senaryo çizmek mümkün müdür? Herşeyden önce, İran'a uygulanan ekonomik ambargoların sonucunda, İran'ın nükleer çalışmaları durdurması yerine daha da ilerlettiğini görüyoruz. Bu durumda ABD ya anlaşmaya varmak için yaklaşımını değiştirecek, ya da savaş gibi diğer sert yöntemlere girecektir. Ancak ABD'nin Ortadoğu'daki giriştiği iki müdahalenin istenilen sonucu vermediği bilinmektedir. Dolayısıyla, son zamanlarda oldukça önemli olaylara ev sahipliği yapan Ortadoğu'da gerçekleşecek yeni bir müdahale, ABD için hiç de kolay gözükmemektedir. Kaldı ki, ABD'nin Ortadoğu dışında da ilgilenmesi gereken alanlar gündemdeyken (Çin, Rusya gibi), enerjisini Ortadoğu'da tüketmek yerinde gözükmemektedir. Başkan Obama, son zamanlarda İran ile uzlaşmanın ağır yaptırımlarla yerine müzakere ile mümkün olabileceği yaklaşımında. ABD'de İran karşıtı taraf, İran'ın müzakerelerde daha uzlaşmacı davranması için daha

ağır yaptırımların yapılmasını savunuyor. Fakat Obama ve siyasetçilerin çoğu, yeni yaptırımların fayda sağlamadığını aksine müzakereleri baltalağını farketmişlerdir. Bu yüzden müzakarelerden olumlu bir sonuç çıkabilmesi için İran'a şans tanınmasını ve sorunu baskı yerine diplomatik yollarda çözüme ulaştırma düşüncesindeler. ABD Senatosu İran'a daha ağır yaptırımlar uygulayan yasa tasarısını onaylamayı düşünürken, Başkan Obama tasarıyı veto edebilir. Obama, yeni yaptırımların İran ile sağlanabilecek diplomatik çözümleri engellediğini düşünmektedir.

Gelecek için iyimser bir senaryo çizmek için tarihi incelemek lazımdır. İki ülke arasında senelerdir uzlaşma sağlanmaya çalışılmış, fakat her seferinde sorun çözümsüzlüğe mahkum edilmiştir. Geçmiş tecrübeler, oluşmuş düşmanlıklar ve karşılıklı güvensizlik ne yazık ki iki ülke arasında kurulabilecek iyimser senaryo için engel teşkil eden gerçeklerdir. Sorunun çözümüyle alakalı bir çok fikir mevcuttur. İyimser görüş, İran ile 5+1 ülkeleri arasında yapılan müzakerelerin geleceğinden umutlular. Tahran ve Washington'un yeni bir döneme girdiğini, olumlu sonuçlanacak müzakerelerden sonra iki ülkenin siyasi ve ekonomik işbirliği içine gireceği umudu taşımaktadırlar. Karamsar bakış açısı ise; İran ile müzakere yapabilmenin ancak İran'da rejim değişikliğiyle mümkün olabileceğidir. Rejim değişmedikçe ABD-İran ilişkilerinin düzelme şansı olmadığı kanaati taşımaktadır. Farklı nedenlerden dolayı iki ülkenin de anlaşmaya ihtiyaç duymasından dolayı, müzakare masasından olumlu bir sonuç çıkabilir. Bundan dolayı doğru bakış açısı, iki görüşün ortasında bir yerde durmaktadır.

ABD ile arasındaki soruna bütünsel olarak bakmak yararlı olacaktır. Yapılması gereken, tarihsel veriler doğrultusunda uluslararası ve bölgesel aktörleri de hesaba katarak, iki ülkenin tehdit algılamalarını ve çözüme duydukları ihtiyacı netleştirip meseleye öyle bakmaktır.

Bu çalışmanın ana sonucu, ABD caydırıcılık politikası İran üzerinde belirli derecede etkili olmuştur. Özellikle ABD tarafından İran'a karşı uygulanan yaptırımlar İran ekonomisinde derin yaralar açmıştır. Buna ilaveten İran'ın politik olarak uluslararası arenadan izole edilmesi, bölgesel bir güç olmayı hedefleyen İran'ın yalnızlaştırılmasına sebep olmuştur. Dünyanın en önemli petrol rezervine sahip olan

İran, uygulanan ekonomik ve politik yaptırımlar yüzünden bu gücünü yeterince kullanamamaktadır. Bütün bu caydırıcılık politikaları İran hükümetini uzlaşmaya zorlamıştır. ABD'nin ve Batı'nın caydırıcı politikalarına uzun süre direnen İran, en sonunda dış politika yaklaşımında belirli uzlaşmaya gitmeye yanaşmıştır. 5+1 Ülkeleri ile 2 Nisan 2015'te yapılan görüşmelerde, İran'a karşı yaptırımların kalkması karşılığında belirli uzlaşa sağlanmıştır. Bu da, caydırıcılık politikasının bugünün uluslararası politikasında hala işe yaradığını gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aras, B., **Ortadoğu ve Türkiye**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.
- Arı, T., **Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Arı, T., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.
- Arı, T., **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayınları, Bursa, 7. Baskı, 2008.
- Arı, T., **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.
- Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Avenhaus, Rudolf, Kyriakopoulos, Nicholas, Richard, Michel, Stein, Gotthard, **Verifying Treaty Compliance**, Zwilling, M., “*Treaty on Conventional Forces in Europe*”, Springer, Germany, 2006, ss. 153-169.
- Baylis, J., Smith, S., **The Globalization of World Politics** (2.baskı), Oxford University Press, New York, 2001.
- Blaga, R., **İran Halkları Elkitabı**, 1997.
- Cankara. Y., **Yeni Oyun: İran’ın Nükleer Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Carter, A. B., William J. P., **Preventive Defence: A New Security Strategy for America**, Brooking Institution Press, Washington D. C., 1999.

- Chomsky, N., **Amerikan Müdahaleciliği**, (çev: Taylan Doğan-Barış Zeren)
(6.Baskı), Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Cox, R. W., **Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History**, Colombia University Press, 1987.
- Çakmak, H., **Avrupa Güvenliği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- Dağcı, K., Sandıklı. A., **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dağı, İ., **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.
- Ekinci, A. C., **İran Nükleer Krizi**, USAK Yayını, Ankara, 2009.
- Erdoğan, H., **Avrupa’nın Geleceğinde Türkiye’nin Önemi ve NATO İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Güney, A. D., **İran’da Devrim**, Haziran Yayınları, İstanbul, 1979.
- Gürkaynak, M., **Avrupa’da Savunma ve Güvenlik**, Asil Yayınevi, Ankara, 2004.
- Hosbawm, E., **Kısa 20. Yüzyıl: 1914 – 1991 Aşırılıklar Çağı**, (çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayıncılık, 1992.
- Huntington, S. P., **Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı** (çev. Aytül Özer), İstanbul CSA Global Yayın Ajansı, 2004.
- Keneş, B., **Hasan Sabbah’tan Bugüne İran ve Terör**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Keohane, R. O., Nye, J. S., **Power and Interdependence** (Third Edition), Longman Publishers, New York, 2001.
- Kona, G. G., **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, IQ yayınları, İstanbul, 2002.
- Köni, H., **Amerika’nın Uluslararası Politikası**, Ekim Yayınları, İstanbul, 2007.

- Köse, T., **İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti. Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları**, SETA Yayınları, Ankara, 2008.
- McCormick, J. M., **American Foreign Policy and Process** (Sixth Edition), Wadsworth Cengage Learning, United States of America, 2014.
- Morgan, P. M., **Deterrence Now**, Cambridge Universitesi Yayınları, İngiltere, 2003.
- Oran, B., **Türk Dış Politikası Cilt-II: 1980-2001** (9.Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Özdek, Y., **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları**, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.
- Pacteau, S., Mougél, F. C., **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Rhodes, R., **Arsenals of Folly: The Making of the Nuclear Arms Race**, First Vintage Books Edition, United States of America, 2007.
- Sander, O., **Siyasi Tarih:1918–1994** (6. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Shaffer, B., **Borders and Brethren: Iran and Challenge of Azerbaijani Identity**, Massachusetts: Belfer Center for Science and International Affairs, 2002.
- Shimko, K. L., **International Relations Perspectives, Controversies and Readings** (5. Baskı), Cengage Learning, United States of America, 2014.
- Sönmezoğlu, F. ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Uçarol, R., **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Yıldızoğlu, E., **Hegemonyadan İmparatorluğa**, Everest Yayınları, İstanbul, 2003.
- Zeytinoğlu, Ö., **Silahsızlanma**, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

Sürelî Yayınlar

- Akbaş, Z., Baş, A., **İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları**, History Studies: International Study of History, Cilt 5, Sayı 2, 2013.
- Aydın, D., Tekbıyık, A., **İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkisi**, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı 5, 2007.
- Bagheri, S., **Uluslar arası Adalet Divanı'nın Petrol Platformlarına İlişkin Kararının Değerlendirilmesi**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 17, Sayı 1–2, 2007.
- Berik, T. C., Yıldırım, A. C., **İran'a Yönelik Uluslararası Ekonomik-Finansal Yaptırımlar ve Bankacılık Sektörümüz**, Bankacılar Dergisi, Sayı: 79, 2011.
- Birdişli, F., **İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar**, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı 15, Haziran 2012.
- Carus, W. S., **Iran and Weapons of Mass Destruction**, Middle East Review of International Affairs, Vol. 4, No. 3, 2000.
- Duran, H., **Yeni Bir Müdahale Şekli: İnsani Müdahale**, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2001.
- Engin, C., **Küresel Jeo-Ekonomik Mücadele ve ABD'nin Petrol Politikaları**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt 19, Sayı 215, 2004.
- Ercan, M., Bilgin, T., **ABD İran İlişkileri: ABD İran Gerginliğinin Türkiye'ye Etkisi**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 33, Kasım Aralık 2012.
- İnancık, H., **İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları**, History Studies, Volume 5, Issue 2, March 2013.

- Karaosmanoğlu, A. L., **Nükleer Stratejinin İlk On Yılı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 1, Yayın Tarihi 1996.
- Kavuncu, S., **Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci**, Bilgi Strateji, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013.
- Keskin, A., **İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar**, Stratejik Analiz, Mart -2005.
- Kıbaroğlu, M., **İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor?**, Avrasya Dosyası-İran Özel Sayısı, Cilt 5 Sayı 3, Güz 1999.
- Kıbaroğlu, M., **İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak**, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2006.
- Kıbaroğlu, M., **11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık**, Foreign Policy, Ocak 2002.
- Muran, A., Atay, A. G., **Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi**, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, 2009.
- Niray, N., **Petrolün Ortadoğu Siyasi Gelişmelerine Etkisi**, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2006.
- Özdemir, H., Sarı, G., **Uluslararası Güvenliğe Yönelik Yeni Tehditler Bağlamında Önleyici Mesru Müdafaa**, Savunma Bilimleri Dergisi, Kasım 2004.
- Özkan, G., **ABD İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu**, Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar, Cilt 44, Sayı 509, 2007.
- Rubin, M., **What are Iran's Domestic Priorities?** Middle East Review of International Affairs, Vol. 6, No 2, 2002.
- Semiz, Y., Akgün, B., **Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran ABD İlişkileri**, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 9, 2005.

- Sever, A., **Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 1, 1997.
- Sinkaya, B., **Obama Döneminde ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı**, Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 1, 2009.
- Taflıoğlu, S., **İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci**, Avrasya Dosyası, İsrail Özel, Sayı. 5, Sonbahar 1999.
- Taşdemir, F., **Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici meşru Müdafaa Hakkı**, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 2, Sayı: 5, 2006.
- Telatar, G., **Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası**, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2012.
- Tellal, E., **20.Yüzyıl Dengelerine Neler Oluyor?**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, No: 4, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/932/11682.pdf>, 22 Şubat 2015.
- Uzun, Ö. S., **İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırgınlaşan Nükleer Program Mı Hükümet Mi?**, Ortadoğu Analiz, Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013.
- Yeğin, A., **ABD-İran Yakınlaşması Gerçek Mi Hayal Mi?**, SETA, Sayı: 87, Mart 2014.
- Waltz, K., **The Spread of Nuclear Weapons: More May Better**, Adelphi Papers, Number 171, London: International Institute for Strategic Studies, 1981.

Tezler

Cural, A., **Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Fırat, O., **Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Birleşmiş Milletlerin 11 Eylül 2001 Örneği ve Sonrası Terör Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, 2010.

Gürkaş, B., **Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007.

İnternet Kaynakları

Anadolu Ajansı, **İran'ın Petrol Fiyatı İsyanı**,

<http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/iranin-petrol-fiyati-isyani-161900.html>, 13.02.2015.

Ataş, R. S., **ABD-Rusya Petrol Savaşı**, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/abd-rusya-petrol-savasi>, 04.03.2015.

Bakan, Z. A., **Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri Ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları**,

www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/61.pdf, 12.04.2013.

Erdurmaz, S., **Stratejik Silahlar İndirim Antlaşması (START) 2010 Yılı Başına Kadar Yenilenecek**, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/678-stratejik-silahlar-indirim-antlasmasi-start-2010-yili-basina-kadar-yenilenecek>, 28 Şubat 2015.

Fischer, D., **History of the IAEA**, <https://www.iaea.org/about/history>, 23 Nisan 2015.

İran, <http://www.infoplease.com/ipa/A0107640.html>, 25.04.2013.

İran: Petrol Fiyatları Düşerken Yeni Yaptırımlar Felakete Yol Açar, <http://tr.sputniknews.com/analiz/20150119/1013528705.html>, 24.03.2015.

İsmayılov, E., **Rusya-Çin-İran Üçgeni: Uluslararası İlişkilerde Yeni Birlik**, 9 Ekim 2014, <http://newtimes.az/tr/politics/3082/>, 16.02.2015.

Kavuncu, S., **Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci**, Bilge Strateji, Cilt: 5, Sayı: 8, ss. 119-148,

https://www.academia.edu/2944152/N%C3%BCkleer_Silahs%C4%B1zlanma_Yolunda_START_S%C3%BCreci_The_START_Process_in_the_Way_of_Nuclear_Disarmament, 28.02.2015.

Maleki, A., **Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach**,
<http://www.caspianstudies.com/article/Decision%20Making%20in%20Iran-FinalDraft.pdf>, 01.06.2013.

Mesçioğlu, M., **Kuvvet Kullanma Yasağı ve ABD'nin 2003 Irak Müdahalesi**,
<http://akademikperspektif.com/2013/03/23/kuvvet-kullanma-yasagi-ve-abdnin-2003-irak-mudahalesi/>, 10.05.2015.

Ortadoğu Enerji Haritası, http://www.aksiyon.com.tr/karakutu-dunya/ortadogu-enerji-haritasi_536288, 02.01.2015.

Pape, R. A., **Why Economic Sanctions Do Not Work?**, International Security,
Volume 22, Issue 2, Autumn 1997,
http://web.stanford.edu/class/ips216/Readings/pape_97%20%28jstor%29.pdf
ss. 90-136, 16.02.2015.

Sagan, S., Waltz, K., and Betts, R. K., **A Nuclear Iran: Promoting Stability or Courting Disaster**,
http://ir.rochelleterman.com/sites/default/files/Sagan_Nuclear_Iran.pdf, 10.05.2015.

UN General Assembly, **Condemnation of Terrorist Attacks in the United States**,
<http://www.un.org/documents/ga/docs/56/agresolution.htm>, 01.06.2013.

UN General Assembly, **Measures To Eliminate International Terrorism**,
<http://www.un.org/terrorism/resolutions.shtml>, 01.06.2013.

Urgancı, B., **Caydırıcılık (Deterrent Policy)**,
<http://www.tuicakademi.org/index.php/temel-kavramlar/4403-caydiricilik-deterrent-policy>, 05 Nisan 2015.

Yayınlanmış Bildiriler

Yazan, Y., (1-2 Ekim 2012), **İran Nükleer Programı, Muhtemel Senaryolar ve Türkiye'nin Denge Politikası Çabaları**, 2. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu.

Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun,

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc062/kanuntbmmc062/kanuntbmmc06202225.pdf. Resmi Gazete: 1979.

(Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Diğer

Aras, B., **11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm**, Radikal, 14.09.2003.

UAEK, **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran**, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/15, 27 Şubat 2006.

UN Security Council. **Resolution 1696**, S/RES/1696 (2006), 1 Temmuz 2006.

Ek 1: UCLA Profösörü Mona Jerrahi ile Repörtaj

1) Neden Amerika'ya geldiniz?

- Master programına katılmak amacıyla 14 yıl önce geldim ve iş olanakları daha fazla olduğu için Amerika'da kalmayı tercih ettim.

2) Amerika ile İran arasındaki en önemli sorunlar nelerdir?

- Zor bir soru, ama bir İran'lı olarak bildiğimiz şey hükümetimiz bazı zorluklar gördü ve bu yabancı ilişkilerden dolayı özellikle bazı müslüman ülkelerin ve bazı ülke içindeki grupların popüleritesini kazandı. İki ülke arasındaki sorunlar özellikle İran İslam Devrimi sonrasına dayanıyor. Bu dönem sonrası İran rejimi Amerika için büyük tehdit oluşturmaya başladı.

3) İran tarafından algınanan en büyük tehdit nedir?

- Herkesin konuştuğu gibi İran'ın nükleer silahları kullanım konusu ve bazı gruplarla yakın ilişkilerde olması mesela Filistin'deki ve Lübnan'daki bazı gruplar (Hizbullah gibi) bunlar endişelendiren ilişkiler. Tabiki İsrail'den gelen tehditler ve İsrail'in de Amerika'nın müttefiki durumunda olması İran'lılar açısından tehlikeli görünüyor.

4) İran ile Amerika arasındaki nükleer durum hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Ailesinin İran'da bulunduğu bir İran'lı olarak gerçekten bu görüşmelerin güzel ve uygun bir şekilde geçmesini temenni ediyorum. Yaptırımların İran vatandaşları üzerinde birçok soruna yolaçtığını düşünüyorum ve gerçekten bu konuda hükümetimizin nasıl bir tutumda bulunacağını ve ne düşündüğünü bilmiyorum. Ama biliyorum ki petrolden gelen paranın ekonomiye yeterli katkı yapacağını ve istediklerini elde edebileceklerini düşünüyorlar. Esas baskı İranlı vatandaşlara geliyor. Eger ilişkiler daha iyi seviyelere gelirse ve karşılıklı daha şeffaf bir tutum sergilenirse terörist olayların da yavaşlayacağını düşünüyorum.

5) İran'ın Terörist olaylarında bağlantısı olduğunu düşünüyor musunuz?

- Nükleer silah çerçevesinde böyle planları olduklarını düşünmüyorum. Fakat diğer ülkelerin böyle düşünmelerini istediklerini düşünüyorum. Çünkü bölgede bir çok ülkede nükleer uygulama bulunmakta ve eğer kendilerinde bu uygulama yoksa kendilerinin daha güçsüz görüneceğini düşünüyorlar. Fakat diğer terörist olayların da varlığını bilmiyorum ama bir önceki rejimde yurtdışındaki bazı grupları yok ettiklerini biliyorum. Fakat bu durum da gazetelerden ve medyadan duyduğumuz kadarıyla ve bir ilişkisi olduğunu bilmiyorum ve düşünmüyorum.

6) İlişkilerin olumlu sonuçlanmasının önünde en büyük engeli ne olarak görüyorsunuz?

- İki tarafta da kararlarından vazgeçmeyen bazı gruplar var. İran'daki bazı gücü elinde tutan politikacılar düşünüyorlar ki; eğer İran elinde bulundurdıkları durumdan uzaklaşırsa yani eğer batıya açılıp diğer ülkelerle ilişkilerini daha güçlü tutarsa ülke daha liberal ve daha özgür bir duruma gelecek bu da onların yerlerinden olmalarını ve güçlerini kaybetmelerini sağlayacak. Diğer taraftan batıda da bazı görüşlerini değiştirmeyen bazı gruplar var ve bu gruplar Obama'nın bu anlaşmayı yapmasını istemiyorlar ve bu anlaşmanın Obama için pozitif bir durum olacağını düşünüyorlar.

7) Görüşmelerden pozitif sonuçlar bekliyor musunuz?

- Bu zamana kadar değişik safhalarda değişik umutlarımız vardı şu ana kadar gerçekleşmedi ve anlaşmaya varılamadı fakat bu sefer şansları daha yüksek. Herhalde bu sıralar bunu göreceğiz.

8) Sizce İran nükleer programını sonlandıracak mı ve bu sonlandırılmışlık olarak kabul görececek mi?

- Bu durumda birçok varsayım yapılmakta ve bunlardan biri de İran tarafından pes etmemek olarak görülüyor. Gerçekte pes etmiş olsalar bile öyle görünmek istemiyorlar. Böyle görünmek istemedikleri için bazı uygulamalarda gösteriş olarak kullanımı azaltabilirler mesela uranyum kullanımı ve ilaç sanayisinde kullanımı gibi. Ama kesinlikle birçok kullanıma geri adım atacaklardır. Fakat bu demek değildir ki kullanım sonlanacak. Nükleer kullanım konusu ihtisas alanım değildir. Fakat uranyum

ve radyo aktif kullanımları bakımından farklı dereceler olduğunu biliyorum ve öyle dereceler vardır ki bu derecelerde kullanımı bir bombada kullanamazsınız. İzotop kullanımı şeklinde ilaç sanayisinde kullanılabilir ve birçok ülkede kullanıyor. Ve bence bu kullanım derecesinde tutacaklar.

9) Sizce İran halkı bu durumlar karşısında ne düşünüyor ve bu konudaki tutumları nelerdir?

- İran halkının yüzde 90'ı Amerika'yla ilişkilerin düzelmesini istemektedirler ve bu yaptırımlardan bayağa zarar görmüşlerdir. Yani Amerika İran halkı tarafından bayağa sevilmektedir. Problem aslında hükümetler arasındadır. Diğer taraftan İran halkı çok milliyetçidir ve ulusal anlamda gururları vardır bu yüzden kimseden emir almak istemezler ve kimsenin onlara şunu şöyle yapın demelerini istemezler. Fakat yinede İran halkı da ülkenin durumunu görüyor ve ne kadar zorluklar yaşandığının farkındalar. Yani eğer normal bir ticari ortamınız yoksa normal düzeyde uluslararası ilişkileriniz de olamaz. Bu durum ulusal ekonominin gerilemesine ve ulusal para biriminin değer kaybetmesine yol açıyor ve en sonunda da hayatınıza değer katmaktan vazgeçmek durumunda kalıyorsunuz.

10) Sizce bu yaptırımlarının İran üzerindeki etkileri nelerdir?

- Çok fazla etkisi oldu. Hükümet açısından değil yaşayanlara etkisi bakımında büyük etkileri oldu. Uzun zamandır o bölgede yaşamıyorum fakat gelir dağılımının ne kadar düştüğünü ve açlık sınırının ne kadar ilerlediğini duyuyorum. İnsanların yaşam masraflarını karşılama çabaları bile inanılmaz derecelere ulaşmış. En basiti bazı hastaların kullanabilecekleri ilaçlar bile bulunmamakta.

11) Sizce petrol fiyatları ve petrolün durumu İran ekonomisini nasıl etkilemiştir?

- İran'ın ekonomisi pek sağlıklı bir ekonomi değil ve petrole bağlı bir ekonomidir. Yani petrol fiyatları ekonomiyi yüksek derece etkilemektedir. Diğer taraftan İran hükümeti bozuk bir tavır sergilemekte. Mesela bir önceki Cumhurbaşkanı zamanında 8 yıl boyunca petrol fiyatları en üst seviyeleri gördü fakat sonunda görülen zarar çok yüksek seviyelerdeydi. Kimse paranın nereye gittiğini ve

kullanıldığını bilmiyor, bazıları nükleer aktivitelerde kullanıldığını söylüyor. Paranın nasıl kullanıldığı ve para aklama operasyonu olduğu düşünülüyor. Aynı zamanda petrol fiyatlarının en seviyede olmasına rağmen ekonomi de çöküş yaşamıştı. Ekenomistler de bu durum karşısında pek birşey söyleyemediler. Ve bu durum ortasında yaptırımlar başladı. Bu açıdan bakıldığında gerçekten hangisinin etkilediğini düşünmek zor.

12) Bu durumda sizce petrol fiyatlarıyla yaptırımların bir bağlantısı varmı?

- İlişkisi olduğunu düşünmüyorum. Çünkü yaptırımlar petrolde olan sürecin sonlarına doğru başladı ve daha sonrada başka yaptırımlar başladı. Kesinlikle İran ekonomisi petrole oldukça bağımlı. Bu durum tam olarak Ahmedinejad ile de alakalı değil. Çünkü ekonominin çöküşe geçtiği dönem batı ekonomisinde kötüydü ve bunun enerjiyle alakası vardı, üniversitede bile birden bütün projeler enerjiyle alakalı olmaya başlamıştı. Bence bunun nedeni küresel bir sorun olmasıydı.

13) Dünyadaki petrol fiyatlarının yükselmesinin İran ile bir bağlantısı var mıdır?

- Bence bu oldukça karışık bir süreç. Mesela şu anda da petrol fiyatları aşağıya çekiliyor ve kimi analizlerde bunu İran'ı durdurmak için yapıldığı söyleniyor. Rusya'nın da işin içinde olduğu söyleniyor. Rusya diyor ki; "bizi durdurmaya çalışıyorlar", Suudi Arabistan "hayır bizi" diyor. Bence olay bundan çok daha karmaşık bir süreç. En azından ben bunu göremiyorum.

14) Sizce İran'ın terörist faaliyetlerle bir ilişkisi var mıdır?

- İran'la ilgili birşey şu ki; İran düşmanları olduğunu düşünüyor ve İran'ı düşman olarak görüyorlar ve aynı zaman da Irak'ta da düşmanları olduğunu düşünüyorlar, özellikle bazı sunni gruplardan bahsediyorlar. Mesela İSİD ama İSİD'i düşman olarak gören birçok ülke var. İran aslında bu gruplarla direk savaş durumuna girmektense bu gruplara karşı olan diğer grupları desteklemeyi tercih ediyor. Mesela Beser el Esat'a büyük destek vermektedirler. Çünkü İsrail'le çok kötü ilişkileri bulunuyor ve sınırları bulunuyor. Hamas ve Hizbullah da aynı durumda. Ve bu durumdan İran halkı çok huzursuz. Çünkü İran halkı paranın ülke içinde halka lazım

olduğunu düşünüyor. En büyük arkasında durdukları tutumları kendilerinin çok iyi müslüman olduklarını düşünüyorlar ve kendilerini direk Allah'ın elçisi olduklarını düşünüyorlar ve ülkeyi tamamen bir islamcı çizgiye koymaya çalışıyorlar. Açık olmak gerekirse, İran Şia inancına sahip ve Şialar da dünyadaki müslüman popülasyonunun küçük bir kısmını oluşturmakta. Ve nasıl oluyorda bu kadar küçük bir paya sahipken İran kendini müslüman dünyasının lideri olarak görebiliyor? Yani İran bir çok ülkedeki Şia grubunun iplerini elinde tutmaktadır. Irak Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde İran bu grupları hükümetlerine karşı kışkırtıyor ve bazı kesimler tarafından da bunlar terörist faaliyet olarak görülebiliyor.

Kaynak:

Prof. Mona Jerrahi, UCLA Üniversitesi'nde Profösör

Doğum Yeri: İran

ÖZGEÇMİŞ

18 Mayıs 1986 Samsun doğumluyum. İlk, Orta ve Liseyi Ordu'nun Fatsa ilçesinde tamamladıktan sonra, 2004 yılında Yakın Doğu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümüne kaydoldum. Bu bölümden 2009 yılında mezun olduktan sonra, 2010 yılında İstanbul'da Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.'de işe başladım. 2012 yılında Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans eğitimime başladım. 2013 yılında evlenip Amerika'ya yerleştim. Yüksek Lisans eğitimimin tez dönemini Amerika'da geçirdim. Amerika'da Long Beach Community College'de dil eğitimime devam etmekteyim.

Özel ilgi alanlarım, musiki, aksesuar tasarım, kültürel araştırmalar, film ve belgesel izlemek, yüzmek.

Yabancı dilim İngilizce olup, evli ve halen Amerika'da yaşamaktayım.

Ayşe Betül AKSOY